

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**SANAYİLEŞMENİN KENTLEŞMEYE ETKİSİ:
KIRIKKALE ÖRNEĞİ**

**HAZIRLAYAN
Sefer ÇEKİRGE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Fikret ÇELİK**

Kırıkkale 2013

ÖZET

Geçmişten günümüze kadar kentler; ekonomik, sosyal, siyasal gelişmelerden etkilenerik ve etkileyerek gelişme gösteren yerleşim alanları olmuşlardır. Kentleşme tarihi açısından iki büyük devrim olan, tarım devrimi ve sanayi devriminin büyük önemi vardır. Yerleşik hayata geçiş tarım devrimiyle beraber olmuş, modern anlamda kentleşme ise sanayi devrimiyle başlamıştır.

Sanayileşme ülkelerin toplumsal ve ekonomik yapılarında büyük değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler ekonomik olarak kalkınmış, toplumsal olarak gelişmişlerdir. Bu sebeple ülkeler ekonomik kalkınmayı ve gelişmeyi ulaşılacak istenen hedef, sanayileşmeyi de bu hedefe varmak için araç olarak seçmişlerdir. Sanayileşmenin sebep olduğu toplumsal değişimler kentlerde görülmekte, kentlerde sanayileşmenin bir sonucu olarak doğmaktadır.

Sanayi devrimi ve devamında gelişen sanayileşme süreci, kentleşmeyi hızlandırmıştır. Sanayileşen ve sanayileşmeye çalışan bütün ülkeler bu sonuçla karşılaşmıştır. Türkiye’de de sanayileşmeye paralel olarak kentleşmede hızlanmıştır. Sanayileşen bölgelerde var olan kentler hızla büyürken, sanayileşmeye bağlı olarak yeni kentlerde kurulmuştur. Bu çalışmada sanayileşme kentleşme ilişkisi irdelenmiştir. Sanayileşmeye bağlı olarak kurulan Kırıkkale kenti örneğinde, sanayileşmenin kentleşmeye etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Kent, Kentleşme, Sanayi Devrimi, Türkiye, Kırıkkale

ABSTRACT

From the past to the present day cities; influenced by developments in the economic, social, political, and by influencing the improved residential areas. The two great revolution, urbanization of agricultural revolution and industrial revolution are of great importance. The transition has been, together with the agricultural revolution to life built in the modern sense began in the industrial revolution and urbanization.

Industrialization of countries ' social and economic structures of great change and transformation. Industrialized countries have developed in the economic upswing, socially. For this reason, the countries targeted by the economic development and improvement of the desired target, as a vehicle to reach this goal, they have chosen industrialisation. Social changes are seen in cities caused by industrialization, as a result of industrialization in the cities.

The industrial revolution has accelerated the process of industrialization, and developing urbanisation. Industrializing and industrialize all countries with this result. Turkey also industrialize in parallel urbanization accelerated. Industrialize quickly industrializing regions depending on the existing towns established in the new, growing up. In this study, the relationship between urbanization and industrialization of refined. In the case of the city of Kirikkale industrialization to industrialize, depending on established urbanisation effect, she tried to be.

Keywords: Industrialization, Urbanization, Urban, Industrial Revolution, Turkey, Kirikkale

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek lisan tezi olarak hazırladığım “**Sanayileşmenin Kentleşmeye Etkisi: Kırıkkale Örneği**” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Mart 2013

Sefer ÇEKİRGE

ÖNSÖZ

Kentler, ilk çağlardan günümüze kadar toplumların ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ve yoğunlaştığı yerleşim mekanları olmuşlardır. Gerçekleşen bu faaliyetler beraberinde yerleşim alanlarını ve toplumsal yapıyı da değiştirmektedir. “Sanayileşmenin Kentleşmeye Etkisi: Kırıkkale Örneği” adını taşıyan bu tez çalışmasında kentlerin gelişimi ve gelişmenin hangi faktörlerin etkisi altında gerçekleştiği açıklanmaya çalışılmıştır. Kentler, sanayi devrimine kadar geçen zaman sürecinde ticari faaliyetler, dini ve siyasal gelişmeler etkisinde varlıklarını sürdürmüşler, gelişmelerini devam ettirmişlerdir. Oysa sanayi devrimi ve sonrasında gelişen sanayileşme sürecinin etkisiyle kentleşme önemli ölçüde ivme kazanmıştır. Sanayileşmenin bir sonucu olarak ekonomik yapıda meydana gelen değişimler toplumların yapısını da değiştirmiştir. Bu değişimin en önemli sonucu ve göstergesi kentleşmedir. Kentleşme üzerinde etkili olan sanayileşme; hammaddelerin fabrikalara taşınması ve üretilen malların pazarlara ulaştırılması ilkesine dayalı çalıştığı için ulaşımın gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca ihtiyaç duyduğu işgücünü, tarımda üretim tekniklerindeki gelişmeye bağlı olarak açığa çıkan işgücünden karşılaması sebebiyle göçe yol açmış ve göç de kentleşmeye sebep olmuştur.

Sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisi o kadar büyük ve açıktır ki, birçok kentin tarihi gelişimi bize bunu göstermektedir. Sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisini göstermek ve sanayileşmenin kentleşmeye sebep olduğunu ortaya koymak açısından Kırıkkale'nin seçilmesi önemlidir. Çünkü Kırıkkale, tamamen sanayileşmenin fonksiyonunun bir sonucu olarak meydana gelen kentimizdir.

Sonuç olarak bu tez çalışmasında sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılmış, ülkemizden bir örnek olan ve sanayileşmeye paralel olarak kentleşen Kırıkkale'nin gelişimi anlatılarak konu somutlaştırılmıştır. Bu tez çalışmasının başlangıcından sonuçlanıncaya kadar geçen sürede bilgi ve yardımını esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Fikret ÇELİK'e; yüksek lisans eğitimim boyunca üzerimde emeği ve hakkı olan Doç. Dr. Cemal FEDAYİ, Yrd. Doç. Dr. Hasan YAYLI ve Yrd. Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR'e teşekkür ederim.

Mart 2013

Sefer ÇEKİRGE

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME.....	5
1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE : TANIMLAMALAR.....	5
1.1.Kent Tanımları.....	5
1.1.1.Kentlerin Temel Özellikleri.....	10
1.2.Kentleşme	11
1.2.1.Kentleşmenin Özellikleri.....	14
1.2.2.Kentleşme Sebepleri.....	15
1.2.2.1.Ekonomik Sebepler.....	16
1.2.2.2.Teknolojik Sebepler.....	16
1.2.2.3.Siyasal Sebepler.....	17
1.2.2.4.Sosyo-Psikolojik Sebepler.....	17
1.2.3.Kentlerin Doğuşuna Teorik Yaklaşımlar.....	18

1.2.3.1.Dini Teoriler.....	18
1.2.3.2.Hukuki Teoriler.....	18
1.2.3.3.Askerî Teoriler.....	19
1.2.3.4.Ekonomik Teoriler.....	19
1.3.Sanayileşme.....	19
1.3.1.Sanayileşme-Ekonomî İlişkileri.....	21
1.3.2.Sanayileşmenin Çevreye Olan Etkisi.....	23
1.3.3.Sanayileşmenin Toplumsal Sonuçları.....	24
1.4.Kentlileşme.....	27
1.4.1.Kentlileşme Süreci.....	29
1.4.2.Kentlileşme Sorunları.....	30
1.4.3.Kentlileşmenin Sonucu.....	31
1.5.Kentsel Planlama.....	31
2.SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN TARİHSEL SÜRECİ.....	35
2.1.Kentlerin Tarihsel Süreci.....	35
2.1.1.Antik Çağda Kentler.....	37
2.1.2.Ortaçağda Kentler.....	38
2.1.3.Sanayi Devrimi ve modern kent.....	40
2.2.Sanayileşmenin Tarihsel Gelişimi.....	43
2.2.1.Sanayi Devrimi ve Sanayileşmenin Ortaya Çıkışı.....	43
2.2.2.Sanayileşmenin Gelişim Süreci.....	45
3.SANAYİLEŞMENİN KENTLEŞMEYE ETKİSİ.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE'DE KENTLEŞME.....	51
1.1.Cumhuriyet Öncesi Kentleşme.....	51

1.1.1.Eski Türklerde Kentleşme.....	51
1.1.2.Anadolu Selçuklu Devletinde Kentleşme.....	53
1.1.3.Osmanlıda Kentleşme.....	55
1.2.Cumhuriyet Döneminde Kentleşme.....	58
1.3.Kalkınma Planlarında Kentleşme Politikaları.....	67
1.3.1.Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967).....	67
1.3.2.İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	67
1.3.3.Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).....	68
1.3.4.Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).....	69
1.3.5.Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).....	69
1.3.6.Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).....	70
1.3.7.Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).....	70
1.3.8.Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).....	71
1.3.9.Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013).....	71
2.TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME.....	73
2.1.Osmanlı Devletinde Sanayileşme.....	73
2.2.Cumhuriyet Döneminde Sanayileşme.....	77
2.2.1.İzmir İktisat Kongresi.....	79
2.2.2.Teşvik-i Sanayi Kanunu.....	80
2.2.3.Devletçi Sanayileşme ve Sanayi Planları.....	82
2.2.4.Özel Sektöre Dayalı (1950-1960) ve Planlı Kalkınma Döneminde Sanayileşme.....	85
3.TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME-KENTLEŞME İLİŞKİSİ.....	89
4.TÜRKİYE’DE KENTLEŞME NEDENLERİ VE ÖZELLİKLERİ.....	92
4.1.Türkiye’de Kentleşme Nedenleri.....	92
4.1.1.Kentleşmede İç Etmenler.....	92

4.1.1.1.İtici Etmenler.....	92
4.1.1.2.İletici Etmenler.....	94
4.1.1.3.Çekici Etmenler.....	94
4.1.1.4.Siyasal-Hukuksal Etmenler.....	95
4.1.1.5.Sosyo-Psikolojik Etmenler.....	96
4.1.2.Dış Etmenler.....	97
4.2.Türkiye’de Kentleşmenin Genel Özellikleri.....	97
4.2.1.Türkiye’de Kentleşmenin Düzeyi.....	98
4.2.2.Türkiye’de Kentleşmenin Nitelikleri.....	98
4.2.3.Türkiye’de Kentleşme Hızı.....	99
5.TÜRKİYE’DE KENTLEŞME SORUNLARI.....	101
5.1.Türkiye’deki Kentleşme Olgusunun Önündeki Ekonomik Sorunlar.....	102
5.2.Türkiye’de Kentleşme Olgusunun Oluşumunda Sosyal Sorunlar.....	102
5.3.Türkiye’de Konut Yetersizliği ve Gecekondu Sorun.....	104
5.4.Türkiye’deki Kentlerde Yönetim ve Hizmet Sorunları.....	105
5.5.Türkiye’de Kentleşme Üzerindeki Çevresel Sorunlar.....	106
6.TÜRKİYE’DE KENT PLANLAMASI VE PLANLI KENTLEŞME ÇALIŞMALARI.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1.SANAYİLEŞMENİN KENTLEŞMEYE ETKİSİNE BİR ÖRNEK: KIRIKKALE KENTİ.....	111
1.1.Kentin Tarihsel Gelişimi.....	111
1.2.Kentin İdari Yapısı ve İl Oluş Tarihi.....	115
1.3.Kentin Coğrafi Yapısı.....	117

1.3.1.Coğrafi Konum.....	117
1.3.2.Doğal Özellikleri.....	119
1.3.3.İklimi.....	120
1.4.Kentin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	121
1.4.1.Nüfus.....	121
1.4.2.Eğitim.....	126
1.4.3.Sağlık.....	130
1.4.4.Ulaşım ve Altyapı.....	133
1.4.5.Ekonomi.....	136
2.KIRIKKALE’NİN KENTLEŞMESİ VE SANAYİLEŞMESİNİN KENTLEŞMEYE ETKİSİ.....	142
2.1.Bir Sanayi Kenti Olan Kırıkkale’de Kentleşme ve Yerleşme.....	142
2.2.Kırıkkale’nin Sanayileşmesi ve Sanayi Kuruluşları.....	145
2.2.1.MKEK ve Kırıkkale Fabrikaları.....	148
2.2.1.1.Bölge Müdürlüğü (Destek Tesisleri İşletme Müdürlüğü).....	149
2.2.1.2.Mühimmat Fabrikası.....	150
2.2.1.3.Silah Fabrikası.....	150
2.2.1.4.Barut Fabrikası.....	151
2.2.1.5.Pirinç Fabrikası.....	151
2.2.1.6.Ağır Silah ve Çelik Fabrikası.....	151
2.2.1.7.Hurda Fabrikası.....	152
2.2.2.Tüpraş Kırıkkale Orta Anadolu Rafinerisi.....	152
2.2.3.Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri.....	153
2.2.4.Sanayileşmenin Kırıkkale’ye Etkileri.....	155
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	158
KAYNAKÇA.....	166
ÖZGEÇMİŞ.....	177

TABLolar VE ŐEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Tablo2.1: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfusun Gelişimi ve Oranları (1927-1950 arası).....	60
Tablo2.2 : Sayım Yıllarına Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Değişimi (1927-2011).....	63
Tablo2.3: 2011 Yılı ADNKS’e Göre Türkiye’de Coğrafi Bölgelerin Kent/Kır Nüfus Dağılımı ve Oranları.....	65
Tablo2.4: 1915 Sanayi Sayımları Üretim Gruplarına Göre Osmanlı Sanayi İşletmeleri.....	77
Tablo2.5: 1.Beş Yıllık Planın Büyük Sanayi Kuruluşları.....	83
Tablo2.6: Türkiye’de Toplam ve Kentsel Nüfusun Yıllık Artış Hızları (1927-2000)..	100
Tablo3.1: Kırıkkale İdari Durum Tablosu.....	116
Tablo3.2: Kırıkkale’de Belediyeler.....	116
Tablo3.3: Kırıkkale’de Uzun Yıllar İçinde Gerçekleşen En Yüksek ve En Düşük Sıcaklık Değerleri (1970-2011).....	120
Tablo3.4: TÜİK 2011 Yılı ADNKS’ye Göre Diğer İl Nüfusuna Kayıtlı Olup Kırıkkale’de İkamet Edenler	123
Tablo3.5: Kırıkkale İli Nüfus Gelişimi (1935-2011).....	124
Tablo3.6: TÜİK 2011 ADNKS’ye Göre Kırıkkale Nüfusunun Yaş Grubuna Göre Dağılımı.....	125
Tablo3.7: Kırıkkale İli ve İlçeleri 2011 Yılı Nüfus Durumu.....	126
Tablo3.8: +6 Yaş Türkiye’de ve Kırıkkale’de Okuma Yazma Oranları (2011).....	127
Tablo3.9: Kırıkkale’de Eğitim Seviyesine Göre Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları(2012).....	127
Tablo3.10: Kırıkkale Üniversitesine Bağlı Birimler Akademik Personel ve Öğrenci Sayısı (2011).....	128

Tablo3.11: Kırıkkale’de Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Personelinin İlçeler İtibarıyla Dağılımı (2011).....	130
Tablo3.12: Kırıkkale’de Özel ve Diğer Kamu Kuruluşları Sağlık Personeli Durumu (2011).....	131
Tablo3.13: Kırıkkale’de Yataklı Sağlık Kurumları ve Kapasiteleri (2011).....	132
Tablo3.14: Kırıkkale’nin Temel Sağlık Göstergeleri (2011).....	132
Tablo3.15: Kırıkkale Yolların Uzunlukları (2008-2011).....	133
Tablo3.16: MKEK Kırıkkale Fabrikaları 2011 Yılı Üretim ve Personel Ödeme Tablosu.....	137
Tablo3.17: Kırıkkale ve Keskin Küçük Sanayi Sitesi Genel Durumu (2011).....	138
Tablo3.18: Kırıkkale Ticaret ve Sanayi Odasına Kayıtlı Üyelerin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı (2011).....	139
Tablo3.19: Türkiye ve Kırıkkale’de İşgücü Göstergeleri (2009-2010).....	140
Tablo3.20: Türkiye’de Kırıkkale’de Tarımsal Üretim Değeri (2007-2010).....	140
Tablo3.21: Kırıkkale Arazi Durumu.....	140
Tablo3.22: Kırıkkale’de Tarımsal Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu.....	141
Tablo3.23: Kırıkkale İlinde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (2011).....	147
Tablo3.24: MKEK Kırıkkale Fabrikaları/Destek Birimleri Personel Durumu (2011)..	149
Tablo3.25: Kırıkkale ve Keskin Organize Sanayi Bölgeleri Genel Durumu (2011)....	154
Şekil.A-1: Kırıkkale İli 1/200.000 Ölçekli Haritası.....	118

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DMO	: Devlet Malzeme Ofisi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EBK	: Et Balık Kurumu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MKEK	: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SEKA	: Selülöz ve Kağıt
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri
Vb	: Ve benzeri
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu
YİBO	: Yatılı İlköğretim Bölge Okulu

GİRİŞ

Bir ülke gelişmiş veya az gelişmiş olarak nitelendirilirken bir takım kriterler kullanılır. O ülkenin kentleşme düzeyi, sanayileşme derecesi, ekonomik yapı içerisinde üretime göre (sanayi ve tarım üretiminin birbirine göre durumu) sektörlerin aldığı pay, işgücünün istihdam edildiği sektörlerle göre dağılımı, toplumun sosyo-ekonomik durumu gibi kriterler kullanılarak ülkeler gelişmiş ya da az gelişmiş ülke olarak nitelendirilirler. Kentleşme seviyesi yüksek, ekonomik hayatta istihdamın tarım dışı alanlarda sanayi-hizmetler sektöründe yoğunlaşması ülkenin gelişmişliğinin göstergesidir. Bu süreçte sanayileşme ve kentleşme birbirini etkileyen iki bağımsız değişken olarak ortaya çıkmıştır.

İlk kentlerin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte kentler sürekli değişim ve gelişim göstererek, bu günkü halini almışlardır. Günümüz kentleri, toplumsal değişim ve gelişimin ortaya çıkardığı bir yapıdır. Toplumsal bir varlık olan insanoğlu öncelikle yaşamsal faaliyetlerini devam ettirme, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koyabilme ve doğaya karşı mücadele edebilmek için dayanışma duygusu ile hareket ederek bir arada yaşamaya başlamışlardır. Bu düşünceyle ilk yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. İlk yerleşim yerlerinin basit bir köy yapısında olduğu ve zamanla evrilerek kentsel yapıların doğduğu genel kabul gören bir görüştür. Ortak hareket etme düşüncesiyle davranan insanların faaliyetlerindeki çeşitlenmelerden dolayı ilk yerleşim mekânları ortaya çıkamaya başlamıştır. Bir arada yaşamının getirdiği ihtiyaçlar çerçevesinde insanlar arası ilişkileri düzenleyen kurallar, kurumlar yavaş yavaş şekillenerek ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı kentlerin ortaya çıkışı uygarlığın başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Bu çerçevede kentsel yapı içerisinde; ekonomik, sosyolojik, kültürel, siyasal vb. gibi birçok alandaki gelişmeler tarihsel birer gerçekliklerdir.

İnsanlık tarihi açısından iki büyük değişim olan, tarım devrimi ve sanayi devrimi kentlerin doğup gelişmelerinde önemli kilometre taşlarıdır. İlk kentler iklimi tarımsal üretime elverişli coğrafyalarda kurulup, gelişmişlerdir. İlk kentlerin kuruluşundan sanayi devrimine kadar geçen süreçte kentlerin ekonomik yapısı tarımsal üretim ve ticarete dayanmıştır. Bu dönemde üretim geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Sanayi devrimi ile beraber geleneksel üretim yöntemleri yerini makineleşme almıştır. Üretim

biçiminin değişmeye başlamasıyla yeni üretim yerleri de oluşmuştur. Bu değişimle beraber geleneksel kentsel yapıda değişmiş, yeni üretim yeri olan fabrikaların yakınlarına yerleşim alanları kurulmaya başlamış ve yeni kentler doğmuştur. Kurulan sanayi tesisleri ya var olan kentin yakınına ya da konum açısından enerji kaynaklarına yakın, ulaşım imkânları elverişli, hammaddeye ve işgücüne kolay ulaşılan bölgelerde kurularak, o yörenin kentleşmesini sağlamışlardır. Bu nedenlerden dolayı sanayileşme ve kentleşme birbirini etkileyen, birbirine bağlı olaylardır.

Çalışmanın Konusu

Bu tez çalışmasında sanayileşmenin kentleşmeyi nasıl etkileyeceği araştırılmıştır. Tarihsel gelişim aşamasında Sanayi Devrimiyle başlayan sanayileşme sürecini yaşayan toplumlarda, sanayileşmenin en önemli sonucu kentleşme olmuştur. Sanayileşmenin ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçları kentleşme ile birlikte kentlerde görülmeye başlamıştır. Türkiye’de de sanayileşmenin en önemli sonucu olan kentleşme; gelişme ve kalkınmanın aracı olarak görülen sanayileşme hareketine bağlı olarak gelişmiştir. Sanayileşmenin sonucunun somut bir örneği olan Kırıkkale’de tamamen sanayileşmeye bağlı olarak kurulup, gelişen kentimizdir.

Çalışmanın Amacı

Toplumsal kalkınmanın ve gelişmenin en etkin aracı olan sanayileşme aynı zamanda toplumsal değişmeye kaynaklık etmektedir. Bu sebeple çalışmada toplumsal değişmenin bir sonucu olan kentleşme üzerinde sanayileşmenin etkisini ortaya koymaktır. Türkiye’de ve Kırıkkale örneğinde sanayileşmenin kentleşmeye sebep olduğunu göstermek, bu süreçte ortaya çıkan kentleşme sorunlarını tespit etmek ve öneriler sunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın önce planı hazırlandıktan sonra literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgisi olan kitap, makale, tez çalışmaları, istatistiksel veriler tespit edilmiş, okuma ve incelemeler gerekli notlar alınıp, tez yazım ilkeleri çerçevesinde yazım sürecine başlanmıştır.

Çalışmanın Varsayımları

Toplumların sosyo-ekonomik gelişme ve kalkınma süreçlerinde en önemli etken üretim araçlarının ve ilişkilerinin niteliksel anlamda değişime uğramasıdır. Üretim araçlarının ve ilişkilerinin değişiminde sanayileşme önemli bir faktördür. Bu bağlamda

“sanayileşmenin kentleşmeye neden olacağı, kentleşmeyi geliştireceği” varsayılmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde temel varsayımlar;

1-Sanayileşme yarattığı istihdam nedeniyle kurulduğu bölgelerde nüfus toplanmasına yol açmakta, buna bağlı olarak kentleşmeye neden olmaktadır.

2-Toplumların sanayileşmesine ve kentleşmesine bağlı olarak ekonomik, sosyal, çevresel yapılarında değişim ve sorunlar gözlenmektedir.

3-Gelişmiş (sanayileşmiş) ülkelerde sanayileşme-kentleşme dengedeysen, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bir dengesizlik söz konusudur. Bu nedenle kentleşme sürecinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de de sanayileşme-kentleşme arasında bir dengesizlik vardır. Bu dengesizliğin sonucu olarak ortaya çarpık ve plansız gelişen kentler ortaya çıkmış, kentsel sorunlar baş göstermiştir. Kuruluşu ve gelişimi tamamen sanayileşmenin sonucu olan Kırıkkale’de de Türkiye’de kentleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar gözlenmiştir.

Bu çalışmada sanayileşme ve kentleşme temel değişkenler olarak incelenmektedir.

Osmanlı devletinin askeri, siyasal, ekonomik, sosyal vb. gibi sebeplerle yıkılması üzerine cumhuriyet ilan edilerek, kurum ve kurallarıyla yeni bir devlet kurulmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti eğitim, sağlık, kültür, ekonomi, hukuki, siyasi vb. gibi alanlarda ülkenin gelişip, kalkınması için çalışmalar yapmıştır. Türkiye’nin sanayileşip kalkınması için yasal ve eylemsel olarak kararlar alınarak yürürlüğe konmuştur. Bu süreci takiben ülkemizde sanayileşme yavaş yavaş başlamış, sanayileşmenin gelişmesine paralel olarak kentleşme de kendini hissettirmiştir.

“Sanayileşmenin Kentleşmeye Etkisi: Kırıkkale Örneği” isimli bu çalışmada kentleşme sanayileşme ilişkisi irdelenerek, sanayileşmenin kentleşmeye etkisi Kırıkkale’nin kentsel gelişimi örneğinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde Kent, Kentleşme, Sanayileşme kavramları tanımlanacak ve sanayileşme ile kentleşmenin tarihi süreci açıklanmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise Türkiye’de sanayileşme hareketleri ve kentsel gelişme ele alınacaktır. Sanayileşme ve kentleşme politikalarının uygulamaları açıklanarak; Türkiye’deki kentleşmenin nedenleri, özellikleri ve sorunları incelenmeye çalışılacaktır.

Son bölümde ise Kırıkkale’nin tarihçesi, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik yapısı üzerinde durularak, Kırıkkale’nin kentleşmesinin en önemli nedeni olan sanayileşme ve sanayi tesisleri hakkında bilgi verilerek, bu bağlamda Kırıkkale’nin sanayileşme etkisi

altında gelişen bir kent olarak, yapısı ve tarihsel gelişimi incelenerek, kentin çeşitli sorunları tartışılacaktır.

Çalışma, sanayileşme ve kentleşme ile sanayileşmenin bir ürünü olan Kırıkkale kenti odaklı bir değerlendirmeyle sonuçlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE SANAYİLEŞME VE KENTLEŞME

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TANIMLAR

Tarihsel gelişim süreci açısından kentleşme sanayileşme ilişkisini açıklayabilmek, bunların birbirlerini gelişim sürecinde nasıl etkilediğini anlayabilmek için önce konunun kavramsal olarak belirlenip, açıklanması önemlidir. Bu sebeple bu bölümde önce kent, kentleşme, kentlileşme, kentsel planlama, sanayileşme kavramları açıklanarak, bu kavramlara ilişkin bilgi verilecektir. Daha sonra ise kentlerin tarihsel gelişimi ile sanayileşme kentleşme ilişkisi irdelenecektir.

1.1.Kent Tanımları

Toplumsal bir varlık olan insan ilk çağlardan bu yana ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla çevresi ile ilişki içerisinde olagelmıştır. İnsanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tek başına yeterli olmaması, diğer insanların yardımına ihtiyaç duyması ile bir arada yaşamının gereğinden kaynaklanan nedenlerle aynı mekânda yaşam süreci başlamıştır. İnsanın sürekli yaşadığı çevreyle ilişki içinde bulunması, ihtiyaçları çerçevesinde içinde bulunduğu ortamı değiştirme ve biçimlendirme eğiliminde olması neticesinde, yaşadıkları mekânlarda çeşitli yapılar yapmaya başlamışlardır. Daha önceleri mağaralarda yaşayıp, avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını devam ettiren insanoğlu, dış tehlikelerden korunma içgüdüğü ile hareket ederek, korunaklı yapılar yapmaya başlamışlar ve böylece yerleşim yeri olarak köyler oluşmaya başlamıştır.

Uygun doğal çevre verilerinin nedenli önemli bir çekim yarattığı, tarihsel gelişme sürecinde, ilk yerleşmelerin yer seçimlerini verimli vadilerde yapmaları ile belirlidir. Böyle sürekli bir yerleşme için seçilen yer, çevresi içinde bir merkez, bir çekim yeri olarak, bir gelişme göstermiş ve kent oluşmuştur (Suher, 1995: 6).

Bir yerleşme biçimi ve bir topluluk türü olarak “kent”, insan topluluklarının gelişme süreci içinde yakın çağların ve belli bir aşamanın ürünüdür. Kent, kısa bir dönem içinde yoğun nüfus birikimine bağlı büyümüş, günümüzün egemen bir yerleşme ve topluluk tipi olma eğilimine girmiştir.(Utkucu,

http://www.milliemlak.gov.tr/documents/10326/21621/Tamer_UTKUCU.pdf,

29.11.2011: 1). İlk örnekleri ilkçağda görülmeye başlayan ve temeli kırların ürettiği ürün fazlasının ticareti üzerine kurulan kent yerleşmeleri, bu ticari organizasyona ve onu destekleyen dinsel faktörlere dayalı olarak oluşan, idari, askeri, tüccar, ruhban ve zanaatkâr sınıfların içinde yaşadığı ve tarımla uğraşan insanlara göre çoğunluğu oluşturduğu yerleşmeler olmuşlardır (Sargın, 2006: 17).

Gordon Childe, özellikle M.Ö. 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs vadisinde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri “kentsel devrim” olarak adlandırmaktadırlar. Bu tarihlerde ortaya çıkan yeni kentler, kapladıkları alan ve nüfus bakımından eski yerleşim yerlerine oranla çok daha büyük ve kalabalık olmuşlardır. Ayrıca bu kentler daha da önemli olarak, yeni bir toplumsal işbölümünü getirmiş, artık besin üretimi işinden uzaklaşmış rahipleri, prensleri, profesyonel askerleri, bir çok alanda uzmanlaşmış zanaatkârları ve memurları barındıran yapılar olarak dikkati çekmişlerdir. Kent bu işbölümünü yansıtır biçimde şekillenmiş, tapınak, saray, anıtsal mezar, atölye gibi yapılar kentte ön plana çıkmıştır. Kentler artık kendinden önceki kültürlerden çok farklı bir politik, ekonomik ve dinsel düzenin, yani uygarlığın merkezi olmuşlardır. İnsanlık “kentsel devrim” le, “ilkellik” ten “uygarlığa” geçmiştir. Kenti karakterize eden çizgiler, her şeyden önce politik olmuştur. Buna göre, Kenti devlet yaratmakta, devlet temellerini kent üzerine kurmaktadır (Bumin, 1990: 21-22).

Kentlerin karmaşık yapısı ve işlevlerinin çeşitliliği, onların bir çok bilim dalının inceleme konusu olmasına yol açmıştır. Belki de bu nedenle ister yerel, ister uluslararası anlamda, kentle ilgili görüş birliğine varılmış bir tek tanım bulunmamaktadır. Toplumbilimci, Kent Bilimci, Coğrafyacı, Yönetim Bilimci, Ekonomist ve Hukukçular, kenti, kendi ilgi alanları çerçevesinde görüp ve tanımlamaya çalışmışlar ve elbette bu tanımlamaları yaparken de herkes kendi alanına özgü ölçütler kullanmışlardır (Shammedov, 2006: 5).

Kent, özellikle toplum biliminde yapılan çalışmaların birbirlerinden oldukça farklı konulara, farklı açılardan yönelmelerinin ardından, ancak çok yönlülüğünün bulunduğu söylenebilmiştir. Tarih, coğrafya, siyaset, ekonomi gibi disiplinler, tüm teorik çözümlerinde kenti dışarıda bırakamamaları da bu duruma bağlanabilir (Duru ve Alkan, 2002: 8).

Kentler, siyasi, fiziki ve fonksiyonel açılardan incelenebilecek bir yapıdır. Siyasi açıdan kentler, belirli idari sınırlar içerisinde görev yapan yönetimlere sahip birimler

olup, fiziki açıdan ise kentler, değişik amaçlar için kullanılan çok sayıda binalar ile ulaşımı sağlayan yollardan oluşan bir yapıdır. Fonksiyonel açıdan ise kent, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yapıldıkları yerleşme alanlarıdır (İsbir, 1986: 4).

Kent dediğimiz sosyal grup, genellikle köy topluluğunun karşıtı olarak görülmüş ve köy topluluğunun özelliklerinden farklı bir takım nitelikleri olan bir sosyal grup olarak da tarif edilmiştir (Yörük, 2006: 39). Yerleşim yerlerini köy, kasaba (belde) , ilçe, kent, büyük kent (metropol) adı altında sınıflayabilmek için gereksinim duyulan ölçütlerden ilki demografik yapı, bir başka deyişle nüfus olgusudur (Akgür, 1997: 3).

Bu nedenle nüfuslarına göre köy ve kent yerleşmelerini birbirinden ayırmak gerekir. Örneğin Kuzey Avrupa’da nüfusu 2000 ile 3000 kişi olan yerleşmeler kentler ile köy arasında geçiş teşkil etmektedir. Bunlar Türkiye’deki kasaba dediğimiz yerleşmelere benzemektedir. Almanya’da ise 5000 ile 20 000 arasında nüfusa sahip kentler küçük kentler, 20 900 ile 100 000’e kadar kentler büyük kentler olarak tanımlanmaktadır. Nüfusu 500 000’den fazla kentlere ise büyük kent veya dünya kenti (welstad) denilmektedir (Güngördü, 2001: 59).

Belli bir nüfus düzeyini aşmış yerleşim yerlerine kent denmesi, tamamen nüfus ölçütüne göre yapılan tanımlamalardır. Ülkemizde uygulanan 442 Sayılı Köy Kanunu “Nüfusu 2000’den aşağı yurlara köy, nüfusu 2000 ile 20 000 arasında olanlara kasaba ve 20 000’den çok nüfuslu olanlara kent denir.” tanımını vermektedir. Devlet Planlama Teşkilatının hazırladığı kalkınma planlarında ve yayınlarında da, genellikle nüfusu 10 000’den fazla olan yerleşmelere kent denildiği görülür (Utkucu, 2011: 1).

Kent köy ayırımında salt nüfus ölçütünü benimsemek bazı sıkıntılara sebep olabilir, örneğin ölçütü oluşturan nüfus düzeyinin altında kalmakla birlikte; kentsel özyapı kazanmış olan yerleşmeleri kent saymamak sonucunu doğurabilir (Keleş, 1990: 55). Bu sebeple kent köy ayırımında, nüfus dışında ekonomik, sosyolojik, coğrafi, hukuksal vb. gibi noktalarda farklı tanımlamaların gerektiği görülmüştür.

Emiroğlu’na göre kent kavramı ülkelere, zamana, uygarlık düzeyine, sosyal yapıya hatta kişisel görüşlere göre değişmekle beraber, bunun değişmeyen yönü kırsal yerleşme kavramının karşıtı olmasıdır. Dünyanın her tarafında kır ve kent yerleşmeleri birbirinden ayrılmış olmasına rağmen, bunları birbirinden ayıran geniş kapsamlı bir tanımın yapıldığını, daha doğrusu kabul edildiğini söyleme olanağı ise halen zordur (Karadeniz, 2005: 6). Bu bağlamda Ferdinand Toennies’in insan topluluklarına yönelik kır ve kent ayırımı sınıflamasında, toplumu “cemaat” (gemeinschaft) ve “cemiyet”

(gesellschaft) olmak üzere iki grupta toplaması önemlidir. Cemaatler, ırk, etnik menşe ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen homojen topluluklardır. Cemiyetler ise ırk, etnik menşe, sosyo-ekonomik ve kültür bakımından farklılaşmış heterojen topluluklardır. Bu iki tip insan topluluğunda cemaat köy(kırsal kesmi), cemiyet ise kent topluluğu olarak ortaya çıkmaktadır (Yörükan, 2006: 39-40).

Ayrıca kırsal/kentsel ayrımı, iktisadi faaliyetin niteliği, işbölümü ve dayanışma biçimleri, sosyal örgütler, toplumun bir minyatürü olan ailenin yapısı ve işleyişi, dünya görüşü açılarından da değişik iki toplum yapısını ortaya koymaktadır. Tarımsal faaliyetlerin ağırlığını koruduğu kırsal alanlarda mekanik işbölümü ve cemaat ruhunun canlı tuttuğu bir dayanışma ve sosyal örgütler ile ailenin geniş ölçüde etkilediği gelenekçi bir dünya görüşü karşımıza çıkmaktadır. Kentsel alanlarda ise sanayi ve hizmetler ağırlık kazanmakta, organik işbölümü ve sosyal örgütlemeye dayalı dayanışma biçimleri, aileyi arka plana iterek yenilikçi dünya görüşünü beslemiştir. Söz konusu ettiğimiz iki ayrı toplum yapısına bağlı bu özellikler, yerleşme yeri bakımından da köylük alanlarda diyebileceğimiz kırsal yerleşmeler ve kentlerde somut bir anlam kazanabilmektedir (Tütengil, 1983: 9).

Sosyolojik ölçütlere göre kent tanımında ise kentte yaşayan nüfusun çeşitli ekonomik faaliyet alanlarına göre dağılımı, burada yaşayan nüfusun işbölümü, uzmanlaşma, heterojenlik gibi açılardan ortaya koyduğu tabloya bakılmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki Sosyolojik ya da sosyolojik nitelikli sayılabilecek ölçütlere göre, kentsel nüfusun uzmanlaşmış olması önemlidir. Kentin temel özellik ve işlevine göre sanayi, ticaret ya da yönetsel yönünün öne çıkabileceği kabul edilmekle birlikte, faal nüfus içinde bu alanlarda çalışanların oranı da büyük bir oranı oluşturacaktır (Kurt, 2003: 16).

Sosyolojik ölçütlere göre, kentler önemli bir işbölümün ve uzmanlaşmanın olduğu, kırsal topluluklardan farklı olarak yüz yüze ilişkilerin zayıfladığı, homojenliğin ortadan kalkarak heterojen bir toplum yapısının ortaya çıktığı yerler olarak tanımlanmıştır (Kurt, 2003: 16). Kenti insan yığınlarının yaşam alanı olmaktan çıkarıp, “insan yaşamı” haline getiren sosyolojik boyuttur. Kentlerde, işbölümü ve uzmanlaşma, geleneksel kapalı yaşamı açık ve formel ilişkilere dönüştürmektedir. Bu da kenti, kapalı toplumdan açık topluma, geleneksel toplumdan modern topluma dönüştüren önemli bir faktördür (Doğan, 2008: 539).

Kentin en belirgin ve belirleyici özelliklerinden birisi de üretim özelliği veya ekonomik yapısıdır. Kentin kıra göre kendine özgü bir üretim tarzı ve ekonomisi bulunmaktadır (Erjem, 2009: 14).

Ekonomik ölçüte göre de kent, mal ve hizmetlerin, üretim, dağıtım ve tüketimi sürecinde toplumun sürekli olarak değişen gereksinimlerini karşılamak için ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır. Bu genel tanımın dışında bir yerleşmeye “kent” adının verilebilmesi, genellikle, nüfusun tarım dışı kesimlerde çalışmasına bağlı kılınmıştır. Buna göre yerleşmeler, tarım dışındaki ve tarımdaki nüfus oranlarına bakılarak, “kent” ya da “köy” adını alabilmektedirler (Keleş, 1990: 56).

Sosyal Bilimler Sözlüğünde kent “Nüfusu belirli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşim birimi” olarak tanımlanmaktadır (Demir ve Acar, 2005: 236).

Birçok dilde kent ve medeniyet kelimelerinin köklerinin birbirleriyle yakınlığını görülmektedir (Aydoğan, 2005: 10). Tarihte pek çok kültür, yerleşmişliği bir uygarlık belirtisi olarak görmüştür. Örneğin bir çok batı dilinde uygarlık karşılığında ki Civilization (ya da Civilisation, Zivilisation) sözcüğü, Latince de “kentli/yurttaş” anlamına gelen Civitas sözcüğünden türemiştir. Arapçada kent anlamına gelen “Medine” ile uygarlık anlamına gelen medeniyet sözcükleri aynı kökten gelmektedir (Ana Britannica, 1989: 184). Kent bu anlamda tarihin ilk dönemlerinden beri “özgürlükle eş anlamlıdır”. “kent havası insanı özgür kılar”. Diğer yandan daima siyasetle birlikte anılmıştır ve demokratik toplumun, demokratik değerlerin oluşmasında kentin son derece önemli bir rolü olduğu ifade edilmiştir (Görmez, 1997: 128).

Özellikle sanayi devrimi ile birlikte kentsel mekanların biçim ve işlevlerinin değişmesi kent kavramının içeriğini bütünüyle değiştirmiş, siyasal çağrışımların yanı sıra sosyoloji, tarih, coğrafya ve ekoloji gibi bir çok bilim dalının inceleme alanına girmesi nedeniyle de “kentın tanımlanması” da yukarıda daha önce saydıklarımıza paralel yada çok farklı yaklaşımlar sergilenmiştir (Topal, 2004: 277).

Günümüz koşullarında kapsamlı kent tanımı, kentin hukuki, siyasi, iktisadi ve içtimai bir birim olduğunu belirtmek durumundadır (Aydoğan, 2005: 95). Kent’e yönelik farklı bir tanımlamada da Suher’e göre kent “yerel yönetime sahip yasal bir birim, çevresine bakarak bir merkez oluşturan, toplama-dağıtma merkezi olan tarım dışı (sanayi-hizmet) faaliyetlerinin yoğunlaştığı, tarımsal ve tarım dışı (sanayi-hizmet)

faaliyetlerinin kontrol yeri ve bu bağlamda da örgütlenme ve uzmanlaşma ile belirlenen özgün bir kentsel yaşama sahip olan ve tercih edilen bir yerleşme türü” olarak nitelenmektedir (Suher, 1991: 3).

Maunier de bir kent tarifinin ancak bütün kent tiplerinde bulunan niteliklere dayandığı ve mümkün olduğu kadar sosyal ve siyasal değişmeyen unsurları içine aldığı takdirde bir tarif olacağını ileri sürmüştür. Maunier’ye göre kent; nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan bir yerleşme grubudur (Yörükkan, 2006: 47).

Dikkat çekici, kapsayıcı ve siyasal boyutu öne çıkartılan bir tanımda Bal tarafından yapılmaktadır. Bal’a göre kent “ sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleksen rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplumun organize olduğu, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel, hukuksal vb. kurumların bulunduğu, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip, kendine özgü bir yaşam biçiminin ve bilincinin gelişmekte olduğu heterojen bir toplum” şeklinde tanımlanmıştır (Bal, 2002: 23).

Daha önce ve yukarıdaki boyutlarıyla yapılan tanımlamalarında kent, yerleşim yerinin demografik yapısı, ekonomik işlevine göre üretim etkinliği, yerleşim yerinin idari statüsü, toplumsal yapıdaki işbölümü ve uzmanlaşma ölçütü, nüfusun yoğunluğu ve heterojenliği, insanlar arası ilişkilerin durumu, kültürel, yönetsel ve siyasal yönleriyle kırsal yerleşim yerlerinden ayrıldığı görülen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.1.Kentlerin Temel Özellikleri

Kentler, önce genel olarak yerleşme “yerlerinin” ve “birimlerinin” baz alınarak konunun ele alınması gerekir. Yerleşme birimleri, başta nüfus etkeni olmak üzere ekonomik etkinlikler ve doğa ile ilişkiler açısından kendine özgü nitelikler taşıyan iki ayrı yaşayış biçimini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ikili bir sınıflama söz konusudur (Akgür, 1997: 3). Bu ikili sınıflamada kent ve kırsal (köy) yaşantısı olarak iki yerleşme durumu vardır. Bazı ayırt edici özellikleri yönüyle kent yerleşim yerlerinden biri olarak nitelenebilir.

Bir yerleşim biriminin kent niteliğini taşıması için, şu özellikleri taşıması gerektiği söylenebilir:

1-Belli bir nüfus büyüklüğüne ve nüfus yoğunluğuna erişmiş olması,

- 2-Tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyi olan sanayi üretimine geçmiş olması ve bununla birlikte hizmet sektörünün gelişmiş olması,
- 3-Yerleşme yerinin fiziksel altyapısının belli bir düzeye ulaşmış olması,
- 4-Geleneksel aile yapısının çözülerek yerini çekirdek aile yapısına bırakmış olması,
- 5-Nüfus büyük oranda örgütlenmiş, karmaşık iş bölümüne ve yüksek uzmanlaşma düzeyine erişmiş olması,
- 6-Yerel değerlerin yerini, ulusal değerlerin veya evrensel değerlerin almış olması,
- 7-Geleneksel ilişkilerin (Cemaat toplum tipinin) çözülüp bireysel ilişkilerin ya da bireysel çıkarların ön plana çıkmış olması,
- 8-Eğitim düzeyinin kırsal kesimdeki eğitim düzeyinden yüksek olması ve çocuk bakımı ve eğitiminde aile dışı kurumların gelişmiş olması,
- 9-Sosyal normların yerini, resmi denetleme kurumlarının almış olması,
- 10-Statülerin aileden gelmeyip, bireylerin kendi çabaları ile kazanmış olmaları gerekir (Erkan, 2010: 17-18). Bu özellikleri taşıyan yerleşim alanları kent olarak nitelendirilmektedirler.

1.2.Kentleşme

Kentleşme sürecinin başlangıcı, daha önce kavramsal çerçevede de üzerinde durulduğu gibi genellikle uygarlığında başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Buna göre ele alındığında ise kentleşme olgusu, belli ve somut bir tarihle belirlenecek bir başlangıca sahip değildir. Buna rağmen araştırmacılar, kentleşmenin başlangıcı konusundaki belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla, insanların avcılık ve çobanlıktan tarımsal faaliyet nedeniyle yerleşik hayata geçmesini, hem uygarlığın hem de kentleşmenin başlangıcı olarak kabul etmektedirler. Burada kentleşme sürecinde temel kriter, iktisadi faaliyetin nitelik itibarıyla değişmesidir. Böylece bu kriter bir bakıma zamanımıza kadar kentleşme sürecinin incelenmesinde geleneksel olarak kullanıla gelmiştir (Es ve Ateş, 2004 : 206).

Kentleşme teknik anlamda ise ikili bir yapıya sahiptir. Birinci durum “niceliksel” olarak kent sayılarının, kentsel nüfusun artması ve kent sınırlarının genişlemesini ifade ederken, ikinci durumda “niteliksel” bir gelişme yani kente özgü hayat tarzının oluşması ve sosyo-kültürel gelişme söz konusu olmaktadır. Tüm bu gelişmelerin temelinde ise ekonomik kalkınma yatmaktadır (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68).

Kentleşme, spesifik olarak ele alındığında ise kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatan bir olgudur. Kentsel nüfus, doğumlarla ölümler arasında ki

farkın birinci lehine olması sonucunda ve aynı zamanda köylerden ve kasabalardan gelenlerle, yani göçlerle artar (Keleş, 1990: 5). Göç insanlık tarihinin bütün dönemleri boyunca var olan bir olgudur. Ancak göç kavramı ile öncelikle belli bir nüfusun bir bölgeden başka bir yere olan hareketi akla gelmekle birlikte, göç coğrafi bir yer değiştirmeden çok daha kapsamlı ve köklü bir muhtevaya sahiptir. Sonuçları itibarıyla göç, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik bir çok öğeyi içinde barındırır (Sağlam, 2006: 33-34).

İsbir'e göre de kentleşme; "Dar anlamda kasaba ve kentlerde veya belirli bölgede halkın toplanması oranındaki yükselmedir. Geniş anlamda kentleşme ise, üretimin, ticaretin ve hizmetlerin süratle büyümesini sağlayan sanayileşmenin etkisiyle veya doğum oranının fazla olması ve bu fazlalığın kent içi yerleşim yerlerinde yaşamak istemeleri veya iskân edilmeleri nedeniyle nüfusun kentlerde birikmesine ve kent sayısının artmasına neden olan, aynı zamanda da burada yaşayanların özel hayatlarını ekonomik, sosyal ve siyasal davranış açısından etkileyen ve devletinde belirli bir takım faaliyetlerini gerektiren değişiklikler" olarak da tanımlamaktadır (İsbir, 1982: 8-9).

Kentleşme, bu bağlamda ele alınırsa iki ucu olan bir çözülme, yoğunlaşma ve akım olayıdır. İki uçtan birisi "kır" dır, ötekisi de "kent", bu olayda çözülme kırdadır. Yoğunlaşma ise kentte gerçekleşmektedir. Çözülmenin ve yoğunlaşmanın özelliklerine uygun ve bunlara bağımlı biçimde, akımda kır ile kent arasında olmaktadır. Bu üç olgu, yani "kırdaki çözülme", "kentte yoğunlaşma" ve "kır ile kent arasındaki akım" bir bütünün parçalarıdır. Birbirlerinden ayrı olarak düşünülemezler. Bunların birbirlerine bağılı olarak zaman içindeki işleyiş biçimi, aynı zamanda da bir ülkede ki "kentleşme sürecinin işleyiş biçimi" ni oluşturur (Kartal, 1992: 33).

Kentleşme; bu yönü göz önüne alındığında tüm ülke çapındaki değişimleri, nüfus ve kaynak akımlarını, ekonomik ve sosyal açıdan ortaya çıkan ciddi dönüşümleri kapsar. Dikkat edilirse kentin ekonomik, sosyal, idari ve siyasal fonksiyonlarının yoğun olduğu ve dolayısıyla kentleşmenin bir değişimin ifadesi olduğu görülür (Görmez, 1997: 11).

İlk kentlerin ortaya çıkmasıyla beraber kentleşmenin de başladığı genel bir kabuldür. Kentlerin ortaya çıkışından itibaren söz konusu yerleşme birimi nüfus hareketinin odağını oluştursa da, günümüzde kentleşmeyi sadece bir nüfus birikim süreci olarak nitelendirmek ise zordur. Kentleşme, her ne kadar toplumsal hareketliliği doğuran, sosyal değişme sürecini önemli ölçüde etkileyen ve çoğu zaman hızlandıran

bağımsız bir değişken olsa da, aynı zamanda söz konusu toplumdaki sosyo-ekonomik değişimlerden de etkilenen en önemli bağımlı değişkendir (Shammedov, 2006: 8).

Ansiklopedik anlamda da Ana Britannica'ya göre kentleşme; “İnsanların yaşamlarını gittikçe artan bir biçimde kentsel yerleşmelerde geçirmeye yönelmeleri sürecine verilen ad” olarak tanımlanmaktadır (Ana Britannica, 1989 : 190).

Kentleşme sadece göç sonucu oluşan bir nüfus birikim süreci değildir. Başlangıcı ve sonuçları itibarıyla ekonomik, kültürel, idari, hukuki, siyasi vb. gibi sonuçlar doğuran bir “dönüşüm” sürecidir. Çünkü kentleşmeyi doğuran sebepler ve kentleşmenin sonucunda toplumsal yapıda ve diğer alanlarda belirgin bir değişim gözlemlenmektedir.

Bu yönüyle kentleşme, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal ve toplumsal yaşamdaki dönüşümü ifade eder (Tankut, Çalışkan, Levent ve Zorlu, 2002: 4). Bu nedenle, kentleşmeyi tanımlarken, nüfus hareketini yaratan ekonomik ve toplumsal değişimlere de yer vermek önemlidir (Keleş, 1990: 5).

Sosyal Bilimler Sözlüğünde de kentleşme, “Sanayileşmenin işgücünü çekmesi, tarımsal üretimde fazla nüfusu itmesi sonucu, nüfusun kırsal alandan kent merkezlerine doğru akması. Nüfusun kitlesel boyutlarda kentlere akın etmesiyle ortaya çıkan sosyolojik olgu” olarak tanımlanmaktadır (Demir ve Acar, 2005 : 237).

Kentleşme sadece insanları kent olarak adlandırılan yerlere çekme sürecini belirtmekle kalmamakta, insanların kentin yaşam biçimini benimsemesi anlamına da gelmektedir. Kentleşme, ayrıca, kentlerin büyümesinin beraberinde getirdiği yaşam biçiminin belirgin niteliklerinin, kentli olarak kabul edilen yaşam biçiminin niteliğindeki değişiklikleri de vurgular (Wirt, 2002: 81).

Bu geniş kentleşme açıklamalarının yanı sıra tüm dünya ülkelerince benimsenmiş kentleşme kriterleri incelendiğinde karmaşıklık açıkça görülmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi kentlerin nüfusunu, büyüklüğünü, ekonomik yapısını, idari yapısını, kentsel fonksiyonların dağılımını ya da bunların birkaçını birlikte esas alan tanımlara rastlamak da mümkündür (Kılınç ve Gülersoy, 2007: 68). Ancak günümüzdeki kentleşme “sanayi toplumlarının” bir ürünüdür. Aynı zamanda sanayileşme de kentlerin bir ürünüdür. Kentleşme ve sanayileşme bir birlerini üreten, geliştiren olgulardır. Kentleşme toplumsal değişiminin hem nedeni hem de bir sonucudur (Kaya, Erol, Kentleşme ve Kentleşme, <http://erolkaya.com/wp-content/uploads/kk.pdf>, 23.11.2011: 43).

Kentleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da hesaba katan, geniş anlamda bir tanımı belki şudur: Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir (Keleş, 1990: 5).

Kentleşmenin farklı dönemlerde farklı sebepleri ve farklı görünüşleri olmasına rağmen genelde, ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik, idari faktörlerin her dönemde kentleşmeyi sağladığı genel kabuldür (Görmez, 1997: 12).

Bu kabulde kentleşmenin, bir nüfus hareketi ile başlayan ama uzunca bir süreçte kişilerin değer sistemlerinde ve yaşam biçimlerinde köklü değişiklikler içeren bir olgu olduğunu göstermektedir (Görmez, 1997: 44).

Görüldüğü gibi konuyla ilgili olanlar kentleşmeyi salt bir göç, nüfus yoğunlaşması ve tarım dışı üretim süreci olarak algılamamaktadırlar. Bunların beraberinde sosyal yapıda niteliksel değişimler, sosyal sınıf ve statülerde değişme, sosyal kurumların fonksiyonlarında artış, kültürün çeşitlenmesi, doğa insan ilişkilerinde farklılaşma, doğanın tüketilmesi, iş bölümü ve örgütlenmede farklılaşma, demokratikleşme, gücün tabana yayılması vb. gibi özellikler de içerdiği önemle vurgulanmaktadır. Bütün bu anlatımlar kentleşmeyi sosyal bir olgu olarak değerlendirme zorunluluğuna işaret etmektedir. Kentleşme bu anlamda “modernleşme” sürecinin pozitif ve negatif sonuçlarıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Modernleşme sanayi toplumunun yapısal dönüşümünü anlattığına göre, o zaman kentleşme de bunun kent mekânlarında gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir (Bal, 2002: 54). Bu anlatılanlar çerçevesinde kentleşmenin sanayileşme ve modernleşmeyle gelişen eş zamanlı süreç olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.1.Kentleşmenin Özellikleri

Yukarıdaki geniş açıklamalara göre kentleşmenin genel özellikleri ve göstergeleri şöyle sıralanabilir:

1-Kentleşmenin en belirgin özelliğinden birincisi demografik bir olay olmasıdır. Nüfusun çoğunluğu kırsal alanlardan kentsel alanlara göç etmekte ve buralarda yaşamaktadır.

2-Tarımdaki modernleşmeye bağlı olarak emek-yoğun aile üretimin yerine pazara yönelik, teknolojiye dayalı üretim önem kazanmaktadır. Bu süreçte ekonomik

yapı içinde üretim ve istihdamda sanayi ve hizmetler sektörü lehine değişimler olmaktadır.

3-Ailede yapısal değişimler görülmekte, geniş aile yapısından çekirdek aileye doğru bir değişim yaşanmakta, bireylerde kente özgü değer ve davranış kalıpları oluşmaktadır.

4-İnsanlar arası birincil ilişkilerde birincil ilişkilerinin (aile, akrabalık, aşiret, cemaat) belirleyiciliğinin azalması, onun yerine ikincil ilişkilerin (örgütlülüğe dayanan, sivil ya da resmi kuruluşlar kapsamındaki ilişkiler) ikame edilmesi.

5-Kentleşme sürecinde insanların kendilerini “birey” olarak algılaması ve geliştirmesi, başarının toplumsal bir norm olması ve yatay-dikey sosyal hareketliliğinin artması.

6-İnsanlar arası ilişkilerde ve haberleşmede kitle iletişim sisteminin yüz yüze/sözel iletişimden etkin hale gelmesi, toplumsal yaşamı daha çok belirlemesi.

7-Nitelikli işgücü ihtiyacına paralel olarak eğitime yatırım yapılması ve eğitimin önemsenmesi, nitelikli işgücünün artması.

8-Kentleşmeye ve ekonomik faaliyetlere bağlı olarak doğal çevre de oluşan tahribatın karşısında yaşanabilir bir kent bilincinin oluşması ve doğal çevrenin korunması faaliyetlerinin yapılması, kentsel mekânın bu amaç doğrultusunda planlanması gerekir (Bal, 2002: 60). Kentleşme süreci sonunda hem kent mekânları ve çevrede, hem de toplumsal ve bireysel anlamda değişimler olmaktadır.

1.2.2.Kentleşme Sebepleri

Kentleşme hareketleri, ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko-sosyolojik etmenlerin altında oluşur. Gerçekte, bu dört küme de toplanan kentleşme etmenlerini birbirinden kesinlikle ayırmak olanağı yoktur. Her biri bir diğerinden etkilenen, birbirlerinin içinde olan etmenlerdir (Keleş, 1990: 8).

Ne tek başına sanayide ve teknolojiye yaşanan gelişmeleri, ne ülkenin siyasal yapısı ve ne de diğer sosyal ve kültürel gerçekler, kentleşmenin tek sebebi olarak algılanamaz. Her ne kadar batı ülkelerinde kentleşmenin temel nedeni sanayi devrimi ile başlayan süreç ise de özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelerde yaşanan kentleşmenin bir çok sebebi bulunmaktadır (Kaya, 2011: 46).

Kentleşme nedenlerini birbiriyle bağımlı ve etkileşim içinde olarak ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik nedenler olmak üzere dört grupta incelenebilir. Aşağıda bu nedenler geniş şekilde tartışılmıştır.

1.2.2.1.Ekonomik Sebepler

Tarımda çağdaş üretim araçlarının kullanılması, makinenin tarıma girmesi, tarımsal üretim sürecinin her aşamasında ilkel yöntemlerin terkedilmesi; buna karşılık, üretimi etkileyen yeni girdilerin artan oranda kullanılması, tarımda çalışmasına gereksinim duyulan insan gücü miktarını azaltmıştır (Keleş, 1990: 9).

Tarım tekniklerindeki ilerlemeler, bu kesimde iş gücü fazlalığına sebep olmuştur. Kırsal bölgelerdeki toprak yetersizliği, tarımın tabiat şartlarının etkisinde olması, verimin düşüklüğü mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaması sebebiyle nüfusu kentlere doğru itmektir. Kentleşmeyi, tarım tekniklerindeki ilerlemenin şekillendirmesi yanında; şehirlerdeki hizmet üretim alanlarının “çekiciliği” ile kent dışı yerleşme alanlarının olumsuz sosyo-ekonomik “iticiliği” ni etkiler. Kentlerdeki iş alanlarının çeşitli ve imkânları kentleşmede “çekici şart” olmuştur (İsbir, 1986: 21).

Kentler fırsat, imkân ve olanak açısından kırsaldan zengindir. Eğitim, sağlık ve kültür alanında çok çeşitli alternatif ve kaliteli hizmet kentlerde mevcuttur. Yaşam kalitesinin, gelir seviyesinin ve konforun yüksek olması kentleri cazip mekânlar haline getirmektedir. Kentler ticaret, turizm ve sosyal yaşamın gelişmiş olduğu yerlerdir. Büyük sanayi kuruluşları, ulaşım, iletişim ve alt yapı yeterliliği sebebiyle büyük kentlere yakın yerlere kurulmaktadır. Bu da istihdamın kentlerde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Kentler çocuklarına iyi eğitim vermek isteyen, kaliteli sağlık hizmeti almak isteyen veya iş bulma umudunda olan insanları kendine çekmiştir ve hala çekmektedir (Kaya, 2011: 46). Yukarıda sayılan ekonomik sebeplerden dolayı günümüzde de kırsaldan kentlere doğru göç yaşanmakta ve kentleşmeye sebep olmaktadır.

1.2.2.2.Teknolojik Sebepler

İlk çağlardan bu yana en büyük değişim sayılan Sanayi Devrimi'yle beraber üretim, ulaşım, iletişim alanında yeni gelişmeler olmuştur. Sanayi Devriminin getirdiği teknolojik gelişmeler beraberinde kentleşmeyi de hızlandırmıştır.

Sanayinin gelişmesi beraberinde ekonomik gelişmeyi ve nüfus artışını da getirdiğinden, bu durum yeni iş kollarının doğmasına ve mevcut iş kollarının da artmasına yol açmıştır. Zincirleme biçiminde yaşanan bu gelişmeler neticesinde, kentlerin nüfusu büyük artışlar göstermeye başlamıştır (Kaya, 2011: 47).

Gerek sanayi devriminin getirdiği değişiklikler, gerekse tarıma egemen olan koşullar ve artan üretimin kentleşmede rol oynaması, ürünün kolay ve ucuz taşınmasını sağlayacak teknolojik araçların gelişmesini beraberinde getirmiştir (Keleş, 1990: 10).

Bu durumu etkileyen önemli faktörlerden biriside ulaşım ve haberleşme tekniklerindeki gelişmedir. Ulaşım tekniklerindeki gelişmeler kentleşmeyi iki yönde etkilemiştir. Her şeyden önce yetersiz ulaşım sebebiyle, sadece çevresi için üretim yapan küçük sanayi kuruluşlarıyla, mahalli ticaret alanları, ulaşımındaki ilerlemeler dolayısıyla büyük üretim ve ticaret merkezleri haline gelmişlerdir. Diğer taraftan, ulaşımın kolay ve hızlı olması, insanların “hareket edebilme imkânını” arttırmıştır (İsbir, 1986: 21).

Ulaşım ve iletişim imkânlarının artması, köylerden kentlere ulaşımı kolaylaştırmış, köy-kent ilişkisini artırmış ve kente göçü kolaylaştırmıştır.

1.2.2.3.Siyasal Sebepler

Kentleşmeyi, her ülkenin hukuki ve siyasi sistemleri ciddi anlamda etkilemiştir. Özellikle toprak mülkiyetini düzenleyen kanunlar, hukuki açıdan kentleşmeyi etkiler. Diğer taraftan ülkelerin kentleşmeyi şekillendirmek istemeleri doğrudan bu konularla ilgili kanuni düzenlemelere gitmelerine sebep olmuştur (İsbir, 1986: 22).

Çeşitli düzeylerde verilen siyasi kararlar, yönetim yapısının özellikleri, hukuk kurumlarından bazıları ve uluslararası ilişkilerde kentleşmeyi özendirici nitelik taşıyabilir. Gezme, yerleşme ve ticaret özgürlüklerini kısıtlayan yasaların kaldırılması da kentleşme üzerinde ki etkisi muhakkaktır (Keleş, 1990: 11).

Kentleşmede siyaset, toprak mülkiyeti, tarım ve sanayi politikaları, uluslararası anlaşmalar gibi sebepler de etkin olmaktadır. Örneğin ülkemizde tarım alanına gereken önem verilmemesi neticesinde, bu alanda yaşanan sıkıntılar kente göçü hızlandırırken, sanayileşme politikasında yaşanan çarpıklıklarda (tarım arazilerinin sanayiye açılması gibi) aynı etkiyi göstermektedir (Kaya, 2011: 48). Bu anlamda Weber kentin büyümesindeki siyasi nedenleri; ticaret serbestliğini teşvik eden kanuni düzenlemeler, göç etme serbestisini kolaylaştıran yasalar, kişileri kent merkezlerinde toplayan merkezi yönetim ve toprağı elde tutma ve kullanma özgürlüğünün gelişmesi olarak sıralamaktadır (Aydoğan, 1989: 44). Politik karar alma ve icra etme yetkisine sahip kurum ve kuruluşlar karar alma, bu kararları uygulamada ülkedeki kentleşmeyi etkileyeceğini bilerek rasyonel davranışlar geliştirmelidirler.

1.2.2.4.Sosyo-Psikolojik Sebepler

Bu gün bir gerçektir ki kentin bireye sunduğu imkânlar köylerde yoktur. Kentleşmeye sebep olan sosyo-psikolojik etmenler daha çok kentin sunduğu toplumsal ve kültürel imkânlar ve kentin sunduğu yaşam biçimidir. Gerçekten, kentlerin sahip bulunduğu birçok toplumsal ve kültürel olanaklar ve hizmetler çok çekicidir. Kentlerin

özgür havası, daha geniş bir kümeye mensup olma duygusu, kentli olmanın gururunu paylaşma, bu etmenlerin başlıcalarıdır. Kimi yerlerde ise, köyden kente göç etmeye, belirli bir toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldıran bir “yükseliş” gözü ile bakılır (Keleş, 1990: 12).

Rüstem Erkan’a göre sosyo-psikolojik nedenler, kentleşme hareketini oluşturan diğer nedenlerin arasına karışarak onarıcı hızlandırıcı ya da ağırlaştırıcı bir etkide bulunur. Günümüzde medya, sosyo-psikolojik nedenleri oluşturan en önemli faktördür. Televizyonun yaygın kullanımı ve kolay ulaşılabilirliği, ayrıca kente daha önce göç etmiş olanların kırsal kesimle ilişkilerinin belli bir ölçüde devam etmesi, kentlerin yaşam biçiminin kırsal alanda iyi bilinmesine yol açmaktadır. Televizyonun yaygınlaşması ve kırsal alanda da hemen hemen her eve girmiş olması, insanların başka yaşam biçimlerinden haberdar olmalarını sağlamıştır. Bu durumda kentleşmenin sosyo-psikolojik nedenlerini hazırlayan ve göçe kaynaklık eden bir faktör olmuştur (Kaya, 2011: 49). Sosyo-psikolojik nedenler oluşturduğu duygu değişimiyle bireyleri kente göçe yönlentmektedir.

1.2.3.Kentlerin Doğuşuna Teorik Yaklaşımlar

Kentleşmeye ilişkin bu genel sayılabilecek bilgilerle birlikte ciddi teorik yaklaşımlarda dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kentlerin doğuşu üzerine düşünen ve fikir geliştiren bilim adamları; kentlerin kuruluşu ve gelişmesini bir nedene bağlayarak açıklamaya çalışmışlardır. Kentin kuruluşu ve gelişmesini açıklamaları bakımından birbirlerinden ayıran bu görüşler aşağıda sıralanmıştır.

1.2.3.1.Dini Teoriler

Fustel de Coulanges, kent gruplarının kuruluşunu dini faktörlerle açıklamaya çalışmıştır. Cemiyetin ilk nüvesi olan aileler dini inançlarının farklı olması bakımından ayrılmaktadır. Aile dinleri arasındaki yaklaşımlar sonucu ortak bir inanç birliğinin kurulduğunu ve uzlaşma olduğu andan itibaren kent ortaya çıkmıştır. Fustel de Coulanges’e göre, kentin kuruluşunda rol oynayan faktör dindir ve kent, çeşitli kabilelerin farklı inançlarının ortak bir tapınak etrafında toplanmasıyla meydana gelmiştir (Yörükan, 2006: 57). Bu bakımdan din; insanların bir araya gelip kent hayatına dâhil olmalarındaki temel etkenlerden biridir (Adıyaman, 2008: 8).

1.2.3.2.Hukuki Teoriler

Maine kenti her şeyden önce hukuki bir yapı olarak görmüş ve kent teorisini hukukun gelişmesine bağlamaya çalışmıştır. Maine teorisinde Roma hukukundan

hareketle cemiyetlerin gelişmesi bireyin akrabalık ilişkilerinden sıyrılarak diğer bireylerle bir takım sözleşme ilişkilerine girmesi ve devamındaki gelişmeler sonucunda bir hukuki yapıya sahip bir sosyal grup veya cemiyet, yani kent ortaya çıkmıştır (Yörükan, 2006: 58).

1.2.3.3.Askeri Teoriler

Maitland, kenti; kaleler ve surlarla çevrili bir yerleşme grubu olarak tarif etmektedir.

Maitland'e göre, ilk kentler, düşman tehlikesi karşısında sığınılacak bir kale, bir barınak olarak kurulmuş ve kentler ortaya çıkmıştır (Yörükan, 2006: 58). İnsanların savunma ihtiyacını karşılamak için bir araya gelmeleri kentleri askeri teoriler bakımından değerlendirenlerin hareket noktası olmuştur (Adıyaman, 2008: 8).

1.2.3.4.Ekonomik Teoriler

Bu teoriye göre, kentlerin kuruluşunu açıklamaya çalışanlar kentin ekonomik yönüne vurgu yaptıkları, kentin kurulup, gelişmesini ekonomik olgulara dayandırdıkları görülmüştür. İlk kentlerin kuruluşundan itibaren ekonomik faktör önemli rol oynamıştır. Bu teoriye göre, ticaret ve sanayi alanındaki gelişmeler kentlerin kurulmasına ve gelişmesine neden olmuşlardır.

1.3.Sanayileşme

Sanayi (Endüstri); tarımsal olmayan yahut toprağa dayanmayan üretim-tüketim mallarının üretilmesi, hammaddelerin yarı mamul ve mamul madde haline getirilmesi için gerçekleştirilen iktisadi faaliyetler ile bu süreçte kullanılan araçlar bütünüdür. Sanayinin hızlı ve eksiksiz gelişmesi, teknolojik düzeyin yükselmesi ve sanayi sektörünün ekonomideki ağırlığının artması sürecine de sanayileşme denir (Demir ve Acar, 2005: 353).

Daha önceleri geleneksel teknolojiye dayalı basit el aletleri ile atölye denen küçük yerlerde daha dar bir pazar için üretim yapılmakta iken düşünsel ortamın gelişmesi beraberinde yeni icatları da getirmiş ve üretim yöntemindeki bu gelişmeler sonucu sanayi devrimi gerçekleşmiştir. Sanayi devrimi sanayileşme tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Sanayi devrimi ile başlayan sanayileşme süreci dinamik bir şekilde gelişme göstermiştir. Bilim ve teknik alanındaki gelişmeler sonucunda sanayideki üretim sürecinde insan yerine daha çok makine ve bilgi teknolojileri kullanılmaya başlanmıştır.

Bilimsel çalışmaların üretim teknolojilerinin geliştirilmesinde kullanılmaya başlanmasıyla ileri teknoloji ürünleri elde edilmeye başlanmıştır. Üretim

teknolojisindeki bu ilerlemeler sonucu ikinci sanayi devrimi olarak adlandırılan “otomasyon” çağı başlamıştır. Otomasyon basit bir deyişle, üretim sürecinde kullanılan fizik ve kol gücüne, beyin gününde eklenmesidir. Birinci sanayi devriminde makineler insanın fizik gücünün yerini almıştır. Oysa makinelerin makineler tarafından kontrol edilmesi olarak nitelenen otomasyon çağında makineler, insanın beyin gücünün niteliklerine de sahip olmuşlardır. Teknolojideki gelişmelere bağlı olarak, giderek gelişme gösteren otomasyon, işgücü yapısında da köklü değişikliklere sebep olmuştur. Toplam işgücü içinde daha çok beden gücüne dayalı çalışan “mavi yakalı” işçilere oranla “beyaz yakalı” işçilerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Otomasyonla özellikle beyaz yakalıları olan talep artarken, sanayide işgücünün niteliğinde önemli bir değişim yaşanmaya başlanmıştır. Otomasyon vasıfsız ve yarı vasıflı işçilerin istihdam alanlarını azaltırken; çalışma şartları, iş güvenliği ve ücretlerin düzeyi yükselmiş, çalışanların sosyal statülerinde olumlu değişimler olmuştur(İlkin, 1988: 195-197). Otomasyonla beraber sanayide modern üretim teknikleri kullanılmaya başlanmış, ekonomik yapıda önemli değişim ve gelişmeler olmuştur.

Ekonomik yapı içerisinde üretim alanları olarak tarım, sanayi, madencilik, hizmetler sektörü gibi alanlar bulunmaktadır. Bunların içerisinde sanayi sektörü büyük önem arz etmektedir. Kalkınma ve sanayileşme birbiriyle yakından ilgilidir. Kalkınmış ve gelişmiş ülkeler sanayileşme sürecini tamamlamış ülkeler olarak kabul edilir.

Sanayileşme kavramının, dinamik bir bakış açısıyla ele alındığında, sadece ekonomik bir olgu değil, fakat çok çeşitli sosyal, siyasal, kurumsal ve kültürel niteliklerde taşıyan karmaşık bir süreci tanımladığı söylenebilir(Eser, 1993: 13). Günümüz itibarıyla ekonomik kalkınma, sanayileşme ile paralel gitmekte ve bu süreçte birbirini etkileyerek gelişmektedir. Bu gelişim çerçevesinde sadece ekonomik yapı ve üretim yöntemleri değil, hayatın her yönü etkilenerek değişime uğramaktadır. Sanayileşme toplumsal yapıları, bireylerin düşünce ve davranış şeklini, hayat standartını, nüfus ve kentleşme düzeylerini etkilemekte, birtakım değişimlere yol açmaktadır(Özdemir, 1990: 5).

Sanayileşme yolunda çaba gösteren bütün ülkelerin esas hedefi, yaşam standartlarını hızla yükseltmektir. Bütün bu ülkeler ekonomik geriliği, bilgisizliği ortadan kaldırmaya, sağlık koşullarını düzeltmeye çalışmaktadır. Bugün sanayileşme bütün dünyayı sarmış bulunmaktadır(Ekin, 1994: 16). Bu düşünceden hareketle, ülkeler

yoğun bir sanayileşme çabası içine girmekte ve sanayileşme sürecini daha önce tamamlamış ülkelerin politikalarından faydalanma yoluna gitmektedirler.

Sanayileşme, kuşkusuz, dünya nüfusunun önemli bir kısmının yaşam standardını yükseltmede rol oynamıştır. Bugün sanayileşmiş ülkelerin tarihsel deneyimleri bize, uzun dönemde, sanayileşmenin toplumsal gelişmesi için temel bir öge olduğunu göstermektedir(Eser, 1993: 15). Bu bağlamda sanayileşme, sonuçları bakımından sadece ekonomik hayatla ilgili değildir. Sanayileşmenin sosyal, hukuksal, kültürel vb. gibi sonuçları vardır. Yarattığı etki bakımından kentleşmede sanayileşmenin en önemli sonuçlarından biridir.

1.3.1. Sanayileşme-Ekonomi İlişkileri

Yarattığı etki bakımından sanayileşme ve ekonomik yapı arasında önemli bir ilişki vardır. Günümüzde sanayileşme ile gelişme aynı manada kullanılmakta, bütün ülkeler kalkınıp, gelişmek için sanayileşmeyi kendilerine temel hedef olarak belirlemektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesinin sanayileşme yoluyla sağlanacağı varsayımdan hareketle politikalar geliştirilmekte ve uygulanmaktadır.

Erkan'a (2010: 56) göre; “sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş olmak, o ülkenin sanayileşmiş olmasıyla özdeşleşmektedir. Sanayileşme her şeyden önce milli gelirin önemli bir kısmının sanayi ürünlerinden oluşması demektir. Gelişmiş ülkelerde sanayi gelirinin milli gelir içindeki payı çok önemli yer tutmaktadır. Tarımsal gelirin milli gelir içindeki payı ise düşüktür. Dış ticaret ilişkileri bakımından ise, gelişmiş ülkelerin ihracatları büyük oranda sanayi mallarından oluşur. İthalat ise az gelişmiş ülkelere satın alınan tarımsal ürünler ve hammaddelerden oluşur.”

Sanayileşmeden önce tarım dışında, el sanatlarının oluşturduğu küçük bir yapı ve üretim ekonomisi söz konusu olup, nitelik ve nicelik yönünden ekonomide önemli bir ağırlığı bulunmamaktadır. Sanayileşmeyle beraber bu durum değişmiş, ekonomik yapı içinde sanayi kesimi en çok değer yaratan sektör konumuna gelmiştir(Koray, 1987: 4).

Sanayileşmeyle beraber ekonomik yaşamda artan bir işbölümü ve uzmanlaşma sayesinde üretimde verimlilik artışına sebep olmuştur. Yeni teknolojilerin üretimde kullanılması ve üretim sürecine aktarılması “fabrika” tipi örgütlenmeyi de beraberinde getirmiştir(Erkan, 1993: 4).

Ekin (1994: 3), teknolojik değişimin ve sanayileşme sürecinin ekonomide meydana getirdiği değişimleri aşağıdaki şekilde açıklamaktadır.

1-Fabrika sanayinin gelişmesi, üretim-tüketim ve pazarlama ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirmiştir.

2-Sanayi devrimiyle kitle üretimine geçilmesi o güne kadar mevcut yaşayıp giden zanaat hayatının, esnaf ve lonca düzeninin ekonomik şanslarını ortadan kaldırmıştır.

3-Ekonomik yapı içinde işgücünün yapısında önemli değişimler olmuş, işgücünün işkolu, meslek, statü, sektör dağılımı ile cinsiyet, yaş ve diğer demografik faktörlere dayalı yapısı değişmiştir.

4-Milli gelirin daha önemli bir bölümü, sanayi ve hizmetler sektörlerinden elde edilmeye başlanmış, dış piyasalara dönük ihracat ekonomileri ortaya çıkmıştır.

Bir ülkede işgücünün ekonomide yer alan sektörler itibarıyla dağılışı, o ülkenin ekonomik bünyesini ve ekonomisinin gelişme seviyesini gösteren en önemli kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir(Ekin, 1994: 21). Ekonomi içerisindeki diğer sektörlerle bağlantısı ve yarattığı katma değer ile yarattığı istihdam bakımından sanayi sektörü ekonomik büyümenin kilit sektörü konumundadır. Sanayi sektörünün gelişmesi beraberinde tarım ve hizmetler sektörlerini de geliştirmekte, bunları olumlu yönde etkilemektedir. Tarım ve hizmetler, sanayinin yarattığı yüksek gelirli tüketicilerinden, daha ileri donanım ve girdilerden, daha gelişmiş depolama ve ulaşım kolaylıklarından büyük faydalar sağlamaktadır. Sanayinin gelişmesiyle beraber ticari ve mali sektör ile diğer hizmetler sektörü faaliyetleri de canlılık kazanarak yaygınlaşmaktadır. Bu anlatılanlar çerçevesinde sanayileşme, sosyo-ekonomik gelişme ve kalkınmanın temel dinamiğini oluşturmaktadır(Arısoy, 2008: 3).

Koray (1987: 5), günümüzde tüm toplumların sanayileşme sürecinin neresinde bulunurlarsa bulunsunlar, bir sanayileşme deneyimine sahip olduklarını ifade etmektedir. Ekonomik yapı içinde tarım, sanayi ve hizmet sektörü olmak üzere, üç temel sektör bulunmaktadır. Bu sektörlerdeki temel değişim, aynı zamanda, toplumların ekonomik ve toplumsal gelişmişlik düzeylerini belirleyen başlıca etmen olarak büyük önem taşımaktadır. Genel bir şekilde belirtmek istenirse, sanayileşme ve ekonomik gelişmeyle birlikte tarımda çalışanların sayısı, imalat sektöründe çalışanlar lehine gittikçe azalmakta ve aynı süreç içinde imalat sanayi de hizmet sektörü lehine gittikçe küçülmeye başlamaktadır. Sanayileşme hareketinin başlamasıyla toplumların ekonomik ve sosyal yapısında büyük değişiklikler meydana gelmektedir(Ekin, 1994: 22-23).

Sanayileşmiş ülkeler aynı zamanda gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde, ekonomik refah yükselmiş, yerleşim alanları olan kır-kent arasındaki ekonomik ve sosyal fark

azalmış, iç göç hareketi nerdeyse ortadan kalkmıştır. Bu ülkelerde doğal nüfus ve artış hızı azalmakta, işsizlik, beslenme, barınma, sağlık gibi sorunlar önceliğini kaybetmektedir. Bunların yanı sıra sanayileşmemiş ve gelişmemiş ülkelere bu ülkelere dış göçle gelen göçmenlerin sorunları öne çıkmaktadır(Erkan, 2010: 61). Sanayileşme üretim teknolojisinde meydana getirdiği yenilikle ekonomide verimliliği de ön plana çıkarmıştır.

1.3.2.Sanayileşmenin Çevreye Olan Etkisi

Sanayileşme sürecinde çevre-insan ilişkileri giderek önem kazanmaktadır. Sanayileşmenin yoğunlaştığı bölgelerde doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanılması çevre-insan dengesini bozmuştur. Bu süreçte çevre sorunları gün geçtikçe yoğunlaşarak önemini arttıran bir sorun halinde, hatta bunun da ötesinde insanın ve diğer canlıların varlıklarını sürdürmesini tehdit eden bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır(İlkin, 1988: 52).

Günümüzün en önemli sorunlarından birisi olan çevresel sorunlar yeni bir konu olarak algılansa da kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Fakat çevreye olan etkisinin boyutu, etkileme süresi ve çevresel büyüklüğü açısından, sanayi devrimi ve sonrasında gelişen sanayileşme süreci bugünkü anlamda çevre sorunlarının başlangıcı olarak görülmektedir. Sanayileşme ile beraber üretim tekniklerinde bir değişim meydana gelerek üretim fabrikalara kaymıştır. Sanayide üretim için gerekli hammaddeler doğadan sağlanırken, üretim sürecinde ortaya çıkan atıklar kontrolsüzce çevreye bırakılmıştır. Böylece bir yandan doğal kaynaklar bilinçsizce tüketilirken diğer yandan da doğal çevre geri dönülmez bir şekilde tahribata uğramaktadır. Bunlarda bize göstermiştir ki ortaya çıkan çevre sorunları sanayileşmenin bir sonucu olup, çevre kirliliğinin en büyük kaynağı sanayi kuruluşlarıdır.

Ülkelerin sosyo-ekonomik bakımdan kalkınması ve gelişmesinin sanayileşme yoluyla olacağı düşüncesi; sanayileşmeyi bu yolda ulaşılmak istenen hedef haline getirmiştir. 19.yüzyılda başlayarak hızlı bir gelişme gösteren sanayileşme süreci doğal çevrenin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştur. Ancak bu süreç planlı bir gelişme göstermediği için çevre faktörü göz ardı edilmiş, salt sanayileşme amaçlanmıştır. Sanayileşmenin plansız gelişmesi ve doğal çevreyi dikkate almayan teknolojik gelişmeler beraberinde çevre sorunlarını da ortaya çıkarmıştır. Çevre kirliliği son 50 yılda ve özellikle 1960'lardan sonra başta ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde önemli boyutlara ulaşırken, gelişmekte olan ülkelere de aynı hızla olmasa da

sanayileşmenin bir işlevi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü; sanayi faaliyetleri, doğadan alınan hammaddeyi işleyerek ürün durumuna getirdikten sonra onu atık bırakacak biçimde tüketmek sistemine dayalı çalışır(İlkin ve Alkin, 1991: 1-2). Sanayi faaliyetleri sonucu elde edilen ve toplumun tüketimine sunulan; doğada uzun yıllarda yok olmayan ürünlerin üretim ve tüketimi, bilinçsizce çevreye bırakılması çevre kirliliğinin sebeplerindendir. Bunun yanı sıra sanayi kuruluşlarının üretim sonucu oluşan atıkları arıtmaya tabi tutmadan çevreye vermesi ve bacalarında filtre kullanmaması da doğal çevre üzerinde büyük tahribatlara yol açmaktadır.

Zamanla çevre sorunlarının doğal yaşamı olumsuz yönde etkilemeye başlamasıyla konunun önemi 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren de sorunun boyutları giderek artmış ve bir takım önlemler alınmaya başlanmıştır(Erkan, 2010: 144). Yoğun sanayileşmenin sonucu ortaya çıkan çevre kirliliği ve bu olgunun insan hayatı üzerindeki olumsuz etkilerinin artması gelişmiş ülkelerin kamuoylarını da harekete geçirerek, toplum tarafından gösterilen ilginin de artmasıyla çevre problemini güncel ekonomik sorunlardan biri haline getirmiştir(Deniz, 2009: 96). Sanayileşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek veya en aza indirebilmek için sivil inisiyatif hareketleri gelişirken, ülkelerde çevre sorunlarını giderici politikalar üretmeye ve yasal düzenlemeler yapmaya başlamışlardır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre konusunda kaygıları ortak olmakla birlikte, ekonomik durumlarının farklı oluşu, çevre sorunlarının çözümü için uygulayacakları politikaların farklılığına yol açmaktadır. Bu politikalar ne kadar farklı olursa olsun, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler çevre kirlenmesini önleme konusunda birlikte hareket etmeli ve karşılıklı olarak paylarına düşen görevleri yerine getirmelidir(İlkin ve Alkin, 1991: 15). Günümüzde sanayinin yarattığı çevre kirliliği; hava, nehir ve denizler vasıtasıyla sanayi atıklarının taşınmasından dolayı sanayileşmemiş ülkelerinde sorunu halini almıştır. Bu nedenle sanayileşmiş ve sanayileşmemiş bütün ülkeler sanayinin oluşturduğu çevre kirliliğini önleyici tedbirler noktasında ortak hareket etmelidirler.

1.3.3. Sanayileşmenin Toplumsal Sonuçları

Toplumsal değişmeyi belirleyen birçok faktör bulunmasıyla beraber, en temel etken, üretim araçlarının ve buna bağlı olarak da üretim ilişkilerinin değişmesidir. Üretim güçlerinin sürekli değişikliğe uğraması toplumsal değişimin hızını arttıran bir oluşumdur(Erkan, 2010: 224).

Sanayileşme süreci ile beraber, sanayi öncesi diye nitelenen geleneksel toplum yapısı bir değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Sanayileşmenin etkisi sonucu toplumların yapısında meydana gelen bu değişim ve dönüşüm hareketi; 18.ve 19. yüzyıllarda başlayan ve günümüze kadar devam edip, yaygınlaşan ve toplumlarda, sosyal kurumlarda, bireysel ilişki ve davranışlarda değişim gösteren bir süreçtir(Atalay, 1983: 26).

Sanayileşmenin etkisinde meydana gelen değişmelerle ortaya yeni bir toplum modeli çıkmış ve bütün gelişmeler sanayi toplumu denilen bu toplumsal yapıda görülmüştür. Koray (1987: 5), sanayi toplumunu; “işbölümü ve uzmanlaşmanın arttığı, büyük çoğunluğunun ücretli çalışanlardan oluştuğu, çıkar ayırımına ve çıkarların örgütlenmesine dayalı son derece örgütlü ve kurumsallaşmış ilişkilerin yoğunluk kazandığı” bir toplum modeli olarak tanımlamaktadır.

R.Aron, bütün sanayi toplumlarının beş ortak özelliğinden söz etmektedir:

1-Geleneksel toplumların aksine sanayi toplumunda üretim, büyük işletmelerde gerçekleşir. Bu işletmeler, köklü olarak aileden ayrılmış, şirketleşmiştir.

2-Sanayi toplumu kendine özgü işbölümü modelini gerektirir. Sanayi toplumu, sadece köylüler, tüccarlar, meslek sahipleri, ekonomi kesimleri arasındaki uzmanlaşmayı değil, işletme içindeki teknolojik işbölümünü de zorunlu kılmıştır.

3-Bir sanayi toplumu sermaye birikimini gerektirmektedir. Sanayi medeniyeti, sermayenin çoğalması için her işçiyi önemli bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar.

4-İşverenin yatırımları genişletmek amacıyla sermayeye ihtiyaç duyduğu andan itibaren akli hesaplama meselesi doğmuş olacaktır. Büyük işletmelerin en düşük maliyet ve en yüksek kar hesaplarını başka bir deyişle şirketlerin bilançolarını tutmak zorundadır.

5-büyük işletmelerde yığınsal üretimin yapılması iş yerlerinde işçilerin toplanması ve bunun gerektirdiği bazı sorunlar yaratacaktır(Erkan, 2010: 56-57).

Ortaya çıkan yeni toplum modeli olan sanayi toplumu; tarımsal ekonomiye dayalı geleneksel toplumu geride bırakmış, ekonomik yapısı, kullandığı teknoloji, sosyal ve kültürel sistemleri tamamen eskisinden farklı yeni bir toplum yapısı yaratmıştır. Bu yeni toplum yapısı, durağan bir yapıda olmayıp, kullandığı teknoloji ve ortaya çıkan yeniliklerle birlikte kendi içinde sürekli gelişip, değişen dinamik bir yapıdadır(Erkan, 1993: 6). Bu yönleriyle sanayi toplumu aynı zamanda kent toplumunu oluşturmaktadır. Kentleşmenin temelinde sanayileşmenin oynadığı önemli rolden dolayı kent toplumu ile

sanayi toplumu bir arada anılmaktadır. Toplum ne kadar sanayileşirse kentleşmede o derece gelişmektedir. Sanayileşmenin en önemli sonuçlarından olan nüfus hareketleri ve kentleşme, kapalı toplumlara çözerken diğer yandan sanayiye bağlı kent toplumunu oluşturmaktadır. Bu çözülme sonucu toplumsal ve bireysel açıdan pek çok farklılaşma olmakta, diğer taraftan da sosyal kurumlar bu gelişmelere ve birbirine bağlı olarak değişim geçirmektedirler(Atalay, 1983: 33). Sanayileşme sonucu ortaya çıkan bu değişimden aile, eğitim gibi sosyal kurumlar etkilenirken, yaşam merkezi olan kentlerde nüfus hareketliliği yoluyla bu değişimden etkilenmektedir. Sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisi ve sonucu ayrı bir başlık altında geniş olarak irdelenmiştir.

Sanayileşmenin toplumsal sonuçlarının görüldüğü sosyal kurumlardan biri de ailedir. Meydana getirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel değişmelerle önemli bir süreç olan sanayileşme ve aile yapısı arasındaki ilişki ikili bir özellik taşımaktadır. Sanayileşmenin aile üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Çalışma şartları, belirli mesleki norm ve davranışlar aileyi doğrudan etkilemekte, aile yapısını değiştirmektedir. Değişik meslek grubunda bulunanlar, mensubu buldukları sosyal tabakalara özgü davranış şekillerini ve tutumlarını göstererek aile yapısının şekillenmesine katkıda bulunmakta, bu durumda sanayileşmenin aile yapısı üzerindeki dolaylı etkisini oluşturmaktadır(Erkal, 1987: 85). Sanayileşme, kırsal bölgelerden sanayi bölgelerine göç hareketine sebep olmaktadır. Göç nedeniyle geleneksel toplumlarda görülen geniş aile parçalanmakta, yerini daha az bireyden oluşan çekirdek aileye bırakmaktadır. Sanayileşme sonucu yeni meslekler ortaya çıkmakta, kadın çalışma hayatına aktif olarak katılmakta ve aile içinde kocanın otoritesi azalmaktadır. Sanayileşme sonucu ortaya çıkan sanayi toplumunda geleneksel toplumda görülen akraba çevresinden evlilikler yerini, daha geniş çevreden ve bölgelerden evliliklere bırakmaktadır. Eş seçiminde ailenin rolü azalırken, aile başına düşen çocuk sayısı ve çocuğun eğitiminde ailenin rolü azalmaktadır.

Sanayileşmenin etkilediği diğer bir alanda eğitim olmuştur. Eğitim geleneksel toplumlarda kurumsal bir nitelik kazanamamıştır. Geleneksel toplumlarda bilgi ve mesleki eğitim usta-çırak ilişkisiyle, aile ve arkadaşlar yoluyla bireylere aktarılmaktadır. Sanayi devrimi ve devamında sanayileşme sürecinde uzmanlaşma ve teknolojik bilgi artmış, bireysel eğitimde usta-çırak ilişkisi ve diğer bilgi edinme yöntemleri yetersiz kalmıştır(Erkan, 2010: 231). Sanayi toplumlarında bilim ve teknik dinamik bir unsurdur. Üretilen mallarda ve üretim yöntemlerinde devamlı ve hızlı değişimler

olmakta, bu değişiklikler işgücünün iş, vasıf ve sorumluluklarında zamanla farklılaşmalara yol açmaktadır(Ekin, 1994: 17). Toplumda sosyal hayatın her safhasına giren ve etkileyen sanayileşme ile beraber teknolojideki ilerlemeler ve ekonomik büyüme, bireylerin eğitim ihtiyacını arttırmıştır(Erkal, 1987: 101). Sanayi kurumlarının vasıflı işgücü ihtiyacının eğitim yoluyla sağlanacağı ve vasıflı işgücünün daha yüksek ücretlerle istihdam edileceği düşünöldüğünde eğitimin önemi daha çok anlaşılmaktadır. Geleneksel toplumun aksine açık bir toplum olan sanayi toplumunda her kesimden eğitime talep artmaktadır. Çünkü eğitim bireylerin sosyal statülerinde dikey bir hareketliliğe sebep olmaktadır.

Atalay'a (1983: 37) göre; "eğitim, sanayi toplumu ihtiyaçlarına göre şekillenirken, kendisi de bazı toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Sosyal ve mesleki hareketlilikte eğitim temel faktör olmuş, değişik mesleklere geçmek kolaylaşmıştır. Eğitimin daha yüksek prestij getireceği, daha yüksek ücret sağlayacağı ve yukarı doğru sosyal hareketliliği arttıracacağı, böylece tabakalaşmayı etkileyeceği genel ilke kabul edilmektedir. Sanayileşme-eğitim- etkileşimiyle beraber bilimsel gelişme ve teknolojide yeni buluşlara yol açmış, yeni okulların açılması ve sanayi kuruluşlarıyla yoğun işbirliğine gidilmesine katkı sağlamıştır." Teknolojideki değişimle beraber sanayide yeni iş kolları doğmakta ve mesleki eğitimin sürekliliği büyük önem arz etmektedir. Bugün itibarıyla sanayileşmenin ve gelişmenin bir ölçütü kabul edilen nitelikli işgücünün öne çıkması sebebiyle ölkeler eğitime büyük önem vermektedirler.

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde sanayileşme sürecinin toplumsal yapı üzerinde köklü etkiler yarattığını, toplumun kurum ve yapıları sanayileşmenin etkisiyle değişirken, bunlara paralel olarak, toplumun değer, norm ve davranış kalıplarının da değiştiğini söyleyebiliriz. Geleneksel davranışlar giderek yerini rasyonel (akılcı) davranışlara bırakmakta ve bu nitelikleriyle sanayileşmeyi ekonomik, sosyal ve siyasal değişmelerin ana kaynağı olarak düşünmek yerinde olacaktır(Erkan,1993: 4; İlkin,1988: 217). Sanayileşmeye başlayan her toplumda sosyal, ekonomik, çevresel vb. gibi alanlarda artarak gelişen bir değişim süreci yaşanmaya başlamaktadır.

1.4.Kentlileşme

Kentleşme kavramından sonra ele alınabilecek olan önemli bir kavramda "kentlileşme" dir. Kentlileşme, kısaca kırsaldan göç yoluyla kente gelen insanların kente özgü davranış kalıplarını sergilemeleri, kente özgü işlerde çalışmaları, kentin sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamına katılma sürecidir.

Kentlileşme, temelde bireylerin kentsel yaşam içindeki etkileşimleriyle ortaya çıkan bir kültür değişmesidir. Kentlileşme için gereken etkileşimin var olan kentten, kentsel yaşamdan yana sonuç vermesi, kent kültürünü geliştirmesi ve kentte yaşayanların hem fiziksel, hem de davranış olarak uyum içinde bulunması, bir dizi toplumsal, ekonomik ve fiziksel öğenin bir araya gelmesine, toplumun örgütlenmiş ve bilinçlenmiş olmasına bağlıdır (Tankut vd. ,2002: 5).

Kentlileşmeyi tanımlarken psikolojik, ekonomik, kültürel, sosyal ve mekânsal ağırlıklı süreçlerden hareketle tanımlama yapılmaya çalışılmaktadır.

Ansiklopedik anlamda Ana Britannica'da ise kentlileşme; “kentlerde yaşayanların kent kültürü diye adlandırılabilir değer davranış ve tutumları benimsemesi” olarak tanımlanmaktadır (Ana Britannica, 1989: 190).

Kentlileşme, temelde insanların kentle bütünleşmesini ifade eder. Bütünleşme kavramı genelde, bir nüfus grubunun daha büyük bir nüfus grubuyla kaynaşması anlamına gelir (Es ve Ateş, 2004: 214).

Kent bilim Terimleri sözlüğünde de Keleş, kentlileşmeyi; “kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma süreci” olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1980: 71).

Kentlileşme, kente göç eden bireyin ya da kentte ikamet eden nüfusun değişim süreci sonucu geldiği konumdur. İnsanlar, kırsal alanlarda daha değişik ekonomik ve sosyo-kültürel yaşam biçimine sahiptir. Daha çok tarım veya hayvancılığa dayalı ekonomik hayatın bir parçasıdır. Sosyal ilişkiler ise aile ve komşuluk üzerine bina edilmiştir. Toplumsal ilişkiler karşılıklı işbirliği çerçevesinde sürdürülmekte, kişiler kendi inançlarının dışındaki inançlara karşı daha az müsamahakâr yapıdadır. Kentlerde ise bu özellikler önemli oranda farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, kentlileşme kentli insan davranışlarının bireyde, ailede ve diğer sosyal gruplarda gelişmesi sürecini anlatır. Bunlar ekonomik, sosyal, siyasal, psikolojik, inançsal ve estetik boyutlarda gözlenebilir (Kaya, 2011: 65).

“Kentlileşen” insanda, “ekonomik” ve “sosyal” olmak üzere iki bakımdan değişme olmaktadır. Başka bir anlatımla, “kentlileşme”nin iki yanı vardır: (a) Ekonomik bakımdan kentlileşme, (b) sosyal bakımdan kentlileşme. Bunları açıklayacak olursak; Ekonomik açıdan kentlileşme, bireyin kentin ekonomik hayatına uygun işlerde çalışarak geçimini sağlaması, işgücü niteliğinin yükselmesidir. Sosyo-kültürel açıdan ise bireyin

kente özgü yaşam biçimini benimsemesi, aile içi ilişkilerde ve toplumla ilişkilerinde kente özgü tutum ve davranışları sergilemesidir. Kişi kentsel yaşamla bütünleştikçe siyasal tutum ve davranışlarında daha özgür davranır, toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı hale gelir ve sivil toplum örgütleri ile ilişkilerini geliştirir. Kişisel olarak karar verme sürecinde rasyonel davranış geliştirerek toplumsal kurallara daha kolay uyar. Kendinden farklı inançtaki kişilere karşı daha saygılı olur ve inançsal pratiklerine daha hoşgörüyü yaklaşması olarak ifade edilir (Kartal, 1992: 21). Kısaca kentlileşme sonucu bireyin maddi ve manevi dünyası değişmektedir.

1.4.1.Kentlileşme Süreci

Yukarıda ana çerçevesi çizilen “kentlileşme” ya da “kentli olmak” birey ölçeğindeki bir değişim sürecidir. Bu süreç toplum ölçeğindeki kentleşme sürecinin birey ölçeğindeki yansımasıdır ve sosyal psikolojik yönü ağırlıklı olan bir süreçtir (Suher, 1991: 52).

Kentlileşme süreci bireyin kente gelip devamlı olarak kentte kalmaya karar vermesiyle başlayıp, kırsal davranış kalıplarını terk ederek yerine kente özgü davranışları benimseyerek günlük yaşantısında bunları tatbik etmesiyle devam eder. Birey kentlileşme süreci ile kentlilik vasfını kazanır. Buradan da ele alınabilecek bir kavram olan “kentlilik” ise rasyonelliğin, sekülerliğin, formel işbölümünün ve bireyciliğin görece olarak öne çıktığı, çoğulculuğun yaygınlaştığı, kitlesel üretim ve kitle iletişim araçlarının etkisinin arttığı yaşam tarzıdır (Demir ve Acar, 2005: 237).

Kentlileşmenin gerçekleşmesi için gereken aşamalar vardır. Bunların ilki, kente gelen nüfusun, burada karar kılmasıdır. Kentte kalıcı olmayı düşünmeyen kişilerin, kentli olma, kentli davranış kalıplarına sahiplenme gibi bir gayret ve arzusu olmayacaktır. Geleceğinin köyünde değil, geldiği kentte olduğuna inanan kişiler, kendilerini kent ile bütünleştirme ihtiyacını hissetmeye başlarlar. Kentlileşmenin ekonomik aşamasında ise kişinin kent yaşamını anlamlı kılacak bir iş sahibi olması ve bu işinde kentli tarafından olumlu görülmesi gerekmektedir. Kentlileşmede ki diğer bir önemli unsurda eğitim ve kültür boyutudur. Bunların uzun bir süreç sonunda elde edilmesi nedeniyle ilk nesillerde kentlileşmeyi beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Bireyin, kente özgü davranış kalıplarını edinmesi, kentlileşmenin son aşamasıdır (Kaya, 2011: 66).

Kentlileşme süreci tamamlandığında kente yeni göç eden sosyal gruplar ile “eski kentli”nin bir diğerini benimsemesi kolaylaşacaktır. Kentlileşme sürecinin yavaş

olması, kentsel toplumda problemlere ve giderek “krize” yol açabilmektedir. Sürecin hızlandırılması ve kentdeki farklı sosyal grupların –eski ve yeni kentlilerin- kaynaşarak bütünleşmesi için ise “kentlileştirme politikaları”nın geliştirilmesi ve yaşama geçirilmesi gerekmektedir. Kente göçen bireyin kurumsal yayılması, ekonomik, siyasal, kültürel örgütlere ve etkinliklere katılımı ve bu etkinliklerle ilgili kent donatılarına erişebilmesi bireyin yeni sosyal kimliğini oluşturacak, öte yandan yeniden uyum sürecini kolaylaştıracaktır (Suher, 1991: 52-54).

Kentlileşme, özellikle kırsaldan gelen nüfus, açısından uzun bir sürece ve hatta birkaç nesil geçmesine muhtaçtır. Bu nedenle kentlileşmeden önce kentlilik bilincinin kazanılmasına önem verilmesi gerektiği günümüzün önemli tartışma konularından biridir (Kaya, 2011: 67). Kentlileşme sürecinin sorunsuz bir şekilde gelişmesi için bireylere ve ilgili kurumlara görev düşmektedir.

1.4.2.Kentlileşme Sorunları

Göç, yarattığı toplumsal sonuçlar bakımından kapsamlı ve köklü bir içeriğe sahiptir. Kültürel, ekonomik, psikolojik ve ekonomik bir çok ögeyi içinde barındırır. Göç alan bölgelerde yoğun toplumsal sorunlar, çevre ve yapılar üzerinde etkiler meydana gelebilir. Köyde daha az ve sınırlı hizmetle yetinen insanlar, kente gelince kamudan talep ettikleri hizmette artış olmaktadır. Sağlık, eğitim, altyapı, barınma vb. konularda taleplerini dile getirmektedirler. Ayrıca kişi kente geldiğinde kamudan talep edeceği hizmetlerde bir patlama yaşanmaktadır. Öncelikle konut istemekte, iş istemektedir. İnsanlar caddeler, su ve kanalizasyon sistemleri, evinde suyun düzenli akmasını, her gün çöpünün alınmasını istemekte, polis koruması, yangın emniyeti, parklar ve oyun alanları, meydanlar, çocuğuna iyi okul istemekte, kütüphaneler, sinema, tiyatro istemekte, işine gitmek için şehir içi ulaşım aracı, ulaşım sistemleri, yerel hizmetlerin aksamadan verilmesini talep etmekte, tam bir talep patlaması ortaya çıkmaktadır. Sanayi devrimine eşlik emsalsiz bir kentsel büyüme hızı, tüm bu konularda, daha önce görülmemiş bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir (Aydoğan, 1989: 40).

Bu sorunların çözülmesi ve nüfusun gereksinimlerinin karşılanması savaşıldığında, sistem içinde patlamaya hazır gerilimler doğmaktadır. Bu gerilimler, köklü önlemler alınması isteklerini yoğunlaştırmakta ve etkinleştirmektedir. Giderek sosyal ve ekonomik yapının değişim sürecinin hızlanması olasılığı ortaya çıkmaktadır (Kartal, 1992: 228).

Talep edilen hizmetlere cevap verme noktasında ve sorunlara çözüm üretmede kamu idareleri yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik mali, hukuki, araç-gereç, personel sıkıntısı gibi gerekçelere dayandırılmaktadır. Toplumsal sorunların çözümü noktasında mevcut yapıları ile yetersiz kalan kamu idare sistemi kendini yeniden yapılandırmak zorundadır.

1.4.3.Kentlileşmenin Sonucu

Sosyo-kültürel ve ekonomik yönü olan kentlileşme; uzun zaman dilimini kapsayan bir süreç olup, bu kentlileşme süreci sonunda bireyde kentlilik bilinci gelişmekte ve kentle bütünleşme sağlanmaktadır.

Genellikle kırdan kente göç edenlerin kırdaki yaşam tarzlarını kente taşımaları sonucu, kır ve kent kültürü bir etkileşim sürecine girmektedir. Bu süreçte kente göçenlerden bir kısmı kırdaki örf ve adetlerini, kültürlerini terk etmekte zorlanmakta, diğer yandan da eski kentlilerin kente gelen yeni kentlileri kabulde zorlanmaları, dışlayıcı bir tutum içinde bulunmaları kentlileşmeyi ve kentle bütünleşmeyi engellemektedir. Oysa kırdan kente gelenlerden; kente özgü davranış ve ilişkileri çabuk benimsenip, yaşamlarında uygulayanlar kente daha kısa zamanda uyum sağlamaktadırlar. Böylece bireyde kentlilik bilinci gelişmekte, kentle bütünleşme daha kolay olmaktadır. Bu yolla kent kimliğine kavuşan birey yeni kimliğiyle farklı bir insan olmakta, kentlileşme sürecini tamamlamaktadır.

Kentlileşme süreci tamamlandığında; gerek aile içi ilişkilerde, gerekse toplumsal ilişkilerde, birey kente özgü davranışlar sergilemektedir. Kentlilik bilinci gelişen insan kendini kente ait hisseder, yaşadığı kente sahiplenerek, kent sorunlarına karşı daha duyarlı hale gelir. Kentlileşen ve kentle bütünleşen insan köyün davranış ve tutumlarını engelleyici kurallarından kurtularak, toplumsal ilişkilerinde, siyasal tutum ve davranışlarında daha özgür hareket eder. Kişisel karar verme sürecinde daha bağımsız ve rasyonel davranış geliştirip, sivil toplum örgütleriyle ilişkilerini geliştirir. Bireyin ekonomik yönüyle kentlileşmesi sonucunda işgücü vasfı yükselir ve kente özgü işlerde çalışmaya başlar, ekonomik açıdan daha iyi bir duruma gelir.

1.5.Kentsel Planlama

Yukarıda belirttiğimiz kentleşme ve kentlileşme makro düzeylere varmasından dolayı bu süreçte yaşanabilecek sorunlar ancak “planlama” ile çözülebileceği bugün yoğun tartışmaların konusudur. Planlama, geleceğe yönelik olarak, istenilen hedeflere

ulaşmak amacıyla, sistemli eylem programlarını hazırlama süreci olarak tanımlanabilir. Buna göre planlama kavramının üç vazgeçilmez özelliği içerdiği görülmektedir:

- 1-geleceğe yönelik bir tasarım olması,
- 2-belirli hedef/amaçlara ulaşmak için yapılması,
- 3-sistemli bir eylem dizgesi oluşturması (Ersoy, 2007: 9-10).

İnsanlar içinde yaşadıkları mekânları ekonomik, kültürel, ulaşım, eğitim, sağlık vb. ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir. Yerleşim alanları ihtiyaca uygun rasyonel bir şekilde kurulup geliştirilirken, rastgele değil de bir plan doğrultusunda sürdürülür.

Ansiklopedik anlamda Ana Britannica ansiklopedisinde kent planlaması, “insanların içinde yaşadığı yapay fiziksel çevrenin biçimsel ya da işlevsel amaçlarla düzenlenmesi ve bu amaç doğrultusunda yapılan tasarım, kaynak sağlama, donatım, altyapı ve yapım çalışmalarının örgütlenmesi” olarak tanımlanmaktadır (Ana Britannica, 1989: 188).

Kent planlamasında hedeflenen ülke genelinde düzenli ve dengeli kentsel mekânların oluşturulmasıdır. Kent planlarında, kentin tamamından mahalle ölçeğine kadar inen bir bütünlüğün olması gerekir.

Bu anlama kent planlama, kentsel toplumlarda yaşam kalitesinin artması yönündeki sosyal dönüşüm çabalarını kentsel mekâna yansıtılabilmek ve süreci sürekli kılmak amacıyla uygulanan bir profesyonel disiplindir. Kent planlama disiplini sosyal sorunları çözümlerken ve çözüm önerileri üretirken, kentli insanın yaşam, çalışma, eğlenme, dinlenme ya da eğitim alanlarını bir bütün olarak değerlendirilmektedir (Tankut vd. ,2002: 15).

Ünlü kent bilimci Thomas Adams, kent planlamasının “toplumsal ve iktisadi gereksinimleri göz önünde bulundurarak kentlerin fiziksel gelişmelerinin biçimlenmesine bir yön vermekle ilgili sorunlarla uğraşan bir bilim, bir sanat ve bir uğraş alanı” olarak tanımlar. Yine bu görüşe paralel olarak Harvey S.Perloff’a göre de kent planlaması, hem büyük metropoliten bölgelerin kapsadığı tüm kentleşmiş alanları, hem daha küçük kentsel toplulukları, hem de büyük bir kentin özegini ilgilendiren planlama eylemlerine verilen isimdir. Öte yandan, J.T.Howard, kent planlamasını, kentsel alanların değişmesine bir yön verilmesi biçiminde görmektedir. Howard, bu niteliği ile, kent planlaması eyleminin, yapıların, yolların, parkların, kamu kuruluşlarının ve kentin fizik varlığının öteki öğelerinin fiziki anlamda düzenlenmesinden ve biçimlendirilmesinden daha ileri giden kimi toplumsal ve

ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine yönelmiş olduğunu da belirtir (Keleş, 1990: 57-58).

Toplum kent plancılarından ne bekler? sorusuna verilecek yanıt toplumu oluşturan farklı sosyal sınıflar için aynı olmayacaktır şeklinde verilebilir. Buna göre plancılar kentin makro formunun gelecekte alacağı biçim üzerinde ağırlıklı olarak duracaklarından, kentin hangi yönlerde, nasıl gelişeceği ve arazi kullanımlarının yeni gelişme alanlarında anlamlı bir dağılımın nasıl olması gerektiği üzerinde çalışırlar. Özellikle konut alanlarına ilişkin olarak yoğun yapılaşma kararı ile oluşacak toplu, kompakt kentsel gelişme ile az yoğunluklu, dağınık ve parçalanmış bir yerleşme dokusunun artıları ve eksileri karşılaştırılarak alması geliştirilecektir. Amaç, yeni yerleşme alanlarında yaşayacak halkın ticaret, eğitim, kültür, rekreasyon ve diğer arazi kullanımlarına kolaylıkla ulaşabilecekleri bir kentsel doku oluşturmaktır (Ersoy, 2007: 21-22).

Kent planlarından beklenen amacın gerçekleştirilebilmesi için, önce kent planlama ilkelerinden ödün vermeyen, sağlıklı planların üretilmesi, sonra da, bu planların uygulanmalarının denetim altına alınması gerekir (Ünal, 1991: 69). Uygulamalı disiplinler arasında kent planlama, insan kaynağı belki de en fazla olan ve etkisi doğrudan toplum olan bir disiplindir. Bu anlamda pratikteki yansıması bireysel değil, toplumsal olarak nitelendirilebilir (Tankut vd. ,2002: 15). Kent planlamasının önemi, kentleşme sürecinde ortaya çıkan sorunların çözümü ile ilgili çalışmaları ifade etmesinde yatmaktadır. Kentleşme sürecinde kentsel mekân ve yaşamda bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. İşte bu sorunların tespiti ve çözümü noktasında kent planlarından faydalanılmaktadır. Planlı bir kentleşme ile karşılaşılan sorunlar minimize edilmekte, daha yaşanılabilir kent mekânları ve kentsel yaşam ortaya konulmaktadır. Kentlerimizin yerleşme düzenlerine baktığımızda planlı gelişmedikleri görülür. İmar planları olmasına rağmen yerleşme dokusunda bir karmaşıklık izlenmektedir. En önemli neden olarak, kırdan kente göç edenlerin yerleşme durumu ile kentin fiziksel gelişmesinin bir uyum içinde olmaması gösterilebilir. Kırsal kesimde, geçimlerini temin edemeyen insanların genellikle kendilerine ait olmayan arazilerde bir plan ve organizasyon içinde olmadan alelacele yerleşmeleri, büyük sorunlar yaratmakta ve kent yerleşme düzenini bozmaktadır (Çetiner, 1991: 93).

Kentler hem nüfus artışı hem de göç sebebiyle günden güne büyümektedirler. Kentlerin büyümesi beraberinde kentsel mekânlarda yoğunluğun artmasını, sağlıksız

yapılaşma ile alt yapı yetersizliğinden doğan sorunları da getirmektedir. Kent içi ulaşımındaki sorunlar, kentin tarihi dokusunun kaçak yapılaşma ile bozulması, kentsel yeşil alanların yok olması ve çevre kirliliği gibi sorunların temelinde plansız kentleşme yatmaktadır.

Büyüyen kentlerin fiziki, sosyal ve ekonomik açılardan planlanması gerekir. Özellikle bu noktada planlama iki şekilde ortaya çıkabilir: Birincisi kentlerle ilgili çeşitli sorunlar ortaya çıktıkça bunları çözümleyici planlama yapmak; ikincisi ileride doğması muhtemel problemleri önceden önlemek için planlamaktır. Özellikle kentlerde gelecekte doğacak problemlerin önceden önlenmesi planlama anlayışına da uygun düşer. Ancak bu planlamanın, hem “mekanı” ve hem de “sosyo-ekonomik” şartları kapsamı gerektiği muhakkaktır (İsbir, 1986: 31).

Doğru bir kent planlaması tüm özellikleri bakımından bir kenti çekici ve yaşanabilir kılarken, aksi durum kentin zayıflamasına, göç vermesine, memnuniyetsizliğe, çarpık, kişiliksiz ve rahatsız edici bir kent ortaya çıkmasına neden olabilir(Bulut ve Atabeyoğlu, Kent Planlamasında Peyzaj Mimarlığının Yeri ve Önemi, <http://www.artvin.edu.tr/karok3/iv.cilt/1494-1503.pdf>, 22.11.2011: 1496).

Buna göre kentsel planlamanın amacı ve önemi kamu yararına uygun şekilde dengeli ve düzenli kentleşmeyi sağlamaktır. Kentin sosyo-kültürel ve doğal yapısına uygun olarak hazırlanan planlar ve planların uygulanması noktasında kentsel gelişme sürecinde karşılaşılan bir çok sorun çözülecektir. Sağlıklı bir kentleşme için geniş kapsamlı kentsel planların hazırlanması ve uygulanması büyük önem arz ettiği artık genel bir kabuldür.

2.SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN TARİHSEL SÜRECİ

2.1.Kentlerin Tarihsel Süreci

Tarihçilerle, toplum bilimciler, kentlerin ortaya çıkışına uygarlıkların doğuşu gözü ile bakarlarken(Keleş, 1990: 6) günümüzde kentlerin ortaya çıkışı konusunda ise farklı görüşler vardır(Pustu, 2006: 131).

İlk kentsel yerleşim alanları ekonomik ve çevresel açıdan gelişmeye elverişli olan ırmak ve göl kenarları ile buralara yakın ovalarda kurulmuştur. Kentlerin doğuşunda ihtiyaçtan fazla ürün elde edilmesi, bu ürünlerin ve yerleşim alanlarının dışardan gelebilecek tehlikelere karşı savunma ihtiyacının doğması, elde edilen artı ürünün diğer yerlere ulaştırılması yönündeki gelişmeler kentlerin doğuşunda etkili olmuştur. Özellikle Neolitik (Cıvalı Taş) çağı; tarımın ortaya çıkışını simgeleyen bu dönemde, insanın yerleşikliğe yöneldiği, deniz ya da göl kenarlarını sürekli yaşam alanı seçtiği görülmüştür. Neolitik çağ boyunca, insan basit aletler üretmeyi başarmıştır. Savaş olgusu insan hayatına aynı dönemde girmiş ve ilk savaşlar, hiç kuşkusuz, yaşam alanlarını savunmaya çalışan yerleşikler ile onların ürettiklerini gasp etmek isteyen göçebe halklar arasında olmuştur. Daha güçlü bir savunma hattı kurmanın gerekliliğini kısa sürede kavrayan köy sakinleri, kentleşme eğilimini benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu durum toplumsal örgütlenmenin oluşmasını ve toplumların zanaatkarlar, askerler, tüccarlar, yöneticiler olarak bölünmesini sağlayacaktır(Çıvgın ve Yardımcı, 2007: 10).

İlk kentlerin ortaya çıkışında artı ürünün saklanması için bir mekâna gereksinim duyulması arasında yakın bir ilişki vardır. Artı ürünün saklandığı ilk mekânlar tapınaklar olmuştur. Bu ürünün korunması için bir milis gücünün oluşturulması ve doyurulması gerekmiştir. Üretmeden, üretimden pay alan bir zümre olarak doğan milis gücüne din adamlarının da eklenmesiyle artı ürünün korunması sürecinde bir yönetim birimi de ortaya çıkmış olmaktadır. Zamanla kent artı ürünü yönetmeye başlayıp, ürünü topladığı alanları denetimi altına almıştır. Kentte ortaya çıkan yönetim yapısında din adamları ve milis sınıfı etkindir. Askerlik, yönetim, dinler, yazı, ticaret, para, sermaye, eğitim, bilim, sanat, felsefe ve hukuk bu tür küçük kentlerin eseri ve başarısıdır(Kaya, 2011: 8).

Nüfusun kentte yoğunlaşması için buluşlar ve teknoloji gerekmiştir, bu yüzden kentlerin ortaya çıkışından önce bulunan tekerlek ve dingil, pulluk, metalürji, toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi öğelerin tümü, bu tür yerleşimlerin

yoğunlaşması için gereken ön koşullar olarak görünmektedir. İlk kentlerin boyutlarının küçük olmasının görünür nedeni, tarımın veriminin düşük, uzun mesafeli ulaşımın maliyetinin de fazla olmasıdır. Tarımda verimlilik artışının daha çok nüfusun bir arada toplanmasına olanak tanınması, demir alanındaki metalürjik buluşların, tarımsal makine teknolojisinin ve bu alandaki gelişmelere bağımlı olan ulaştırma teknolojisinin ilerlemesini gerekli kılmıştır(Haat ve Reiss, 2002: 28-29).

İnsanlık tarihinde ilk kentler yakın doğudaki Mezopotamya, Peru ve Çin'deki sarı nehir havzalarındaki yiyecek üreten toplumlarda ortaya çıkmıştır. Kentlerin farklı bölgelerde ortaya çıkmasının sebebi elverişli kültür, ekonomik ve çevre şartlarının uygunluğudur. M.Ö.5000 ile 3000 yılları arasında Mezopotamya'daki ilk kentleşmeyi, tekerlekli taşıma araçları, kara saban, nehir kayıkları, sulama kanalları ve metalleri işleme sanatının gelişmesi, toplumdaki ekonomik, sosyal ve fiziki değişiklikleri meydana getirerek oluşturmuştur. Özellikle tarım üretimindeki artış, taşımacılık ve ulaşımındaki gelişmeyle birlikte bu ürünlerin değişik bölgelerde depolanması, dağıtımı ve değişimi için yeni teşkilatlar kurulmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan kentlerde yapılan zanaat ve hizmetlerde uzmanlaşmaların başladığı görülmektedir(İsbir,1986: 8-9).

Her kentin kendi tarihi olmasına karşın, insanlığın tarihi büyük ölçüde kentlerin ve kentsel yaşamın tarihi olarak yazılabilir. Kent, tarihsel sürece pek çok yeni öge getirmiştir. İnsanlık, burada, tarımsal olmayan işgücü ile yeni bir yaşam biçimi yaratmıştır. Kentlerin kökeni, büyümesi ve yayılıp gelişmesi, tarihsel dönemlerle birlikte tanımlanıp açıklanmıştır(Haat ve Reiss, 2002: 27).

Askeri, ekonomik ve kültürel etmenlerin farklılığı dolayısıyla kentlerin tarihleri birbirinden çok değişiklik gösterebilmiştir(Benevolo, 2006: 22).

İlk kent yerleşim alanlarının ortaya çıkmaya başladığı coğrafi alanlara dikkat edildiğinde; kentsel yerleşimlerin oluşum nedenleri genel olarak beş şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar:

- 1-Sağlığa uygun iklim ve topografya,
- 2-Ulaşım Kolaylığı,
- 3-Su kaynaklarına yakınlık,
- 4-Toprağın verimliliği,
- 5-Savunma bakımından uygun bir konuma sahip olmasıdır(Kejanlı, 2005: 90).

Kentlerin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında antikçağda, ortaçağda ve sanayi devrimi ve sonrası dönemde kentlerin gelişimini incelemek gerekir.

2.1.1. Antik Çağda Kentler

İnsanlık tarihinde önemli bir olgu olan kent doğuşu ve gelişimi bakımından kökleri antik çağa kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. İnsanın yerleşik hayata geçişi, tarımsal üretimi keşfetmesi ve verimliliğin artması, hayvanların evcilleştirilmesi ile kentin doğuş süreci başlamıştır. Tarımsal verimliliğe bağlı olarak artı ürün elde edilmesi beraberinde ticaretin gelişmesini ve taşımacılığı geliştirmiştir. Dinsel amaçlı belli merkezlerde insanların toplanması da antik kentlerin doğuşunda önemli bir etkidir. Köylerin kentlere dönüşmesinin temelinde ticaretin gelişmesi yatar. Alışverişlerin yapıldığı merkezi köyler, gerek şeflerin gerek zanaatkarların evlerini terk ederek pazarın yanında ev kurmalarının sonucunda bir pazar kasabasına dönüşmüştür. Zamanla kendi kendine yeterli olma özelliğini kaybeden köyler, kasabaya bağımlı hale geldiler ve kırsal bölgeyi hâkimiyeti altına sokan kasaba gelişerek kenti oluşturmuştur(Hatt ve Reis, 2002: 27).

Yerleşmeler arasında ticaretin yoğunlaşması kentlere önemli merkez ve toplumsal, ekonomik, kültürel fonksiyonların belirginleştiği yerleşim birimleri statüsünü kazandırmıştır. Köy ekonomisinin üst düzeyde örgütlenmiş kentsel ekonomiye dönüşmesini sağlayan kral ve krallık kurumu olmuştur. Merkezi konumdaki kişi olarak kral, köyün kente dönüşmesinde ve yeni bir sembolik olgu ile kent imgesi oluşturmada önemli rol oynamıştır(Kejanlı, 2005: 91).

Antik kentin (site) temel özelliği etrafındaki kırsal kesim için ekonomik, yargısal, kültürel ve dinsel bir merkez oluşturması idi. Yargısal merkez, çevresi ile birlikte kenti temsil ediyordu. Antik dünyada, kentlerin kuruluşu daima bir din merasimine bağlıdır ve bunun sonucudur. Eski kentin esası dini olduğu gibi, idare edenleri de din adamlarıdır(Pustu, 2006: 133).

Geçmişte kentlerin bir kısmı dini bir kurum ya da kalenin yakınında, bir kısmı da tamamen siyasal endişelerin sonucunda kurulmuşsa da kentlerin konumunu belirleyen birincil neden ulaşım olmuştur. Ulaşımdaki bir değişim, malların bir nakliyeciden başka bir nakliyeciyeye aktarımının ötesinde başka bir şey ifade etmese bile, birçok donanım ve hizmeti beraberinde getirir. Bundan dolayı kent oluşumlarının belirlediği yerler, nehirlerin ağız kısımları ya da kilit noktaları, ovalarla tepelerin buluşma noktaları ve buna benzer bölgeler olmuştur(Aydoğan, 1989: 43). Antik dönemde kentler dinsel, siyasal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak kurulmuşlardır.

2.1.2.Ortaçağda Kentler

Ortaçağda Doğuda merkezi devletler hüküm sürerken, Batı'da on beşinci yüzyıla kadar feodalite ve komün yönetimleri söz konusu idi(Pustu, 2006: 138). Ortaçağda İslam ve Hristiyan kültürünün etkisinde kalan toplumlardaki kentleşme şekli incelendiği zaman, kentlerin ibadet yerleri çevresinde ve genellikle dışa doğru genişleyen bir gelişme gösterdikleri görülür(İsbir, 1986: 10).

Üretim ve tüketim ilişkileri, eğitim ve sağlık merkezleriyle İslam kentleri ortaçağda başka toplumlarda rastlanmayan kültürel ve ekonomik zenginliğe sahipti. İslam kenti formunda kır ve kent alanları arasında kesin bir ayırım yoktur. Mahalleler, dış mahalleler, komşu köyler kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamıştır. Kır ve kent arasında coğrafi ve ekolojik olarak süreklilik vardır. Kenti, kale, saray ve üst kademe yöneticilerinin oluşturduğu, yönetim işlevinin sürdürüldüğü yapıların oluşturduğu yönetici merkez, Cuma camisi, hanlar, bedestenler ve açık pazar yerlerinin oluşturduğu kent merkezi, mahalleler ve dış mahallelerden oluşur(Kaya, 2011: 11-12).

Sanayi öncesi ortaçağ kentinin toplumsal yapısı feodal olarak nitelendirilebilir. Feodal düzen toplumun oldukça durağan bir yapısı vardır ve bu yapısı türlü dinsel öğelerle bezenmiştir(Sjoberg, 2002: 39).

Her kent, çevresindeki kırsal alanın pazarı, o yöredeki büyük toprak sahiplerinin kışlık barınağı ve ticaretin merkezidir. Toplumun geçiminde ticaret önemli bir etken olmuştur(Pirene, 1994: 19).

Ticaretin gelişip, büyümesinin en önemli sonuçlarından biri kente göçün ve kent nüfusunun artmasıdır. Ticaretin gelişmesi ile beraber limanlar başta olmak üzere yol kavşakları, nehir ağızları ve diğer elverişli yerlerde kentler oluşmaya ve var olanlar büyümeye başlamıştır(Pustu, 2006: 138).

Ortaçağ kentleri ticaret ve ekonomik faaliyetlerle gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Ortaçağ kentlerinin kökensel gelişiminin ticari canlanmaya bağlı olduğundan kuşkulamak imkânsızdır. Bunun kanıtı, ticaretin yayılmasıyla, kentlerin gelişiminin çarpıcı bir biçimde birbirine denk düşmesinde yatar. Ticaretin ilk kez kendini gösterdiği İtalya ve Hollanda kentlerin ilk belirdikleri, büyük bir hızla ve güçlü bir biçimde geliştikleri ülkelerdir. Kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmişlerdir. Önce, yalnızca deniz kıyılarında ve ırmak boylarında ortaya çıkmışlardır. Daha sonra, ticaret yayıldıkça, bu ilk etkinlik merkezlerini bir birine bağlayan başka kentler kurulmuştur(Pirene, 1994: 104-105).

Sanayi öncesi kent diye nitelenebilecek ortaçağ kentinin ekonomik sistemi, sınıf ve aile yapısını, din, eğitim ve yönetim biçimini iyi bir biçimde açıklayabilir. Bu kentlerdeki sınıf yapısında seçkinler, daha geniş bir toplumsal örgütlenmenin yönetsel, dinsel, ve/veya eğitimle ilgili kurumlarında yer alanlardan oluşur; kimi zaman içinde mal sahiplerinin çok az bulunduğu gruplarda seçkinlere dahil edilebilir. Tam karşı kutupta, ürettikleri malları ve sundukları hizmetleri çoğunlukla seçkinlerin yararına sunulan el emeği işçilerini de kapsayan halk yığınları bulunur(Sjoberg, 2002: 44).

Ortaçağda ticaret çok önemli bir ekonomik uğraş oldu. Ticaretle uğraşanlar zamanla zenginleşmeye başladılar ve kentin yönetiminde baş aktör olan piskoposlar ve feodal beylere karşı haklarını korumak için lonca teşkilatını kurmuşlardır. Ticari faaliyetlerle zenginleşenler ile kent yönetiminde söz sahibi olan seçkinlerin çıkarları çatışmaya başlamıştır. Ticaretle zenginleşip güçlenen bu orta sınıf (Burjuva) ile halk bazen savaşarak, bazen de anlaşarak kent yönetiminde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu mücadele sürecinde çeşitli kentler feodal rejimlerden kurtularak yeni yönetim biçimlerine sahip olmaya başlamışlar, kendilerine özgü hukuk ve yönetim şekline kavuşmuşlardır.

Ortaçağ kentlerinin fiziki yapıları, antik sitelerin yapısına benzemektedir. Ortaçağ kentlerinde savunma gereksinimlerini karşılamak ve güzel görünmek kaygısıyla surlarla çevrili kentlerdir. Bu kentler genellikle içlerine kapalıdır. 12.yüzyılda nüfusu 100 bini aşan kentler çok azdır ve bu kentlere tümüyle siyasal ve kültürel işlevler ya da tamamen ekonomik işlevler egemendir. Çağdaş sanayileşme, teknoloji, ulaşım ve yönetim olanaklarının ürünü olan çok işlevli kent olgusu, ortaçağ kentlerine yabancısıdır(Keleş, 1990: 6).

Ortaçağ kentinin, özellikle ticaret merkezli bir farklılaşmanın içinde olduğu görülmektedir. Bu farklılaşmalar, ortaçağ kentlerinin büyük çoğunluğunda, daha sonra ortaya çıkacak olan gelişmelerin meşrutiyetinin kurulmasında önemli bir yer teşkil edecektir. Diğer bir ifadeyle, ortaçağ kenti, sanayi döneminin ve sanayi kentinin hazırlık süreci olarak görülmektedir(Bakır, Abdülhaluk ve Pınar ÜLGEN, Geç Ortaçağlarda Avrupa'da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme, http://www.2.bayar.edu.tr/sosyal/dergi6/Bakir_Ulgen.pdf, 01.02.2012: 132). Ortaçağda Hristiyan ve İslam kültürleri etkisinde gelişen kentlerde dini yapılar kentin merkezinde yer alırken, gelişen ticarete bağlı olarak kentlerde gelişmeye başlamışlardır.

2.1.3.Sanayi Devrimi ve Modern Kent

Sanayi öncesi kentler varlıklarını dışardan aldıkları gıda maddeleri ve hammaddelere dayandırdıklarından birer pazar merkeziydiler. Ayrıca el emeğine dayalı geleneksel yöntemlerle de üretim yapıyorlardı. Ayrıca önemli dinsel, siyasal ve eğitimle ilgili işlemleri de yerine getiriyorlardı. Kimi kentler değişik konularda uzmanlaşmıştı; örneğin Hindistan'daki Benares ve Irak'taki Kербela daha çok dinsel bir merkez, Çin'deki Pekin ise siyasal, eğitimsel etkinliklerin yoğun olarak gerçekleştirildiği bir yer olarak biliniyordu. Sanayi öncesi toplumlarda kentsel nüfus oranı ancak %10'u buluyordu. Bu durum toplumsal düzenin sanayi öncesine özgü niteliklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir(Sjoberg, 2002: 39).

16.Yüzyıl sonları ve 17.yüzyıl başlarında İngiltere'de doğan ve gelişen, Avrupa'nın ve Dünyanın değişik bölgelerini de etkileyen sanayi devrimi, toplumların, ekonomik, sosyo-kültürel, sağlık, idari ve hukuki, siyasi yapılarında da önemli değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Sanayi devriminin toplumsal yapıları etkilemede asıl gücü üretim sürecinde makineleşmenin başlaması ve bunun diğer alanları dönüştürmesinde yatmaktadır. Sanayi devriminden etkilenen yapıların başında da kentler gelmektedir. Modern makineleşme, ulaşım ve karmaşık, bir birine bağlı olan ekonomiler, insanlığa özgü tüm ekonomik etkinliklerin çoğunun kentlerde yoğunlaşmasına neden olmuştur(Harris ve Ullman, 2002: 57).

Yine aynı zaman diliminde ticaretin yoğunlaşmasıyla, iç ve dış pazar son derece geliştiği için, İngiliz tüccarların bir kısmı iç üretimi kamçılayacak biçimde finanse ediyor ve bu da kaçınılmaz olarak küçük dokuma atölyelerini dokuma fabrikasına dönüştürmeye başlıyordu. Bu dönüşüm ister istemez üretim teknolojisini de zorlamıştır. Bu teknolojinin başında da buhar makinesi gelmiştir(Gökova ve Yeşilbursa, 2008: 148)

Buhar makinesinin keşfiyle üretimde el emeğine dayalı geleneksel yöntemler yerine, buhar gücünden yararlanılarak geliştirilen makine teknolojileri kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknolojik gelişmeyle beraber üretim geleneksel üretim merkezleri olan atölyelerden yeni makinelerin belirli bir sistematikle çalıştığı fabrikalara kaymıştır. Yeni makinelerle ve teknolojiyle, belli standartta daha çok üretim yapılmaya başlanmıştır. Fabrikaların ulusal ve uluslararası pazar için büyük ölçekli üretimi karşısında, daha küçük ölçekli pazarlar için üretim yapan atölyeler rekabet edememiştir ve bu atölyeler yavaş yavaş üretimlerini durdurmuşlardır. Fabrikalarda üretim sürecinde yer alan

makinelerin kullanımı belli bir bilgi ve uzmanlaşmayı gerektirmiş, bu da işgücü ihtiyacını arttırmıştır. Bu işgücü ihtiyacı kırsal bölgelerden gelen insanlarla karşılanmak istenmiş ve bu durumda kırsal bölgelerden kentlere göç zorunlu olmuştur.

Bu fabrikalar, enerji kaynaklarına, hammaddeye, işgücüne kolay ulaşabilecekleri ve ürettiklerini satabilecekleri yerlere ulaştırmak için ya ulaşım imkânlarının elverişli olduğu bölgelerde ya eski kente yakın ya da bunların dışında bir yere kurulmuştur. Fabrikalarda çalışmak için gelenler ise eski kente veya fabrikaların etrafına yerleşerek ya var olan kenti büyütmüşler veya yeni kentlerin kurulmasına zemin hazırlamışlardır.

Kömürün çıkarıldığı veya ucuz taşıma araçlarıyla getirildiği yerlerde sanayi, duraklamalar yaşamadan yıl boyunca düzenli üretim yapabilmıştır. Maden bölgeleriyle doğrudan bağlantılı olmak da kent yoğunlaşması için temel koşullardan biri olmuştur. Yeni ağır sanayilerin, demir ve kömür madenciliğinin, madeni edevat üretiminin ve makine yapımının yaygınlaştığı kömür bölgelerinde genel bir yığılma olmuştur. Buna bağlı olarak yeni demiryolu hatları boyunca nüfus kalabalıklaşmış ve özellikle ana hatlar üzerindeki sanayi merkezlerinde belirli bir yığılmayla birlikte demiryolunun kesiştiği yerleşim yerlerinde bir yoğunlaşma olmuştur(Mumford, 2007: 560-561).

Bu anlamda Weber, insanların kentlerde yoğunlaşmasını ekonomik güçlerin ve sanayi devriminin sonucuna bağlamış, buhar ve makine, ticaret, modern ulaşım sorunlarının halli, tarımın sanayileşmesi ve verimliliğin artması, ticari merkezlerin büyümesi, ulaşım, sanayileşme ve fabrika sistemini kentsel büyümenin nedenleri olarak görmüştür(Martindale, 2003: 17).

Bugünkü anlamıyla kentleşme, tamamen sanayi devrimi ile başlayan bir olgudur. Sanayi devriminin birçok etkisinin yanı sıra üç önemli etkisi daha olmuştur. Bunlar; üretimde yenilik, sosyal yapıda farklılık, nüfus mobilitesinde hızlilik(Kaya, 2011: 12).

Böylece sanayi kentleri, bir yönetsel ve dinsel merkezin değil, daha çok bir ticaret ve sanayi merkezinin çevresinde gelişen yeni yapılar olmuştur(Keleş, 1990: 78).

Sanayi devrimin doğduğu İngiltere’de XIX. yüzyıldan itibaren küçük tesislerin yerini alan büyük fabrikalar, giderek yeni enerji merkezleri etrafında toplanırken geçen yüzyıllarda olduğundan çok daha hızlı biçimde kente göçen işçi ve işsizler ordusu da fabrikaların etrafında yerleşmeye başlamıştır. 1830’dan sonra yaygınlaşan demiryolları büyük kentlerin merkezine kadar ulaşırken, artık enerji ve hammadde gereksinimi kolaylıkla sağlandığından geçtiği bölgeleri de yeni sanayi merkezlerine dönüştürmüştür. Sanayi kapitalizminin en hızlı geliştiği İngiltere’de, 1685’de 6000 olan Manchester’in

nüfusu, 1801’de 72.215’e, 1851’de ise 303.382’ye ulaşmıştır. 1801’de 864.845 kişiyi barındıran Londra, kırk yıl içinde 1.873.676 nüfuslu dev bir kent olmuştur. Mumford’un değerlendirmesine göre sanayi kentinin üç temel unsurunu fabrika, demiryolu ve bakımsız konutlar oluşturmuştur. Dumanı, kömürü, hangarları ve depolarıyla kent merkezine giren demiryolu, kendisini izleyen fabrikalarla kent alanın büyük bir kısmını kaplamış, havayı ve suyu hızla kirletip, tepeler oluşturan artık maddelerle kenti bir “savaş alanı”na çevirmeye o zamandan başlamıştır(Bumin, 1990: 66-68).

Sanayi devriminden günümüze kadar yaşanan gelişim süreci sonunda teknolojiye ortaya çıkan gelişmeyle giderek artan otomasyon ve makineleşme, kentsel mekânın gelişme ve biçimlenmesinde etken olmuştur. Bu hızlı gelişmenin fiziksel mekândaki yansıması, metropolitan kent (anakent), metropolitan bölge (büyük kent bölgesi) ve megopolisler (çok büyük kent bölgesi) dir. Nüfusu 1 milyonu aşan kentlere ana kent adı verilmektedir. Eğer merkezi ana kentin nüfusu 1 milyonu aşmış, bu kente yöre kent uzaklığındaki yerleşmeler hızlı bir gelişme sürecine girmiş, çevredeki yerleşmelerin kentleşme hızı, merkezin kentleşme hızına yetişmiş veya onu geçmiş ise ana kent ile çevredeki yerleşimlerin oluşturduğu bütüne “metropolitan bölge” denilmiştir(Ertürk, 2009: 100).

Sanayi devrimi ile kentlerin demografik ve fiziksel olarak büyümesi beraberinde çevresel, hukuksal, kültürel, yönetsel ve sosyal alanda sorunlar getirmiştir. Kentler yoğun göçle beraber mekânsal olarak büyümüş, var olan yapı stokunun yetersizliği de konut ihtiyacını doğurmuştur. İlk başlarda insanlar sağlıksız ortamlarda barınma ihtiyacını karşılamışlardır. Alt yapı yetersizliği sebebiyle çevresel sorunlar baş göstermiş ve sağlık konusu da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Ancak bu arada ilk kez çalışma hayatında işçi işveren arasında oluşan sorunların çözümü noktasında hukuksal düzenlemelere gidilmiş, kent içi ulaşım, çevresel şartların düzeltilmesi gibi alanlarda yönetsel ve hukuksal olarak yeniden yapılanmalar başlamıştır. Belli bir zamandan sonra kent yaşamını olumsuz etkileyen sanayi kuruluşları kentlerin dışına taşınmaya başlamış, mekânsal ve sosyal olarak kentleri yaşanabilir kılmak için faaliyetlere girişilmiştir. Sanayi devrimin başlangıçta getirdiği olumsuzluklar giderilerek bugünkü modern kentler oluşturulmaya başlanmıştır.

Modern kent sosyo-kültürel, fiziksel ve ekonomik yapısıyla kendinden önceki kentsel yapılardan farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Demografik olarak sanayi öncesi kentler genelde daha düşük yoğunlukta iken modern kentlerde nüfusları 100.000'leri hatta milyonları bulan bir yoğunluk vardır.

2-Modern kentlerin öncesinde kent savunması öncelikli olup bunun göstergesi kale iken, yönetimde merkezileşmenin sonucu ülke savunması kent savunmasının önüne geçmiştir.

3-Klasik kentler daha dar alanlarda kurulmuşken modern kentler daha büyük alanlarda yoğunlaşmıştır.

4-Modern öncesi kentlerde toplumsal yapı tabaklı olup statüler önceden edinilmişken, modern kentlerde statüler doğuştan değil sonradan kazanılmaktadır.

5-Klasik kentlerde dini kurumlar ve ticarethaneler merkezde yer alırken modern kentte bu kurumlar kentin değişik bölgelerinde bulunmaktadır.

6-Klasik kentlerde ekonomik yapı tarıma ve birazda ticarete dayanmakta iken modern kentlerde daha çok sanayi ve hizmetler sektörüne dayanmaktadır.

7-Modern kentlerde toplumsal yapıda klasik kentlere göre heterojenliğin, işbölümün ve uzmanlaşmanın varlığından söz edebiliriz.

8-Eski kent hayatında din önemli bir yer tutarken sekülerleşmenin etkisiyle modern kent hayatında dinin etkisi azalmıştır(Kaya, 2011: 13, Erkan, 2010: 53, Bal, 2002: 36). Bu özellikleriyle modern kentler kendinden önceki kentlerden farklılaşmışlardır.

2.2.Sanayileşmenin Tarihsel Gelişimi

Sanayileşme hareketi, gerek ekonomik yaşam gerekse sosyal yaşamda yarattığı sonuçlar bakımından “sanayi devrimi” ile başlatılmaktadır. Sanayi devrimine kadar ekonomik ve sosyal yaşamda geleneksel topluma özgü bir toplumsal yapı vardır. Geleneksel toplumda üretim daha sınırlı yöntemlerle insan ve hayvan gücünden yararlanılarak yapılmaktadır. İnsanlar daha çok kırsal bölgelerde yaşamakta, eğitim ve uzmanlaşmanın yetersiz olmaması sebebiyle cemaat tipi bir sosyal örgütlenme içinde bulunmaktadırlar. Ekonomik yapı yeterince gelişmemiş, ulaşım imkânlarının yetersizliği sebebiyle kapalı bir ekonomik yapı söz konusudur. Sanayi devrimine kadar böyle bir görünüm sergileyen geleneksel toplum yapısı sanayileşme ile beraber sarsılmış ve ortaya “sanayi toplumu” denilen yeni bir toplumsal yapı çıkmıştır.

2.2.1.Sanayi Devrimi ve Sanayileşmenin Ortaya Çıkışı

Bu günkü anlamda bir sanayinin doğuşu ve gelişiminin başlangıcı; bu olgulara temel teşkil eden buluş ve gelişmelerin ortaya çıkışı nedeniyle 19.yüzyıl Avrupa'sında görülmektedir. Sanayileşmenin ilk örnekleri 18.yüzyıl İngiltere'sinde dokuma

sanayinde fabrikalaşma ve kütle üretimine geçişte verilmiştir. Bu çağda teknolojinin gelişmesi daha önceki yıllarda meydana gelen ilim ve zihniyet değişimlerine bağlanmaktadır(Atalay, 1983: 20). Bu zihniyet değişimiyle beraber ortaya çıkan buluşlarla üretim teknolojisi değişmiş ve beraberinde sosyo-kültürel, ekonomik ve politik değişikliği getirmiştir. 18.yüzyıla damgasını vuran sanayi devrimi; Rönesans'la birlikte başlayan, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile gelişen bir zincirin halkaları olarak ortaya çıkmaktadır(Ekin, 1994: 1).

Sosyal Bilimler sözlüğünde; “Buhar makinesinin icadı ve bunu tamamlayan diğer teknik buluşların öncülük ettiği makineleşme süreciyle bireysel ve küçük ölçekli üretim yöntemlerinin terk edilerek büyük çapta kütleli üretime geçilmesi. Teknolojinin egemen olduğu makine medeniyetine geçişin başlangıcı olan 18.yüzyılın 2.yarisında İngiltere’de başlayıp kısa sürede Avrupa’ya yayılan, üretim teknolojisindeki köklü dönüşüm hareketi”(Demir ve Acar, 2005: 353) olarak tanımlanan Sanayi Devrimi beraberinde sanayileşmeyi başlatmıştır.

Erkan’a (1993: 3) göre; “James Watt’ın 1765’te buhar makinesini bulması ve bunu enerji kaynağı olarak kullanması, teknolojik açıdan; Adam Smith’in 1776’da Milletlerin Zenginliği adlı eseri, ekonomi bilimi açısından; 1789 Fransız Devrimi, politik gelişmeler açısından belirleyici dönüm noktaları ve tarihleri olmuştur. Böylece sanayi devrimi, İngiltere’de başlayan teknolojik ekonomik devrimle, Fransa’da gerçekleşen politik devrimin ortak ürünü olarak gerçekleşmiştir.” Teknolojik ekonomik devrimle, politik devrime dayanarak gerçekleşen sanayi devrimi; sanayileşmeye başlayan ülkelerde siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel yapıları değiştirerek yeniden şekillendirmeye başlamıştır.

Erkal (1987: 232-233) sanayi devriminin toplumsal hayatta meydana getirdiği değişiklikleri şu şekilde sıralamaktadır. Bu değişiklikler;

1-Sanayi devrimi, usta-çırak ilişkilerini düzenleyen lonca düzenini değiştirmiştir. Lonca sisteminde örf ve adetlere dayalı ilişkiler yerlerini, resmi ve yazılı hukuka uygun ilişkilere bırakmıştır.

2-Sanayi devrimi ile kütle üretimine geçilmiş, insan emeği yerine makine ve teknolojinin gerektirdiği fikir emeği ön plana çıkmıştır. Bu süreçte esnaf ve zanaatkârın rekabet gücü zayıflamıştır.

3-Fabrika sanayinin gelişmesi, üretim-tüketim-yönetim ilişkilerinde köklü değişiklikler getirmiştir.

4-Doğuştan elde edilen statüler sarsılmış, eğitim yoluyla statü kazanma eğilimi artmıştır.

5-Feodal düzene özgü toprak mülkiyet sahipliği yerine sermaye müteşebbis (girişimci) tip önem kazanmıştır.

6-Mesleki farklılaşmanın artışı ile işbölümü gelişmiş, Batının ikili sınıf yapıları sarsılmıştır.

7-Sanayi devrimi, demokratik ve hür düşüncenin, cemiyetlerdeki etkileşimini sağlamıştır. Sosyal hakların gerçekleştirilmesini hazırlamış, kilisenin baskısı azaltılarak, burjuvazi güçlenmiş ve kentlere nüfus akımı hızlanmıştır.

8-Teknolojik gelişmeyi ve yenilenmeyi teşvik etmiş, vasıflı emeğe olan talebi arttırmıştır.

9-Sosyal değişmelerin hızı artmış, toplumların yapısı dinamik bir niteliğe bürünmüştür. Coğrafi ve mesleki hareketlilik artmış, meslekteki mevki bakımından nüfus kademelenmiştir.

2.2.2.Sanayileşmenin Gelişim Süreci

Tarıma dayalı geleneksel toplumda üretim faaliyetleri evlerde ve el tezgâhlarında yürütülürken, sanayi devrimi sonrasında üretim fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır(Erkan, 1993: 4). Sanayinin başlangıç tarihi eskilere götürülse de, sanayileşmenin toplumsal sonuçları göz önüne alındığında fabrika sisteminin kuruluşu, yaşanan göçler sonucu sanayi kentlerinin ortaya çıkması ilk akla gelenlerdir(Atalay, 1983: 22).

Sanayileşme her ülkenin kendine özgü sosyal ve ekonomik şartları karşısında farklı dönemlerde ortaya çıkmıştır(Erkal, 1987: 231). Sanayileşme yolunda ilk harekete geçen ülke İngiltere olmuştur. İngiltere, gerek söz konusu buluşların ilk olarak uygulamaya konulduğu ülke olması, gerek sanayileşme sürecine girmek için gereken diğer koşullara sahip bulunması açısından en elverişli ülke durumundaydı(Koray, 1987: 4). Kıta Avrupası ülkelerine göre İngiltere’de sosyal değişim sonucu feodal düzenin daha önce çözülerek bir orta sınıfın oluşması, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda elde edilen haklarla bu orta sınıfın özgürleşmesi sanayi devriminin ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İlk olarak İngiltere’de başlayan sanayileşme hareketi daha sonra diğer kıta Avrupası ülkelerine ve Dünyanın değişik ülkelerine yayılmıştır.

Sanayileşmenin gelişim sürecini inceleyen Freyer, bu süreci altı dalga halinde açıklamaktadır. Bunlar özetle;

1-Birinci sanayi dalgası dokuma sanayinde meydana gelen değişmedir. Sanayi devrimi bu dalgayla İngiltere’de başlamış ve 1765-1780 yılları arasında dokuma sanayinde teknik alanda büyük icatlar yapılarak üretime uygulanmıştır. Bu dönemde önce pamuk eğirme ve dokuma tezgâhı ile daha sonra buhar makinesi icat edilmiştir. Bu icatlarla dokuma sanayinde büyük bir atılım gerçekleşmiştir.

2-İkinci dalga demir ve çelik alanındaki gelişmelerle başlamıştır. Bu dönemde makine için gerekli metal üretimi yapılmaya başlanmıştır. Bu yönüyle ikinci dalga özel bir öneme sahiptir. Fabrikalarda işlenen demir ve çelik bir çok alet ve makinelerin yapımında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemin en önemli noktası sanayide kullanılan makinelerin imal edilmesidir.

3-Üçüncü sanayi dalgası ulaştırma alanında yaşanan gelişmelerle başlamaktadır. 1825 yıllarına rastlayan bu dönemde demiryolları döşenmeye başlamış ve ilk trenler çalışmıştır. Sanayi sistemi, hammaddelerin sanayi bölgelerine taşınması ve imal edilen ürünlerin pazarlara ulaştırılması ilkesine dayandığı için ulaştırmanın sanayide büyük önemi vardır.

4-19.yüzyılın ortalarına doğru kimya çağının başlamasıyla dördüncü sanayi dalgası başlatılır. 1850 yıllarında kimya alanındaki bilim adamları bir araya gelerek teorik temeller atılmaya başlanmıştır. Bu dalganın karakteristik yönü, bilimin belirleyici bir faktör olarak önce bu dalgada ortaya çıkmasıdır. Modern teknik artık bilim adamlarının uğraştığı bir araştırma konusu haline gelmiştir.

5-Beşinci dalga elektrik sanayidir. 19.yüzyılın son çeyreğinde, kuvvetli akım tekniğine geçişle başlayan bu dönemde, elektrik buhar gücü ile rekabete girmiştir. Sanayide elektrik kullanımına bağlı olarak köklü değişimler meydana gelmiştir.

6-Son dalga olan altıncı dalga ise motor çağı olmuştur. Motorun keşfiyle sanayi ve ulaştırma alanında yeni ufuklar açılmıştır(Tatar, 2010: 61-62).

Bütün bunlar meydana getirdiği sonuçlar bakımından teknolojik gelişmelerin en belirginleridir. Geleneksel üretim yöntemlerinden makineleşmeye dayalı fabrikasyon usulü kütle üretiminin doğması bunlarla mümkün olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda teknolojinin etkileri her topluma ve her insana ulaşmıştır(Atalay,1983: 22). Sanayi devriminden günümüze kadar geçen zamanda sanayileşme hızlı bir gelişim göstermiştir. Kısa sürelerde meydana gelen teknolojik değişimlerle sanayileşme devam etmektedir. Ekonomik kalkınma ve gelişmenin sanayileşmeden geçtiği tezinden hareketle ülkeler bu yolda büyük çaba sarf etmektedirler.

3.SANAYİLEŞMENİN KENTLEŞMEYE ETKİSİ

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan yeni üretim yapısı, kırsal alanlarda emek yoğun olarak üretilen bir çok malzemenin kentlerde kurulan sanayi tesislerinde daha seri ve ucuz üretilmesini sağladığından, kırsaldaki iş yerleri hızlı bir kapanma süreci yaşamış, ortaya çıkan işsizlerde kente yönelmiştir(Kaya, 2011: 47).

Sanayi Devrimi, kırsal alanlardan çektiği nüfusu belirli merkezlerde toplayarak, kırsal alanlar aleyhine kentlerde nüfus birikimine yol açmıştır. Günümüzdeki sanayileşmiş ülkelerde belirgin bir biçimde gözlenen kırsal-kentsel nüfus dengesizliğinin temelinde bu olgu yatmaktadır. Bu konuda kırsal nüfusun kendi kendisini çeviren küçük sanayi etkinliklerinin kentteki modern, gelişmiş sanayi ile rekabet edememesinin de burada önemli bir rolü vardır. Kimi Batı ülkeleri, Sanayi Devrimi öncesinde de kırsal alanlarda birtakım sanayi etkinlikleri yürütmekteydiler. Kırsal alanlardan sanayi kentlerine yönelen göçlerle kırsal alanlarda azalan nüfus sanayi etkinliklerini de sona erdirmiştir(Akgür, 1997: 46).

Sanayi devriminin etkileri hissedildikçe, Batı dünyasında kentlerin büyümesi muazzam bir noktaya ulaşmıştır. Sözelimi 1880'lerde Prusya kentleri iki milyona, Fransa kentleri bir milyona ulaşmış; İngiltere ve Galler kentleri 750.000 nüfusluk artış göstermiş ve 1890'a gelindiğinde Londra ve Paris, nüfuslarını yüzyılın ortasındakine oranla ikiye katlarken, Berlin'in nüfusu dört kat artmıştır(Aydoğan, 1989: 38).

Genel sağlık alanındaki iyileşmelerde nüfusu arttırmış, tarımsal üretimde makine teknolojisinin kullanılmaya başlamasıyla beraber tarımsal verimlilik artmış ve tarımdaki işgücü fazlalığına sebep olmuştur. Tarımda ortaya çıkan işgücü fazlalığı sürecini nüfusun genel artışını, fazlalığın kentlere çekilmesi ve büyük merkezlerin alanının muazzam boyutlarda genişlemesi süreci izlemiştir. Kentleşme neredeyse sanayileşmeyle doğru oranda artmıştır(Mumford, 2007: 551).

Bir kentte sanayinin yoğunlaşması aynı zamanda orada, konut stokları, makine satış yerleri, uzman danışmanlar, yerel ara maddeleri ya da atıkları kullanan diğer işletmeler gibi sanayiye bağlı yan hizmetlerin ve işletmelerin toplanması anlamına gelmiştir, çünkü diğer işletmeler kentteki fabrikalar için uzmanlaşmış işlevler görürken, pazarlama yolları, özel taşımacılık olanakları, uzmanlaşmış işgücü ve diğer ilgili kurumlar sanayiye katkıda bulunup yoğun bir yerde ya da bölgede sayı ve boyut açısından büyümesini sağlamışlardır(Harris ve Ullman, 2002: 62).

Sanayinin gelişmesi beraberinde, ekonomik gelişmeyi ve nüfus artışını da getirdiğinden, bu da yeni iş kollarının doğmasına ve mevcut iş kollarının da artmasına yol açmıştır. Zincirleme biçimde yaşanan bu gelişmeler neticesinde, kentler önemli oranda büyümüşlerdir. Sanayileşme, ulaşım ve iletişim alanında da büyük yenilikler getirmiştir. Ulaşım tekniklerindeki gelişmeler kentleşmeyi iki yönde etkilemiştir. Her şeyden önce yetersiz ulaşım sebebiyle, sadece çevresi için üretim yapan küçük sanayi kuruluşlarıyla, mahalli ticaret alanları, ulaşımdaki ilerlemeler dolayısıyla büyük üretim ve ticaret merkezleri haline gelmiştir. Diğer taraftan ulaşımın kolay olması insanların hareket edebilme imkânlarını arttırmıştır. Böylece, kentlerden köylere ulaşım kolaylaşmış, bu hem kentle ilişkiyi arttırmış hem de göçü kolaylaştırmıştır(Kaya, 2011: 47).

Kentleşme olgusu salt bir nüfus hareketi olarak değil de toplumların sosyo-ekonomik yapısında bir değişim olarak değerlendirildiğinde, hem daha gerçekçi bir yoruma ulaşılmış, hem de az gelişmiş ekonomilerle, gelişmişler arasındaki farklılığı vurgulayan bir ölçüye varılmış olur. Bugün görülmektedir ki gerçekte ülkelerdeki kentleşme olgusu, sanayileşmenin bir sonucudur(İlkin, 1988: 45).

Artık bugün genel kabul kent kavramının ortaya çıkışı, kentleşme ve sanayileşme, insanların bir arada daha iyi yaşam kalitesine ulaşma amacıyla ortaya çıkan olgulardır. Dahası sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve diğer bir çok alana etki ettiği düşünüldüğünde, toplumun yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Sürekli bahsedilen daha iyi yaşam kalitesine ulaşma çabasında, kentleşme ve sanayileşme olgularının nasıl şekilleneceği veya bu süreçte ortaya çıkan istenmeyen sorunların giderilmesi ise “kalkınma” kavramı ile ilintili bir durum olarak karşımızda durmaktadır(Çan, M.Fatih, Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi, <http://www.fka.org.tr/sayfaDownload/kentleşme.pdf>, 16.12.2011: 10).

Sanayi devriminin başlattığı kentleşme durumu, toplumdaki sosyal yapı dinamiklerini harekete geçirmiş ve bu günkü “gelişmişlik” ya da “kalkınmışlık” olgusunu da bugüne hazırlamıştır. Böylece “tarıma dayalı köy toplumu” yapısı yerine, “sanayi ve hizmetlere dayalı kent yapısı”na bırakmıştır(Sezal, 1992: 24). Tarıma dayalı geleneksel toplumda üretim evlerde, el tezgâhlarında gerçekleştirilirken, fabrikaların devreye girmesiyle, konut ve işyeri birbirinden ayrılmıştır. Böylelikle uzmanlaşma ve işbölümü sağlanarak, üretimde verimlilik artışı olmuş, yeni teknolojilerin

geliştirilmesiyle de bu verimliliğin daha da artması sağlanmıştır. Sanayileşmede ulaşılan gelişmeler modern dönemde kentleşmeyi getirmiş, kent yapısını da değiştirmiştir. Örneğin, kırdaki geleneksel geniş aileden kentte çekirdek aileye geçilmiştir. Geleneksel tarım toplumunun köylüleri de sanayi işçisi durumuna gelmişlerdir(Akgür, 1997: 71).

Gelişmiş ülkelerde sanayinin verimi, tarımsal işgücünü, kentlerde sanayide çalışmak üzere harekete geçirmiştir. Ekonomik gelişmelerle birlikte nüfusun çoğunluğu hizmetlerde toplanmıştır. Kentleşme de nüfusun tarım dışı, kentsel kesimlere karışmasına karşın gelişmiş ülkelerin kentleşmeleri, haklı olarak kalkınma ile özdeş sayılmıştır(Es ve Ateş, 2004: 214).

Kentleşmenin, sanayileşmeyle daha belirgin hale geldiği ve hız kazandığı da şüphesizdir. Sadece kentleşme sebepleri arasında sayılan “üretim, ulaşım ve tarım tekniklerindeki” değişiklikleri düşünmemiz bile bu fikri doğrular niteliktedir(İsbir, 1986: 8).

Kent kavramının, gelişme, ilerleme, ekonomik büyüme ve bütün anlamıyla organize edilmiş bir sosyal hayat olarak toplumun kabul ettiği ve tercih ettiği bir hüviyeti kazanması sanayi devrimi ile birlikte olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte kentleşme en önemli demokratik ve toplumsal hareketlilik odağı olmaya başlamış ve toplum yapıları da “kent” ağırlığına doğru kaymaya başlamıştır(Sezal, 1992: 12-13). Genellikle kentleşme ile sanayileşmenin bir birlerini karşılıklı olarak etkiledikleri kabul edilir. Nüfus artmış, işçilerin yaptığı iş farklılaşmış ve işlerin farklılaşması da uzmanlaşmaya yol açmıştır(İsbir, 1986: 11).

Sanayileşme süreci toplumsal yapı üzerinde köklü etkiler yaratmıştır. Bu nitelikleriyle sanayileşmenin ekonomik, sosyal ve siyasal değişmelerin ana kaynağı olarak düşünmek yerinde olacaktır(İlkin, 1988: 156).Çünkü artık günümüzde sanayileşme salt iktisadi/teknik değişimi değil, tarihsel/toplumsal ve kurumsal özgüllüklere bağlı farklılıkların gözetildiği, içinde bulunulan toplumsal alandan ve politik güç ilişkilerinden soyutlanamayan bir süreci tanımlamaktadır(Eser, 1993: 16).

Günümüzde artık kentleşmenin ekonomik gelişmeye paralel olarak yürüdüğünü söyleyebiliriz. Çünkü kentleşme hiçbir zaman için sanayileşme öncesi aşamada, sanayileşme sonrası aşamadaki hıza ulaşamadığı gibi, meydana getirdiği topluluğun yüksek kentleşme düzeyine de varamamıştır. Diğer taraftan zamanımızdaki sanayileşmemiş toplumlarda dahi, kentleşmenin, sanayileşmiş toplumlardaki hız ve özellikleri taşıdığını söylememiz mümkün değildir. Bunun içinde kentleşme, ekonomik

kalkınmanın belli başlı sebeplerinden birisi olan sanayileşmenin temel unsuru olarak kabul edilebilir bir hale gelmiştir(İsbir, 1986: 13). Sanayileşmenin orta boyutlu bir kentleşmeyi beraberinde getirmesinden dolayı kentleşme ile sanayileşme özdeş kavramlar olmamakla birlikte eş zamanlı süreçler olarak kabul edilmişlerdir(Erkan, 2010: 51). Kentleşme sanayileşmeye bağlı olarak gelişmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

1.1.Cumhuriyet Öncesi Kentleşme

Cumhuriyet öncesi geleneksel Türk kentleri Orta Asya steplerinden Anadolu'ya doğru yönelen uzun bir yolculuk izlerini taşır. Türkler Anadolu'ya İran İslam Devletinin içinden geçip; Gazneliler, Selçuklular gibi adlarla ortaya çıkarak Osmanlı ile bir imparatorluk gücü ve genişliğinde bu coğrafya da yerleştiler. Bu yolculuğun etkileri siyasal olduğu kadar belki bundan daha önemli ve kayda değer olarak sosyo-kültürel izler taşımaktadır. Türklerin yerleşik kültürünü bu süreçten ayrı tutmak mümkün değildir. Geleneksel Türk kentleri söz konusu izler ışığında dini, coğrafi, siyasi, kültürel ve toplumsal karakteristikleriyle benzerleri ve diğerlerinden ayrılmaktadır(Doğan, 2008: 546-547).

1.1.1.Eski Türklerde Kentleşme

Temel yaşam biçimi göçebelik olmakla birlikte Türk toplumlarının farklı zaman dilimlerinde yerleşik hayata geçtikleri, bu değişim sürecinde bir kısmı göçebe, bir kısmı yarı-göçebe ve bir kısmı da yerleşik hayatı tercih ettikleri görülmektedir(Bal, 2002: 247).

Haklarında tarihi kaynaklarda (tarih ve coğrafya kitaplarında, seyahatnamelerde) bilgiler bulunan eski Türk kentlerinin bir kısmı bizzat Türkler tarafından inşa edilmiş; bir kısmı ise, verilen mücadeleler ve savaşlar sonrasında Türklerin eline geçmiştir(Alyılmaz, 2002: 307).

Eski Türkler (Gök Türkler, Uygurlar) kente “balık” adını vermişlerdir. XI.yüzyılda Kara Hanlı Türkleri ile Oğuz Türklerinin balık kelimesi yerine kend (=kent) sözcüğünü kullandıkları görülür. Kaşgarlı Mahmud, balık sözünün bu manasını bilmekte ve onun İslamiyet'ten önce Türkler tarafından kent ve kale manasında kullandığını söylemektedir(Sümer,1993: 1). Dolayısıyla bu dönem yerleşik yaşam kültürünün tarihsel kökenleri açısından, göçebe yaşam düzeninden yarı-yerleşik yaşam düzenine geçiş dönemi olarak tanımlanabilir(Özcan, 2005: 254).

Türkler yerleşik hayata geçtikleri, kentlerde oturdukları takdirde siyasi hâkimiyetlerini kaybedeceklerine, varlıklarını koruyamayacaklarına inanıyorlardı. Göçebe Oğuzlar kentlerde yaşayanları yatuk (tembel) olarak niteliyordu(Sümer, 1993: 18).

VIII. yüzyılın ortalarında Gök Türklerin yerini diğer bir Türk kavmi olan Uygurlar aldılar. Uygurların ikinci hükümdarı İl İtmiş Bilge Kağan (745-759) zamanında Selenge ırmağı kıyılarında Ordu-Balığ adlı bir kent kurulmuştu. Daha sonra Mani dinini kabul etmiş olan Uygurlar, bu dinin etkisiyle yerleşik kültür faaliyetleri geniş ölçüde gelişmeye başlamıştır(Sümer,Faruk, Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/1015.pdf>, 13.03.2012: 214). İl İtmiş Bilge Kağan Türklerin ilk kent kuran hükümdarıdır ve böyle anılacaktır(Sümer, 1993: 29).

Uygurlar döneminde Türk Hakan kenti/başkenti işlevindeki Ordu-Balık/Karabalsagun kenti döneme ait seyahatnamelerde anlatıldığına göre suni bir tepe üzerine konumlanmış Orduğ adı verilen Hakan sarayı odak olmak üzere etrafında gelişmiş kentin yerleşik yaşam kültürünün ulaştığı düzey açısından dikkat çekicidir(Özcan, 2005: 259). Bilge kağan zamanında kurulan Ordu-Balığ kenti hakkında Müslümanların verdiği bilgiye göre; kent büyük ve muhkem surlarla çevrilmiş olduğu, çevresinde şenlikli kasabaların ve birbirine bitişik köylerin bulunduğu belirtilmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre ise en tanınmış Uygur kentleri Beş Balık, Can Balık, Koçu, Yeni-Balık ve Sülmi'dir(Sümer, 1993: 31-39). X. Yüzyıla gelindiğinde Türkler, Müslümanlarca hem göçebe, hem de yerleşik hayat yaşayan, kentleri çok bir kavim olarak tanınmıştır. IX. Yüzyılda Türklerin 16 büyük kenti olduğu kaydedilmiştir. X. Yüzyılda Türkiye Türklerinin atası olan Oğuzların önemli bir kısmı göçebe olmakla beraber bir kümesi de Seyhun'un aşağı yatağında yerleşik hayatı sürdürüyordu(Sümer,2012:215). X. Yüzyılın ortalarında Oğuzların ancak üç kenti vardı: Yeni Kend, Cend ve Cuvare yahut Huvare(Sümer, 1993: 87). Bunlara sonraları Altın-Tepe, Tokay-Tepe, Savran, Süt kent, Sıgnak, Ak-Tepe, Otrar, Cuvan-Tepe gibi kentler eklenmiştir(Ögel, 1991: 404-ek).

Oğuzlar da Türkistan'daki eski yurtlarında iken X. Yüzyıldan itibaren kümeler halinde, kendiliklerinden İslam dinini kabul etmeye başlamışlar ve XI. Yüzyılda hepsi Müslüman olmuşlardır. Oğuzlar Selçuklu ailesinin başbuğluğu altında 1071 Malazgirt

savaşına müteakip Anadolu'nun mühim bir kısmını fethederek bu ülkede yurt tutmuşlardır(Sümer, 2012: 216).

1.1.2.Anadolu Selçuklu Devletinde Kentleşme

Batıya göç eden Türkler Anadolu'ya gelince yaşamlarını göçebe olarak, köy ve mezralarda iskân edilerek, kentlere yerleşerek sürdürmeye başlamışlardır(Doğru, 1995: 14). Yerleşik ya da yarı göçebe Türkler bu süreç içinde çiftçi sınıf olarak köylere ya da asker, tüccar ve zanaatkâr sınıflar olarak kentlere yerleşerek kentlileşmiştir(Özcan, 2006: 23).

Türklerin Batıya doğru göçleri ve özellikle Anadolu'yu fetih etmelerinden sonra buralardaki yerleşme alanlarının gelişmesini de etkileri altına almışlardır(İsbir, 1986: 26). Göçebe ve yerleşik yaşam kültürünü bir arada devam ettiren Türkler Anadolu'ya göç hareketi sürecinde farklı millet ve bu milletlere ait kültürlerle temas halinde olmuşlardır. Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları kültür ile göç sürecinde etkilendikleri kültürlerin etkisiyle yeni ve özgün bir kent medeniyeti ortaya çıkmıştır. Anadolu Selçuklu kenti; Anadolu'da Hristiyan-Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde, tarihsel kökenleri Orta Asya ve İran coğrafyasına uzanan Türk-İslam toplumunun mekânsal gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk İslam toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış mekânsal örgütlenme düzeni olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya aktarılan kültür birikimi ve yerleşme pratiklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans yerleşme kültürü altyapısı üzerinde birleştirilmiş mekânsal ürünlerdir(Özcan,Koray, Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Öğeleri, <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/445.pdf>, 21.11.2011: 195).

Bu dönemde Anadolu kentlerinde ekonomik hayatta Rum ve Ermeniler etkindir. Bunların ekonomik hayattaki etkinliğini kırmak için ve ekonomik güç dengesi kurulması amacıyla politikalar geliştirilmiştir. Türk zanaat erbabı ve tüccarlarının Antalya ve Sinop gibi kentlerin fethinden sonra buraya göç etmelerinin özendirilmesi bu düşüncenin sonucudur. Anadolu'ya gelen kent kökenli göçmenlerin etkisiyle canlanmıştır. Anadolu Selçuklu kentlerinin nüfusu, Müslümanlar ve Gayri Müslimler olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Türkler Kentlerde Müslüman nüfusun en kalabalık kesimini oluşturmuşlardır. Kentte oturan Türkler;

- a) Askerler ve Yöneticiler,
- b) Tüccar, Esnaf ve Sanatkârlar,
- c) Din adamları ve Tarikat üyeleri,

Olmak üzere üç grupta toplanmaktadır(Doğru, 1995: 60).

Bundan başka Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman Bizans kentleri ya “çok parçalı kent modeli” ya da “kale kent modeli”ne sahiptiler. Bu kentler daha sonra Türklerin eline geçince bu modeller kentin yapısında temel unsur olmuştur(Bal, 2002: 267).

Çok parçalı kent modeli; antik bir kentin yerleşme alanı üzerinde konumlanmış küçük ve bir birinden kopuk yerleşim birimlerinden oluşmaktadır. Kale kent modelinde ise en belirgin özellik yerleşme alanının önemli bir bölümünün sur içinde olmasıdır. Askeri ve yönetim birimleri iç kalede yer almakta, pazar ise sur dışındadır. Çok parçalı kent modeline Sardis(Sard), Pergamon (Bergama) örnek verilebilirken Ankyra (Ankara), İkonion (Konya), Amaseiz (Amasya) kale kent modeline uygun gelişmiş kentlerdir(Doğru, 1995: 20-22).

Selçuklu kentlerini fiziki özelliklerine göre “kapalı kent modeli”, “açık kent modeli” ve “uç kent modeli” olarak üç grupta toplanabilir. Kapalı kent modelinin temel özelliği yerleşme alanının büyük bir kesiminin surlarla çevrilmiş olması, iç kalesinin olması ve mezarlıklar ile pazarın sur dışında bulunmasıdır. Anadolu'da Konya, Sivas, Akşehir, Kastamonu, Sinop, Diyarbakır kapalı kent modeline uygun kentlerdir. Açık kent ise surlarla çevrili olmayan, sur ve kale bulunsa bile kentin fonksiyonel kesiminin surlarla ilişkisinin olmadığı, işlevsel açıdan ağırlık merkezi olarak ticaret alanının sur dışında örgütlendiği kenttir. Anadolu'da açık kent modelinin gelişimi göçmenlerin iskânıyla paralellik göstermektedir. Göçmenler kent surlarının dışına yerleşerek buraları kentleştirmişlerdir. Bu kent modeline örnek olarak Tokat, Afyon, Çorum verilebilir. Uç kent modeli Bizans sınırlarına yakın bölgelerde yer alan sınır kentleridir. Uç kentte yaşayan Türkler ile Bizanslılar arasında ekonomik ilişkiler önemli bir faaliyettir. Bu model kentler Bizans kenti üzerine gelişmiştir. Ekonomik faaliyetlerin icra edildiği pazar sur dışında kurulmuştur. Bu model kente en güzel örnek Eskişehir'dir.

Anadolu Selçuklu kentlerinin kentsel mekânını biçimlendiren ya da yönlendiren temel öğeler; saray, darphane gibi siyasal ve stratejik kurumlar üzerinde konumlandığı

yönetimsel merkez işlevindeki iç kale ve ahmedek, sosyal ve kültürel kent yaşamının merkezi niteliğindeki ulucami ya da Cuma camisi ile ekonomik etkinliklerin örgütlendiği çarşı ya da pazarlar olmuştur. Başka bir ifadeyle, kentsel omurga bu üç temel unsur üzerine oturmuştur(Özcan, 2011: 206).

Bizans devrinde birer sönük kasaba mahiyetinde olan Orta Anadolu kentleri Selçuklu devrinde içlerinde her türlü faaliyetlerin cereyan ettiği büyük merkezler haline geldi. Türkler bir çok kentleri hem yeniden inşa etmişler ve bazı yeni kentlerde kurmuşlardır. Selçuklu devrinde büyük gelişmeler göstermiş bazı kentler şunlardır: Konya (Başkent), Aksaray, Ankara, Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat, Niğde, Kırşehir, Erzincan, Kastamonu, Antalya'dır(Sümer, 2012: 221).

Anadolu'da özellikle XIII. Yüzyılda hızlanan kentleşme sonucunda ortaya çıkan kentler farklı büyüklükte olsalar da, düzenli bir bütünün parçaları görünümünü arz etmiştir. Bazı büyük ve önemli kentler geniş sokakları, kalabalık çarşıları, cami, mescit, medrese, tekke ve sarayları bulunan, hububat, meyve, pamuk üretimi ve dokuma sanayi olan bayındır merkezler olmuştur(İsbir, 1986: 27). Anadolu kentleri kültürel ve ekonomik olarak Selçuklular döneminde önemi gelişmeler yaşamıştır.

1.1.3.Osmanlıda Kentleşme

XV. ve XVI. yüzyıllarda ki Osmanlı dönemi Anadolu kentlerinin fiziksel görüntüsü Selçuklu beylikler döneminden itibaren pek büyük bir değişiklik göstermemiş, kentler fiziki özelliklerini korumuştur. Temel yerleşme birimi eskiden olduğu gibi genellikle bir dini yapının ya da bir pazarın etrafında gelişmiş olan mahalledir. Her mahalle kendi gelenekleri ve yaşam tarzları farklı cemaatleri içine almıştır. Mahallenin yerleşikleri dini inanç, ekonomik meşgale ve onları komşularından ayıran ve birey yapan faktörlerle birbirine bağlanmışlardır. Osmanlı kentleri, aralarında organik bir bağlantı olmayan mahalle denilen birimlerin oluşturduğu bir bütün şeklini almıştır(Doğru, 1995: 106-107).

16.yüzyıl öncesi Osmanlı kenti iki bölümden meydana gelir: kalenin iç kesimi ve kalenin dışı. Kalenin içinde asıl kent bulunmaktadır ve ikiye ayrılmıştır. Kale içinde yöneticilerin oturduğu ve yönetimsel işlevlerin yer aldığı bir iç kale bulunmaktadır. Kalenin iç kale dışındaki kesiminde zanaat faaliyetleri yer almakta ve kentin ileri gelenleri oturmaktadır. Kalenin dışında "kale altı" denilen kısımda ise daha çok

yerleşmemiş ticaret faaliyetleri, pazar vb. yer almaktadır. Kent dışındaki bu kesimde yolcuların konaklaması için kervansaraylar ve kentten kopuk olan ve tarımla uğraşanların yaşadığı yerler ile bazı tekke ve zaviyeler bulunmaktadır(Tekeli, 2011: 230).

Osmanlı imparatorluğunda 16.yüzyılda ticari faaliyetlerin gelişmesi ve beraberinde niteliğinin değişmesiyle kentsel yapıda bir dönüşüm olmaya başlamıştır. 16.yy'da "kale altı" denilen yerdeki yerleşik olmayan ticari faaliyetler sona ermiş ve "bedestenler" içinde gelişmiştir. Bedestenlerin çevresinde belirli üretim dallarında ve ticaret ile hizmet faaliyetlerinde uzmanlaşan sokaklar oluşmuştur. Böylece kentin yapılaşması kale dışına taşmış, dini ve etnik gruplara göre farklılaşma gösteren yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır(Tekeli, 1985: 881). Osmanlı kentlerinde (İstanbul, Bağdat, Şam, Halep, Kudüs, Kahire vs.) Yahudi, Hristiyan ve Ermeni mahallelerinin bulunduğu görülmektedir(Doğan, 2008: 556).

Anadolu'da ilk çağdan beri devam eden geniş sokak ve meydan geleneği Selçuklu ve Osmanlı döneminde yavaş yavaş kaybolmuştur. Dışa dönük yaşam biçimi giderek dar sokak ve avlu ile içe dönük bir görüntü kazanmıştır. Dar sokakla adeta avlunun mahremiyeti sürdürülmüştür. Çıkmaz sokaklar bu konunun en güzel örneğidir. İş yerlerinin mahallenin dışında olması ise mahremiyetin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır. Evlerin genel özelliği, büyük bir kapı ile dar sokağa açılması, evlerin bahçe içinde olması bir veya iki katlı inşa edilmiş olmasıdır(Doğru, 1995: 110). Toplumsal, ekonomik, kültürel ilişkilerin köy ve kırsal yerleşim birimlerine göre daha karmaşık ve yoğun olan kent yaşamı Osmanlı'da aile masumiyeti ve mahremiyeti çerçevesinde gelişen bir mimari karakter ortaya koyar. Kent mimarisinin başında gelen evler ve sokaklar İslam etkisinde aile mahremiyeti ve masumiyeti anlayışının etkisinde şekillenmiştir(Doğan, 2008: 550-551).

16.yüzyıl Osmanlı kentlerinde imaret sistemi ve kadıya dayanan bir yönetim biçimi vardır(Tekeli, 2011: 236). Kent yönetiminde kadı, buldukları kentlerde devletin merkez gücünü temsil etmiş ve kent yaşamı ile ilgili hemen hemen her çeşit görev kadı tarafından yerine getirilmiştir(Doğru, 1995: 230).

Ayrıca Osmanlı Devletinde köy ve kasaba halkı istedikleri gibi yerlerini terk ederek başka yerlere gidemezlerdi. Bunun için iskân kanunu çıkarılmış ve bu kanun

çerçevesinde yerlerini terk edenlere cezai müeyyide uygulanmıştır. Buna rağmen bazı sosyal olaylar (Celali isyanları gibi) özellikle köy ahalisinin emniyetlerini sağlamak amacıyla daha büyük yerleşim yerlerine göçlere sebep olmuştur. Bu ise kentlerde önemli ölçüde nüfus artışına ve asayiş, konut, yiyecek sıkıntısı gibi olumsuzluklara sebep olmuştur(Doğan, 2008: 549-550). Bunlara ek olarak Avrupa kapitalizminin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmesi Osmanlı İmparatorluğunun iç dinamikleri ile birleşerek önemli yapısal değişimlere neden olmuştur. Bu dönüşüm üretim teknolojisinde çok önemli değişimler olmadan, daha çok ulaşım teknolojisinde ve imparatorluğun dış ticaretinin biçimindeki değişimlerle gerçekleşmiştir(Tekeli, 2011: 237).

19.yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı kentinde ulaşım ve ticari hayatın yanı sıra toplumsal yapıda da değişiklikler ortaya çıkmıştır. Toplumsal yapıda öngördükleri kentsel yaşantı biçimlerine göre üç ayrı sınıfsal grup oluşmuştur. Birinci grup genellikle yabancı sermaye ile bütünleşmiş ve Müslüman olmayan milletlerin ticaret ve sermaye çevresidir. İkinci grup 19.yüzyıl dönüşümü içinde ortaya çıkan küçük bürokratlar, Müslüman kesimin ticaret sermayesi ve eşraftır. Üçüncü grup ise 19.yüzyıl dönüşümünde kaybeden sınıfların oluşturduğu ilmiye, küçük sanatkarlar ve toplumun marjinal kesimidir. Birinci grup var olan toplumsal ilişkiler düzeninin en çok yarar sağlayan kesimi, ikinci grup ise kapitalizmi ve Batıya açılmayı yadsımamakta, ancak birinci grubu ve yaşantısını yadsımaktadır. Üçüncü grup ise geçmişe dönüş özlemi içinde tüm bu değişimleri yadsıyan bir konumdadır(Tekeli, 2011: 250).

Bir süre sonra gelişen siyasi ve kapitalist iş ilişkileri çerçevesinde on dokuzuncu yüzyılda dönüşüm yaşayan Osmanlı kentlerinde merkez yetersiz kalmış ve merkezin yanında kurumsal dönüşümün gerektirdiği yeni yapılar ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak ikili mekânsal yapı meydana gelmiştir. Bu süreçte sosyal tabakalaşma açısından iki kesimin varlığı gözlenmektedir. Küçük ölçekte zanaat ve ticaretle uğraşan Türkler ile dış ticaretle uğraşan Rumlar ve Ermeniler gibi azınlıklardır. Kentlerdeki sosyal tabakalaşmada ortaya çıkan ikili yapının koşutu olarak, bu iki farklı sosyal kesimin işyerlerinin kent mekânındaki yer seçimi de farklılık göstermiştir. Yerel burjuvazinin işyeri olan geleneksel esnaf çarşıları, 16. ve 17.yy'daki konumlarını 19.yy. sonuna kadar korurken, diğer kesimin işyeri olarak tanımlanan, 19.yy'ın ikinci yarısında dış ticaret ilişkilerinin nitel ve nicel değişim süreci içinde ortaya çıkan ve kentlerde gelişen

ticaret sermayedarlığının ürünleri olan yeni dükkânlar, mağazalar ve hanlar, eski merkezin uzantısında kentin ana ulaşım aksının iki yanında sıralanmakta ve kentin “yeni ticaret merkezini” oluşturmaktadır(Aktüre, 1985: 893).

Osmanlı kentinde 19.yy’da görülen dönüşüm alanları şu şekilde sıralanabilir;

1-Kentin çevresiyle olan haberleşme kanallarında değişim kendini gösteriyordu. Yeni Osmanlı kenti, bölgesiyle ve dünyayla ilişkisini artık buharlı gemilerle ve demiryolu ile kuruyordu.

2-Gelişen dış ticarete bağlı olarak değişik finans kurumları ve bankalar kentin belirli bölgelerinde toplanmalara sebep oldu. Artık kentin saygınlığı yüksek iş merkezi bedesten değil, bankalar ve iş hanları kesimidir.

3-“Tanzimat”ın getirdiği yeni bürokratik bir yapı doğmuş, buna bağlı olarak devlet işleri askeri sınıf üyelerinin konaklarında değil konuttan farklılaşmış kent merkezinde yer alan devlet dairelerinde görülmeye başlamıştır.

4-Yeni ekonomik ilişkiler içinde Batı kültürüne yönelimin getirdiği tüketim kalıplarının ve yaşam biçiminin ortaya çıkardığı kuruluşlardır: Lüks tüketim dükkânları, tiyatrolar, eğlence yerleri vb(Tekeli, 1985: 881).

19.yüzyıl Osmanlı kentinde meydana gelen değişimler Batı kapitalizmine açılan bir geleneksel toplumun kentinde meydana gelen değişimler olarak nitelendirilebilir(Tekeli, 2011: 250). Osmanlı kentlerindeki bu dönüşüm Batı ile geliştirilen siyasi ve ekonomik ilişkilerin etkisinde olmuştur.

1.2.Cumhuriyet Döneminde Kentleşme

Modern Türkiye bir anlamda iç ve dış göçler ile inşa edilmiştir. Ulusal inşa döneminde, yeni ülkenin sınırları dışında kalmış bazı Türk ve Müslüman kökenli topluluklar getirilmiş ve yeni Türk ulusunun temellerine eklenmiştir. Gerek bu toplulukların ülke içindeki yerleşmeleri, gerekse de sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan kırdan kente göç olgusu bu topraklarda sürekli bir göç olgusu ile birlikte yaşama zorunluluğu getirmiştir. Hızlı toplumsal değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan göç, paralelinde hızlı bir toplumsal değişimi de beraberinde getirmiştir(Kaya, 2011: 52).

Toplumsal değişme genel olarak, uygulanan ekonomi politikasında ve bu alanlardaki değişmelerle ekonomik yapıda, üretim teknolojilerinden değişmelerle teknolojik yapıda, göç, kentleşme, doğum ve ölüm oranındaki artış gibi nedenlerle demografik yapıda ortaya çıktığı gibi eğitim, sağlık ve aile yapısındaki değişmelerle de ortaya çıkmıştır(Es ve Ateş, 2004: 210).

Türkiye'deki kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden biri olarak değerlendirilebilir. Yalnız, tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesi olmuştur(Kongar, 2007: 549). Bu süreçte ülkemizdeki kentleşme hareketlerinin gelişimi incelendiğinde, 1950 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönemden söz etmek mümkündür. 1950'ye kadar çok yavaş artış kaydeden ülke kent nüfusu, bu tarihten sonra özellikle kırsal alanlardaki yapısal dönüşümlerden kaynaklanan çözülmenin, kentlere yönelik yoğun göçlere neden olması sonucunda, çok hızlı artış sürecine girmiştir(Işık, 2005: 58). Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda ülke nüfusu 13.648.270 olarak belirlenmiştir(Çabuk ve Demir, 2010: 204). 1927'de yapılan ilk nüfus sayımına göre, toplam nüfus içerisinde kırsal nüfusun payı %75.8'dir. Başka bir ifadeyle kentlerin oranı %24.2'dir(Keleş,İhsan, Türkiye'de Göç Eğilimleri ve Şehirleşme Süreci, http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editör/dergi/1_2_11.pdf, 02.05.2012: 1). Bu oranlar 1950'lere kadar nispeten çok yavaş olarak değişmiştir. 1950 öncesinin temel özelliği ülke bütününde güçlü bir kentleşme hareketinin bulunmamasıdır. Örneğin 1935'te 3.802.642 olan kent nüfusu 1950'de 5.244.337'ye yükselmiştir.(Tablo:2.1)

Tablo 2.1: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfusun Gelişimi ve Oranları (1927-1950 arası)

Yıllar	Kentsel Nüfus	% oranı	Kırsal Nüfus	% oranı
1927	3.305.879	24.2	10.342.391	75.8
1935	3.802.642	23.5	12.355.376	76.5
1940	4.346.249	24.4	13.474.701	75.6
1945	4.687.102	24.9	14.103.072	75.1
1950	5.244.337	25.0	15.702.851	75.00

Kaynak: Şevket IŞIK(2005), **Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri** , E.Ü. Coğrafya Dergisi, İzmir, s.60

Kentsel nüfusta görülen önemsiz değişiklikler, doğal olarak etkisini kentsel nüfus oranında da göstermiş ve 1935’te %23.5 olan kentsel nüfus oranı 1950’de ancak %25’e ulaşabilmiştir. 1950 öncesi kentleşme hareketlerinin bir başka önemli yanı da bu düşük artışın kırsal alanlardan kaynaklanan göçlerle değil, büyük ölçüde kentlerin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak gerçekleşmesidir(Işık, 2005: 60-61).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1950’li yıllara kadar geçen süreçte Türkiye’de kentleşme yavaş bir seyir takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin savaşa girmemesine rağmen yüksek oranda savunma harcamaları yapması kentlerin gelişimini engellemiş, dolayısıyla kentsel nüfusta önemli bir artış görülmemiştir. Bu dönemde kentleşmede görülen hafif canlılık devlet destekli, bazı bölge ve kentlerde kurulan sanayi kuruluşlarına bağlanabilir niteliktedir.

Tarımsal üretimde daha çok makine, daha az insan kullanılması, ürün türlerinin değiştirilmesi, entasif tarıma geçilmesi, toprak kullanım ve mülkiyet-miras düzenine bağlı olarak işletme sayılarının azaltılarak işletme büyüklüklerinin artırılması ve tarım kesimiyle ilgili teknik ve sosyal altyapı sistemlerinin oluşturulması, ülkenin içinde bulunduğu gelişmişlik düzeyiyle, ülkede geçerli olan ekonomik sistemle ve devletin izlediği politikalarla yakından ilgilidir(Kartal, 1992: 34). Bu nedenle savaş yıllarının sona ermesini takip eden süreçte kırsal kesimin pazara açılması, hızlı kentleşme, çok

partili siyasal ortama geçilmesi, ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması, tarım kesiminin hızlı makineleşmesi, özellikle traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi gibi değişiklikler, kaçınılmaz olarak izlenen bu politikaların sonucu olarak görülmüştür(Kepenek ve Yentürk, 2009: 91).

Ülkemizdeki gelişim seyrine paralel olarak kentleşme, diğer gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki kentleşme; üretimdeki, ticaretteki ve hizmetlerdeki sürekli büyümeyi gerçekleştiren teknolojik yeniliklere paralel olarak ortaya çıkmış ve sanayi devrimi ile birlikte tarımda başlayan yapısal değişim ve üretim artışı halkın kentlerde toplanmasına yol açmıştır(Erkan, 2010: 68).

Ancak kentleşmesi sanayileşmeye bağlı olarak gelişen Batı toplumları için kentleşme, aynı zamanda kent kültürünü de benimseme yani kentlileşme ifadesidir(Karaman,Kasım, Türkiye’de Şehirleşme Olgusu ve Gecekondu Sorunu, <http://firat.edu.tr>, 08.05.2012: 114). Bu nedenle de Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olması ve bu özelliği dolaysı ile kentleşme yapısı da Batı ülkelerinden farklı niteliklere sahiptir. Sanayileşme ve teknolojik gelişmenin geç başlaması ve tarım ülkesi olması, bu ülkelerden farklılığın en büyük sebebi olarak görülebilir(İsbir, 1986: 29). Bu yönüyle Türkiye’de kentleşme, sanayileşmeden daha hızlı gelişmekte, ekonomik yapı sanayiye dayalı bir yapıdan çok hizmet sektörüne dayalı yapıya sahip olmakta ve hizmetler sektörü gelişirken, kentler yalnız nüfus bakımından kentleşme tanımına uygun düşmektedir.

Bugün bir gerçektir ki Türkiye’de kentleşme süreci hızlı bir seyir takip etmektedir. Bu tür bir gelişim az gelişmiş ülkelerin sorunudur. Aslında Türkiye’deki sosyo-ekonomik gelişmeler içinde “kentleşme” olgusu oldukça yeni sayılır. İster ekonomik olarak izah edilsin, isterse sosyolojik olarak izah edilsin kentleşme 1950’lerde başlayıp gelişen bir olay olmuştur(Es ve Ateş, 2004: 216). 1950’yi izleyen yıllar Türkiye’de kentleşmenin çok hızlandığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde, bir yandan mevcut kentlerin nüfusu hızla artarken, diğer yandan da, çok sayıda yerleşme nüfuslanarak kent statüsü kazanmıştır(Işık, 2005: 61).

Bu süreçte 1927’de 66 olan kent sayısı, 1950’de 102’ye, 1960’da 147’ye, 1970’de 238’e, 1980’de 320’ye, 1985’de ise 380’e yükselmiştir. Kent sayısının artması, küçük

kasabaların, nüfusu 10 bini aşmış yerleşim yerleri kümesine geçmeleri yoluyla olmuştur. Bunlardan bir bölümü çok yavaş olan gelişme süreçleri içinde uzun sürede “kent” haline geldikleri halde, bir bölümü de türlü sanayi etkinlikleri için kuruluş yeri olarak seçilmeleri sonucunda gösterdikleri hızlı bir gelişme ile kısa bir sürede “kent” oldukları gözlenmektedir(Keleş, 1990: 27).

Kentleşme sürecinde kentlerdeki nüfus yoğunlaşmasının zaman ve mekân boyutlarına denk düşecek biçimde kentlerde iş olanakları yaratan sanayi ve hizmet kuruluşlarının oluşması (ya da planlanarak oluşturulması) gerekir. Zaten nüfus yoğunlaşması, piyasa koşulları altında iş olanaklarının yoğun olduğu (ya da olacağı umulduğu) yerleşmelerde gerçekleşmektedir(Kartal, 1992: 35). Sanayi sektörü talep ettiği işgücü ile kentleşmeyi etkilemektedir. Ancak Türkiye’de sanayi kuruluşlarının hemen hepsi büyük ya da küçük kentlerde kurulmuş ya da kuruldukları kasabaları kısa sürede büyükçe bir kent durumuna getirmişlerdir. İstanbul sanayi kendine çeken büyük kentlere; Karabük, Ereğli, Batman, Kırıkkale, Seydişehir ise sanayinin kentleştirdiği kasabalara örnektirler(Keleş, 1990: 35).

Türkiye’de gerçek anlamda 1950’li yıllarda çok partili hayata geçişle beraber liberal ekonomik politikaya dayalı bir kalkınma ve sanayileşme hareketi başlamıştır. Tarımda modernizasyonla beraber üretimde yoğun olarak makine gücünden faydalanılmaya başlanmıştır. Sanayide ithal ikameci politika uygulanmış ve bu süreçte bir çok yerde fabrikalar kurulmuştur. Ulaşımında demiryolu ağırlıklı bir ulaşım sisteminden karayolu ağırlıklı bir ulaşım sistemine geçilmiştir. Bu yapısal değişiklikler kırsal kesimde çözülmeye, kentlere doğru göçe neden olmuştur. Bu göçün yönü az gelişmiş kırsal kesimden sanayileşmiş kentlere doğrudur. Bu bağlamda Türkiye’de kentleşmenin 1927-1950 yılları arasındaki dönemde ancak %2.5 civarında olması; 1950-1975 arasında ise ortalama kentleşme hızının %6.4 dolaylarına kadar yükselmesi Türkiye kentleşme hareketi ile 1950 yıllarında başlayan sanayileşme ve kalkınma hareketi arasında kuvvetli bir bağın olduğunu göstermiştir(Sezal, 1992: 69).

Sanayileşme ve kentleşme, sosyo-ekonomik gelişmenin birer alt sürecidirler. Bu nedenle sosyo-ekonomik gelişmenin gerçekleşme sürecinde ülkemizde, nüfusun ve tarım dışı ekonomik etkinliklerin toplandığı yığılma merkezleri olarak kentler ve kentleşme görülmüştür. Bu bağlamda, kentler ve yakın etki alanları sanayilerin kuruluş yeri olmuş ve kırsal nüfusu çekmişlerdir(Akgür, 1997: 71).

Aşağıda tabloda.2:2’de görülmektedir ki 1950’den sonra hızlanan kentleşmeye bağlı olarak kent kır nüfus dengesinde kent lehine bir artış görülmektedir. Kentli nüfus oranı 1950’de %25.04 iken 1955’de %28.79’a, 1960’da %31.92’ye, 1965’de %34.42’ye, 1970’den 1980’e %43.91’e ulaşmıştır. Önceki dönemlere göre 1980’den sonra kentsel nüfustaki artış daha da belirginleşmiş ve kentsel nüfus oranı %50’yi geçmiştir. 1985’de %53.03’e ulaşan kentsel nüfus artış trendini devam ettirerek 1990’da %59.01’e, 2000’de %64.90’a ve 2011’de de %76.8’e ulaşmıştır.

Tablo 2.2: Sayım Yıllarına Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Değişimi (1927-2011)

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	ŞEHİR NÜFUSU	% ORANI	BELDE/KÖY NÜFUSU	% ORANI
1927	13.648.270	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78
1935	16.158.018	3.802.642	23.53	12.355.376	76.47
1940	17.820.950	4.346.249	24.39	13.474.701	75.61
1945	18.790.174	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06
1950	20.947.188	5.244.337	25.04	15.702.851	74.96
1955	24.064.763	6.927.343	28.79	17.137.420	71.21
1960	27.754.820	8.859.731	31.92	18.895.089	68.08
1965	31.391.421	10.805.817	34.42	20.585.604	65.58
1970	35.605.176	13.691.101	38.45	21.914.075	61.55
1975	40.347.719	16.869.068	41.81	23.478.651	58.19
1980	44.736.957	19.645.007	43.91	25.091.950	56.09
1985	50.664.458	26.865.757	53.03	23.798.701	46.97
1990	56.473.035	33.326.351	59.01	23.146.684	40.99
2000	67.803.927	44.000.274	64.90	23.797.653	35.10
2008	71.517.100	53.611.723	74.90	17.905.377	24.10
2011	74.724.269	57.385.706	76.80	17.338.563	23.20

Kaynak : DİE(2006); Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000, s.48’den naklen Sevil SARGIN, **Üniversitelerin Şehirleşmeye Etkileri (Isparta Örneği)**, Fakülte Kitapevi, Isparta, s.24 ve <http://rapor.tuik.gov.tr>

Yaşanan süreçte coğrafi bölgeler arasında, hem bu günün büyük ve büyükçe kentlerinin dağılışı, hem de genel kentleşme durumu ve hızı bakımından ayrımlar bulunmaktadır(Keleş, 1990: 30). Kentsellik yönünden, bölgeler arası dengesizlik hiç kuşkusuz, ülkenin dengesiz sanayileşmesinin bir sonucudur. Türkiye’de sanayileşme ile kentleşme arasında yakın bir ilişki vardır, ancak bu sorunlu bir durumu ifade eden bir ilişkidir(Kongar, 2007: 554).

Bu nedenle Türkiye’de kentleşmenin üç model üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlar sanayi, turizm ve terör kaynaklı kentleşme modelleridir.

Öncelikle sanayi faaliyetlerinin gelişmesi sonucunda ortaya çıkan ve kendini hızlı bir nüfus artışı ile gösteren model; bu model çok yaygın olması ve ülkemizde ilk olması ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Sanayinin gelişmesiyle büyüyen kentler, Türkiye’deki kentlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Bursa, Adana, İzmir, İstanbul, Eskişehir, Konya, Kayseri, Gaziantep gibi geleneksel kentlerin yanı sıra sanayinin kentleştirdiği Kırıkkale, Ereğli, Karabük, Çorlu, Çerkezköy vb. bu modele örnek kentlerdir. İkinci kentleşme modeli ise turizm faaliyetleri ile kentlerin geliştiği modeldir. Akdeniz kıyı bölgesinde görülen “turistik kentleşme” dediğimiz bu modelde yapılan turizm yatırımlarına bağlı olarak istihdam imkânı yaratılmış ve kentlere yoğun bir göç olmuştur. Antalya (sanayi ve turizmle birlikte), Manavgat, Fethiye, Alanya, Marmaris gibi kentler turizm faaliyetleri ile büyüyen kentlerdir. Son dönemde ülkemizdeki kentleşmeye damgasını vuran diğer bir başka faktörde de “terör” dür. Diğer bölgelerden farklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde terör nedeniyle kentlere yoğun bir göç yaşanmıştır. Güvenlik sorununa bağlı olarak kırsal alandan kentlere yönelik göçlerin ilk varış noktası bu bölgelerdeki il ve ilçe merkezleri olmuştur. Diyarbakır, Yüksekova, Van gibi il ve ilçe merkezleri nüfus yoğunluğu terör sebebiyle yaşanan göçlerle artmıştır(Işık, 2005: 67).

Türkiye’de kentlerin nüfus yoğunluğundaki artış kent nüfusundaki artıştan ziyade göçlerle olmaktadır. Kentleşmenin temelinde göç yatmaktadır.

Toplumsal-ekonomik ve siyasal nedenlerle etkileşim içerisinde olan iç göç hareketleri daha çok o ülkenin geri kalmış bölge ve kentlerinden daha gelişmiş bölge ve kentlerine yönelmiştir. 80’li yıllardan sonra içgöçün nedenlerine terörde eklenmesi Türkiye adına önemli bir kentleşme modeli olarak değerlendirilebilir(Özer, 2004: 35).

Kentleşme düzeyleri yüksek olan bölgeler, Türkiye'nin gelişmiş; düşük olan bölgeler ise, az gelişmiş bölgeleri haline gelmiştir(Keleş, 1990: 30).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2011 yılında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri de göstermektedir ki kentleşmenin en yoğun olduğu bölgeler Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan en gelişmiş bölgeleridir.

Tablo 2.3: 2011 Yılı ADNKS'e göre Türkiye'de Coğrafi Bölgelerin Kent/Kır Nüfus Dağılımı ve Oranları

Bölge	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Oranı %	Belde/Köy Nüfusu	Oranı %
Marmara	22.387.173	20.346.474	90,88	2.040.699	9,12
Ege	9.687.692	7.093.902	73,22	2.593.790	26,78
Akdeniz	9.495.788	6.791.192	71,52	2.704.596	28,48
İç Anadolu	11.965.642	10.002.362	83,59	1.963.280	16,41
Karadeniz	7.508.293	4.440.562	59,14	3.067.731	40,86
Doğu Anadolu	6.321.505	3.601.653	56,97	2.719.852	43,03
Güneydoğu Anadolu	7.358.176	5.109.562	69,44	2.248.614	30,56
Toplam	74.724.269	57.385.707	76,80	17.338.562	23,20

Kaynak: <http://rapor.tuik.gov.tr>'den uyarlanmıştır.

2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine bakıldığı zaman bölgeler içinde Marmara Bölgesi 20,34 milyonluk toplam kent nüfusu ile birinci sırada olduğu görülmekte ve onu 10,00 milyonluk kent nüfusu ile İç Anadolu Bölgesi izlemektedir. Üçüncü sırada 7,09 milyonluk kent nüfusuyla Ege Bölgesi ve dördüncü sırada 6,79 milyonluk kent nüfusuyla Akdeniz Bölgesi yer almaktadır. Beşinci sırada 5,10 milyonla Güneydoğu Anadolu Bölgesi, altıncı sırada 4,44 milyonla Karadeniz Bölgesi ve son sırada 3,60 milyonluk kent nüfusuyla Doğu Anadolu Bölgesi bulunmaktadır. Kentsel nüfusun yoğun olduğu bölgeler sanayinin ve hizmetler sektörünün gelişip yoğunlaştığı yerler olarak dikkat çekmektedir.

2011 yılına kadar elimizdeki verilerden hareketle cumhuriyetin ilanından bu yana geçen sürede, Türkiye'nin kentleşmesiyle ilgili olarak şu sonuçların çıkarılabileceği ifade edilmiştir;

1-Türkiye, Cumhuriyet Dönemi boyunca, şehirleşme konusunda bir hayli yol kat etmiş, nüfusun 2/3'ünden fazla kısmı kent ve metropollerde yaşar duruma gelmiştir.

2-Kentleşme, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde kıyı boyunca, Marmara Denizinin kuzey ve güneyinde batıya doğru, Ege Bölgesi'nde kıyı ve oluklara paralel, Güneydoğu Anadolu'da büyük kentler odaklı gelişme gösterme eğiliminde olmuştur.

3-1927'de sadece İstanbul kentleşmede dikkat çeken il durumundayken, 2000'li yıllarda kentleşme odaklarının sayısı artmış ve ülke sathına yayılmıştır.

4-1960'dan sonra kasaba ve kent sayıları ile nüfuslarının artışında; iç göçlerin hedefi durumundaki büyük kentlerin çevresinde yerleşim yerleri hızla büyümüş ve bu büyümede; Bursa, Kocaeli, Tekirdağ, Hatay gibi illerde olduğu üzere yoğun sanayi alanlarının ortaya çıkışının; Ege ve Akdeniz kıyılarında turizme yönelik faaliyetlerin gelişmesinin; Zonguldak çevresindeki gibi kömür gibi yeraltı zenginliğini çıkarım işlerinin; ülkenin değişik yerlerinde coğrafi koşullar gereği bazı köylerin kendiliğinden merkezi nitelik kazanmasının; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin uzunca bir süre olağanüstü bir güvenlik ve nüfus artışı koşulları sergilemesinin; ulaşım imkân ve araçlarındaki ilerlemenin ayrı ayrı veya birlikte etkileri olduğu söylenebilir.

5-Kentsel nüfusun yaşam alanı olarak seçtiği yerleşmelerin büyüklükleri bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. Marmara Ege ve Orta Anadolu bölgelerinde kentsel nüfusun esas toplanma mekanları metropoller olurken, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyük kentler, Karadeniz Bölgesi'nde kasaba ve orta büyüklükteki kentlerin toplam kentsel nüfus içindeki payları dikkat çekicidir. Doğu Anadolu Bölgesinde ise kentsel nüfus küçük, orta ve büyük kentler arasında dengeli olarak bölüşülmüştür(Yüceşahin, Bayar ve Özgür, 2004: 38). Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gelişen kentleşme sürecinde sanayileşmeye bağlı olarak yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler sürecin yönünü belirlemede önemli rol oynamıştır.

1.3.Kalkınma Planlarında Kentleşme Politikaları

Kırsal kesimden kente ya da kentten kente yönelik, değişik sosyo-kültürel ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gelişen demografik hareketlerin şekli, hızı, bölgesel dağılışını, ülkenin kalkınmasını destekleyici biçimde geliştirilen politik karar alma ve icra etme eylemlerinin tümüne “kentleşme politikası” denir. 1960 yılından itibaren ülkemizde sosyo-ekonomik sorunlara plan program anlayışı içinde çözümler getirilmeye çalışılmış ve sosyo-ekonomik kararların ülke mekanına indirgenmesinde(Suher, 1991: 4) Anayasamızda (madde:166), ekonomik ve toplumsal kalkınma için kaynakların kullanılmasında, “planlama” dan söz etmiş ve kalkınmayı yakından ilgilendiren kentleşmeye de planlarda ayrıca yer verilmiştir(Keleş, 1990: 37).

Kalkınma planlarında ortak olarak belirtilen ilke, kentleşme, sanayileşme ve tarımda modernleşmenin kalkınma ve gelişmenin üç temel bileşeni olduğudur(Suher, 1991: 8). Bu çerçevede sanayileşme ve kentleşmenin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında mekânla ilgili sorunlar doğrudan kentleşme başlığı altında ele alınmamış, toplum kalkınması ve bölge planlaması ve kalkınması üzerinde durulmuştur(DPT, 2007: 4).

1.Kalkınma planı dönemi içinde yerleşme tercihinin 50.000 nüfus üzerindeki yerleşme birimlerine yönelmiş olduğu görülmektedir(Suher,1991: 8). Bu planda büyük kentlerin sınırsız büyümesi istenmemiş; büyük kentlerin büyümesinin sundukları iş imkânlarıyla orantılı olması önerilmiştir(Keleş, 1990: 38).

Birinci plan raporunda, “bu plan kalkınmanın bölgelerarası dengesizlikleri önleyici bir yönde olmasını, aşırı kentleşme ve nüfus problemlerinin çözülmesini, kamu hizmetlerinin gelir dağılışını düzeltici bir şekilde dağıtılmasını, potansiyel kaynakları olan bölgelerin düzenli bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır.” denilmekte ve büyük kent bölgeleri olarak tanımladığı metropoliten bölgelerle ilgili dengeli gelişme önerileri ortaya koymaktadır(DPT, 2007: 4).

1.3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

II. Beş yıllık planda kentleşme, daha açık olarak belirtilmekte; kentleşme, ekonomik ve toplumsal gelişmenin, özellikle sanayileşmenin bir sonucu olarak “desteklenmesi gereken bir olgu” gibi ele alınmakta ve ondan “ekonomiyi” iten bir güç “ olarak yararlanılacağı belirtilmektedir(Keleş, 1990: 38).

Bu planda sanayileşme, kentleşme ve tarımda modernleşme gelişmenin birbirinden ayrılmaz üç unsuru olan ana hedefler olarak kabul edilmiş ve kentleşme konusunda aşağıdaki ilkelere yer verilmiştir(DPT, 2007: 5).

1-Kentleşmenin destekleneceği,

2-Kentleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve bir gelişme aracı olarak yararlanılacağı,

3-Kentleşmenin sosyal değişme hızını azamiye çıkartmasının gözetileceği,

4-Sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşmenin gelişme olayı içinde birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği,

5-Kentleşme ve bu hareketin yarattığı kurumların kentin çevre ve bölge ilişkileri içinde düşünüleceği,

6-Kent sorunlarının çözümünde kentlerin tek başına ele alınamayacağı ilkeleri belirtilmektedir(Suher, 1991: 5).

II. planda büyük kentlerin daha da büyümesi, ekonomik ve toplumsal gelişme için olumlu bir eğilim sayılmış ve İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gelişmiş bölge merkezleri olarak tespit edilmiştir(Keleş, 1990: 39).

1.3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

III. Kalkınma planında giderek hızlanan bir kentleşme hareketinin görüldüğü, bu oluşumun niteliğinin, nüfusun belirli kentsel merkezlere yığılması biçiminde olduğu, planlı dönem içindeki demografik gelişmenin daha çok 500.000'in üzerindeki yerleşme birimlerine yönelmiş olduğu belirtilmektedir. Bu durum karşısında, çözüm olarak, büyük kent merkezlerine yönelen nüfus yığılması yerine kademeli kentleşmeye geçiş önerilmektedir(Suher, 1991: 6).

1995'e kadar uzayan bir perspektifi de içeren, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı kentlerin mekânsal düzenlemesine ve yönetimine özel önem vermiştir ve bu konuyla ilgili olarak;

“... kent mekan düzenlemesi, fonksiyonel ve kademeli kentleşme ilkesine uygun olacak biçimde çeşitli büyüklüklerdeki kentler için değişik yaklaşım ve teşvikler kullanılarak ve esnekliğe önem verilerek gerçekleştirilecektir. Büyük kent alanları için ekonomik yönü ağır basan metropoliten planlama teknikleri kullanılırken, daha küçük kentlerde fiziki yönü ağır basan imar planları yoluyla alan düzenlemesi yapılacaktır. Bu arada üst ve alt planlama faaliyet ve birimleri arasında koordinasyon sağlanmasına özellikle dikkat edilecektir.” denilmiştir(DPT, 2007: 6).

III. planın beş uygulama yılında da sayıları 40'a kadar yükselen iller ile 50 kadar ilçeyi "kalkınmada öncelik taşıyan yerleşme birimi" olarak ilan edilmiş ve bunlar yatırımlarla beraber başka özendirici kolaylıklardan da öncelikle yararlandırılmıştır(Keleş, 1990: 40).

1.3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında kentsel alanların yönetimiyle ilgili ilke ve politikalar ayrıntılı olarak yer almış, bu yıllarda karşılaşılan ekonomik darboğazlar ve piyasa ekonomisindeki sıkıntılar nedeniyle belediyelerin iktisadi girişimlerine, temel tüketim malları ve fiyat politikasına, ulaşım ve çevre sorunları gibi konulara ağırlık verilmiştir(DPT, 2007: 6).

Bu planın temel felsefesinde de kalkınmada sanayileşme, tarımda modernleşme, kentleşme bileşenlerine yer verilmekte, bu süreçte çevre unsurunun dikkate alınacağı, hızlı sanayileşme ve sağlıklı bir kentleşmenin tüm yurda yaygın olarak uyumlaştırılacağı öngörülmektedir(Suher, 1991: 7).

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde kentleşmeye bağlı ortaya çıkacak sorunlara çözüm önerileri getirildiği, sanayileşme ve kentleşmenin bir arada yürütülmesi gereken bir politika önerildiği söylenebilir.

1.3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu planda, köylerden kentlere olan nüfus akınlarının süreceği, kentleşmenin yavaşlamayacağı ve "kalkınma ve sanayileşmenin tabii ve kaçınılmaz sonucu olan kentleşmenin en iyi şekilde yönlendirilmesi, ekonomik gelişmeye katkısının artırılması" için önlem alınması önerilmiştir(Keleş, 1990: 40).

V. plan döneminde gelişmenin orta büyüklükteki kentlerde olması beklenmektedir. Ekonomik faaliyetlerin dağılımının faydaları yerleşmelerin yapısını belirlediği için yatırımlarda yer seçimi kıstaslarına uyulmasına önem verilmesi, sanayileşme için uygun alanların tespiti öngörülmüştür(DPT, 2007: 7).

Kentleşme ve kalkınmanın doğal ve kaçınılmaz sonucu olan kentleşme boyutunun mümkün olan en olumlu şekilde yönlendirilmesi ve gerek sosyal yapı, gerekse ekonomik gelişmeye katkısının artırılması amacıyla kentlerde hizmet standardını yükseltecek yatırım ve politikalara daha fazla ağırlık verilmesinin önemi vurgulanmıştır(Çan, 2011: 8).

1.3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Altıncı beş yıllık kalkınma planında kentleşmenin hızı biraz yavaşlayarak devam edeceği varsayımı yer almıştır(Keleş, 1990: 41). Bu dönemde, kentlerde yaşayan nüfusun kent hayatına uygun bir yapıya kavuşturulması büyük kentlerin, metropollerin ve metropolleşen yörelerin nüfuslarının artacağı görülerek, yerleşmelerin kademelenmesinde dengeye ulaşmak amacıyla metropoliten alanlardaki var olan sorunların hafifletilmesi, mevcut kent yoğunluğunun artırılması, bölgelerarası ve bölgeler içi göçleri yönlendirerek kontrol etmek üzere, büyük kentlere yönelimin azaltılması orta büyüklükteki kentlerin gelişmelerinin desteklenmesi hedeflenmiştir(Suher, 1991: 8).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın onaylanması, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında koordinasyon sağlayacak bir bakanlık kurulması çalışmaları ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin çerçeve yasa çalışmaları olmak üzere üç önemli adım atılmıştır(DPT, 2007: 8).

1.3.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

1996-2000 yıllarını kapsayan VII. Beş Yıllık Kalkınma Planının da kentleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan fiziksel ve sosyal problemlere vurgu yapılmakta, sağlıklı ve kaliteli bir kent yaşamı için bu sorunları çözücü politikaların geliştirilmesi istenmiştir. Türkiye'de uzun bir zamandan beri hız kazanarak süregelmekte bulunan kentleşme olgusu, temel bir kültür değişimi sorununu gündeme getirmiştir. Kente göç eden nüfusun kent yaşamına uyum sağlayamaması, kentleşememe sorunları, farklı kültüre geçişte yaşanan gecikme ve direnişler, kalkınma ve gelişme çabalarını yavaşlatan sosyal sorunlara yol açmıştır.

Kentlere, ekonomilerinin talep ettiği kadar nüfusun göç etmesiyle, işsizlik, gecekondu, altyapı eksiklikleri, çevre kirliliği, arsa ve arazi spekülasyonu gibi sorunların yanı sıra, yeni kültürle karşılaşmanın yarattığı sarsıntılar, iç çatışmalar, bunalımlar gibi birey ve toplulukları derinden etkileyen sorunlarda ortaya çıkmıştır. Konunun bu yönüne eğilinmesi ve kentsel kültüre geçişi kolaylaştırıcı tedbirler alınması gerekmiştir(DPT, 1995: 17).

Kentlerin fiziki ve ekonomik yönüne vurgu yapan yönüyle; kentteki yaşam çevresi ve kalitesinin geliştirilmesi, kentin yüksek katma değerli faaliyetlerinin yoğunlaştığı merkez haline getirilmesi ve ihtisaslaşmaya önem verilmesi istenmiştir.

1.3.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken, yerel yönetimler ve kentleşme özel ihtisas komisyonu, yerel yönetimler ve kentleşme-imar olmak üzere iki alt komisyon olarak çalışmış, yerleşme yapısında ölçek sorunu; yerel yönetim maliyesi; denetim sistemi, yerel yönetimlerde katılım yöntemleri ve demokratikleşme gereksinimi; dezavantajlı toplumsal kesimler, doğal çevrenin korunmasına yönelik sorunların tespiti yapıp, öneriler getirilmiştir(DPT, 2007: 9).

Bu plan döneminde iç göç destekli kentleşmenin devam edeceği, buna bağlı olarak kentlerde konut ihtiyacının artacağı, bu ihtiyacın karşılanmaması durumunda konut açığının ruhsatsız ve plansız konutlarla kapatılmasına neden olacağı belirtilmiştir. Kentlerde aşırı nüfus yığılması dengeli kentsel dağılımı engellemekte, eğitim, sağlık, içme suyu, kanalizasyon, kentsel ulaşım gibi ihtiyaçların artmasına ve çevre kirliliğine yol açacağı vurgulanmıştır. Bu planın 1614. maddesinde “hızlı kentleşme ve sosyal değişimin yaşanmaya devam edeceği plan döneminde, kültürel yozlaşmaya ve değer yargılarındaki aşınmaya fırsat vermemek amacıyla milli kültürün temel belirleyiciliği çerçevesinde kent ve kentlilik kültürünün oluşturulmasına dönük çalışmalar yapılacaktır” denilmiş ve 1620.maddesinde yerel girişimciliğin harekete geçirilmesi ve istihdam açısından önem taşıyan organize sanayi bölgelerinin yurt sathına yaygınlaştırılmasına özen gösterilerek, sanayileşmenin kentsel gelişmeleri olumlu etkilemesi amacıyla, orta büyüklükteki kentlerde altyapısı hazırlanmış sanayi bölgeleri geliştirilmesi hedeflenmiştir(DPT, 2000: 210-211).

1.3.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Bu planda kentsel sorunlarla beraber, kalkınma ve sanayileşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar ortaya konmakta ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Hızlı ve çarpık kentleşmenin, kentleşme maliyetini arttırıcı yönü vurgulanmakta, kentlere yönelik göçü önleyici politikaların geliştirilmesi istenmektedir. Kentlerde sosyal uyuma yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planınının 277. ve 279. Maddelerinde; Ülkemizde, gerek kırsal ve kentsel yerleşim birimleri, gerekse bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik yapı ve gelir düzeyi dengesizlikleri önemini korumaktadır. Mevcut fiziki ve sosyal altyapı ile kentlerin sunduğu istidam imkânları yoğun göç hareketlerinin yarattığı nüfus baskısını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu yapı, bölgelerin sorunlarına ve potansiyellerine göre farklılaştırılmış tedbirleri içeren bütüncül bir bölgesel gelişme politikasını gerekli kılmaktadır. Yatırımların ve

istihdamın artışı hızlandırmak ve bölgesel gelişmede özel sektör katkısını artırmak amacıyla yeni teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuştur.

Hızlı ve plansız kentleşme, büyük kentlerde yaşanan yüksek nüfus artışı ve motorlu taşıt sahipliğindeki artış; kent içi ulaşımında yaşanan fazla yakıt tüketimi, çevre kirlenmesi, kazalar ve trafik tıkanıklığı problemlerinin artarak devam etmesine sebep olmaktadır. Yerleşimin yoğun olduğu büyük kentlerde altyapı yapım maliyetlerinin yüksekliği ve mali kaynakların yetersizliğinden dolayı gerekli yatırımlar yapılamamaktadır. Ayrıca bu planın 445. ve 464. maddelerine her kentin özgün yapısı, dinamikleri ve potansiyelleri göz önüne alınarak, kent içi ulaşım türlerinde çeşitlilik ve bütünleşme sağlanacağı ve kentsel altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde belediyelere verilecek mali ve teknik danışmanlık hizmetleri etkinleştirileceği belirtilmiştir.

Bu anlamda AB'ye [Avrupa Birliği] uyum sürecinde çevresel alanda düzenlemeler yapılması, sürdürülebilir bir kent içi ulaşım sisteminin oluşturulmasının özendirilmesi, çevresel altyapı yatırımlarının yapılmasında yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve koordinasyonun geliştirilmesi konularına da yer verilmiştir(<http://dpt.gov.tr>). Bu planda AB ile ilişkiler bağlamında kentleşme sorunlarına dönük tespit ve çözüm önerileri görülmektedir.

2.TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

İlk bölümde üzerinde teorik ve tarihsel olarak geniş şekilde durduğumuz sanayileşme ve kentleşme ilişkisinin Türkiye kısmı ise oldukça girift bir yapı sergilemektedir. Çünkü Türkiye’de sanayileşme hareketini anlayabilmek için ekonomik, kültürel, toplumsal olarak devamı niteliğinde sayıldığı Osmanlı İmparatorluğunun sanayileşme sürecini incelemek, anlamak lazımdır. Sanayi Devrimine kadar Osmanlı devleti ekonomik bakımdan çağdaşı ülkelere göre iyi durumda iken, sanayi devrimi ve sonrası süreci iyi okuyamaması ve sanayi devrimi sürecindeki gelişmelere ayak uyduramaması gibi iddialar hala günceldir.

Bilindiği üzere Birinci Dünya savaşının sona ermesi ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla sonuçlanan süreçte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti yeni bir devlet olarak kurulmuştur. Ancak Cumhuriyet her ne kadar yeni bir devlet ise de ekonomik manada da Osmanlı Devletinin devamı niteliğindedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti Osmanlıdan ciddi bir sanayi mirası devralmamıştır. Bu durum 1913 ve 1915 yıllarında sanayi kuruluşlarının belirlendiği sayımdan anlaşılmaktadır. Cumhuriyeti kuran kadrolar, yeni devletin ekonomik olarak gelişip kalkınmasının yolunun sanayileşmeden geçtiğini fark ederek bu doğrultuda politikalar geliştirip uygulamışlardır. Ancak yine bugün genel kabul, günümüze kadar gelen süreçte Türkiye’nin sanayileşme çabalarının kökeninin Osmanlı sanayileşmesine dayandığı gerçeğidir.

2.1.Osmanlı Devletinde Sanayileşme

Osmanlı’da sanayinin kendini gösterdiği devir olarak, XVI. ve XVII. asır olduğu artık birçok araştırmacı tarafından da tespit edilmiştir. Hatta bu dönemde Osmanlı Sanayi’nin Batıya göre bir üstünlüğü de belirtilir. Ayrıca XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı’nın ekonomik ve politik güçlerinin kuvvetli olduğu bir dönem olarak nitelendirilmiştir(DİE, 1973: 137). Bu dönemde lonca örgütlenmesiyle çinicilik, dokumacılık, gemi yapımı alanlarında oldukça ileri bir durumda olduğu bilinmektedir(Karlık, 2007: 208).

İngiltere’de başlayıp diğer Avrupa ülkelerini de etkileyen ve ekonomik olarak bu ülkelerin gelişmelerini sağlayan sanayi devrimi ile Batının toplumsal yapısı değişime ve dönüşüme uğramış, ekonomide hâkim üretken güç tarımdan sanayiye kaymıştır. Aynı dönemde Osmanlı devletinde ise geleneksel üretim teknikleri ile atölyelerde üretim yapılmaya çalışılmış, ulaşım imkânlarının yetersizliği nedeniyle ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Sanayi devriminin getirdiği üretim tekniklerinin

ülkeye getirilmesinde geç kalınması, Avrupa ülkelerinin sanayisi karşısında geleneksel üretime dayalı yerli sanayi ürünlerini rekabet edemez hale getirmiştir.

Sanayi devrimini tamamlamış Avrupa ile el tezgâhlarına dayalı Osmanlı üretim yapısı arasındaki farklar bir süre sonra oldukça büyümüştür(Pamuk, 2005: 208). Bu süreçte Osmanlı ekonomisinde makine gücüne dayanan bir sanayi kurulamamış, geleneksel sisteme dayanan yerli sanayi de hızla gerilemiştir(Karlık, 2007: 209).

Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasında imzalanan çeşitli ticaret anlaşmaları neticesinde ülke sanayileşen Batının büyük bir pazarı haline gelmiştir. Modern üretim teknikleri ile üretim yapan Batı sanayi karşısında geleneksel üretime dayalı Osmanlı sanayisi rekabet edememiş ve bir süre sonrada krize girmiştir.

1838¹ ticaret anlaşması ve onu izleyen liberalizm döneminin ilk sonucu, Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarını doldurması ve Batı tüccarının Osmanlı memleketine üşüşmesi olmuştur(Cem, 1995: 252). Artık Osmanlı pazarı Avrupa üretimi mallara karşı açık bir duruma gelmiş, yerli mamullerin yerini giderek artan bir hızla yabancı mallar almaya başlamıştır(Seyitdanlıoğlu, Mehmet, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi 1839-1876, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1573.pdf>, 25.01.2012: 54).

Osmanlı devletinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sanayileşme çabalarında artış görülür. Aynı yıllarda ordunun giyim ve silah gereksinimlerini karşılamak için devletin bir kısım sanayiyle ilgili girişimlerde bulunduğu bilinmektedir(Kepenek ve Yentürk, 2009: 17). Osmanlıda zanaat ölçeğinden, fabrikaya geçiş 19.yüzyılda ciddi olarak gündeme gelmiştir. Devletin öncülüğünde gerçekleştirilen fabrika üretimi, giderek modernleşen ordunun gereksinimini karşılamaya yönelik olmuştur. Bu nedenle Osmanlı sanayinin ilk örnekleri pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet kaygısından uzak, devlet siparişleriyle çalışan fabrikalar olarak göze çarpar(Toprak, 1985a: 1345).

Bu dönemde devlet sanayi yanında, özel fabrikalarda kurulmaya başlamıştır. Bu fabrikaları kuranların hemen hepsi, yabancı kapitalistler, bir kısmı da azınlıklardır. Yabancıların bu türlü fabrikalar açmaları serbest ticaret anlaşmasının tanıdığı ayrıcalıklar ve 1853 Arazi Kanunnamesine 1869'da eklenen, yabancıların Türkiye'de mülk ve toprak edinebilmelerini mümkün kılan hükümlerle, kar sağlayan bir iş haline gelmiştir(Türkdoğan, 2004: 166).

¹ 1838 Yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arsında imzalanan ve Balta Limanı Anlaşması olarak ta bilinen bu anlaşma ile iki ülke arasında ticaretin serbestleşmesi ve gümrük konularına yönelik düzenlemeleri içermektedir. Bu anlaşmadan sonra diğer bazı Avrupa ülkeleri ile de ikili anlaşmalar yapılmış ve bu anlaşmalardan Osmanlı ekonomisi büyük zarar görmüştür.

Bu şekilde 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı'da sınırlı olsa, bir ön-sanayinin doğuşu izlenmiştir(Toprak,1985b: 1344). Birinci Dünya savaşına kadarki dönemde kurulan en büyük sanayi işletmeleri pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil dallarında, iplik, bez ve kumaş üreten fabrikalar olmuştur. Ayrıca çeşitli gıda maddeleri, yağ ve sabun fabrikaları ile çimento ve tuğla gibi inşaat malzemeleri üreten imalathaneler de bu dönemde kurulmuştur(Pamuk, 2005: 225). Ancak bütün bu sanayileşme çabaları ve kurulan üretim tesislerine rağmen Osmanlı devleti gerçek anlamda sanayi ülkesi olamamıştır. Bunun ekonomik boyutunun yanı sıra toplumda girişimci bir sınıf yapısının olmaması da etkili olmuştur.

Sanayi deyimini gerçek anlamında, hammaddelerin işlenerek yeni nesnelerin yapımı (imalatı) olarak alınırsa, Osmanlı'da sanayinin gelişmediği net olarak anlaşılabilir. Sanayileşmede ileri bir düzeye ulaşılması, ekonomik gelişme ile eş anlamlı sayıldığından, tek başına bu durum, Osmanlı'nın ekonomik az gelişmişliğini açıklamaya yeterli olarak kabul edilmektedir. Bir başka deyişle Osmanlı'nın ekonomik yönden gelişmemesini sanayileşme sürecine bağlı olarak açıklama olanağı vardır(Kepenek ve Yentürk, 2009: 16). Çünkü Osmanlı ekonomik yapısı büyük ölçüde tarıma dayanmakta olup sanayisi arzulanan seviyede gelişmemiştir.

Osmanlı sanayinin genel niteliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1- Osmanlı imparatorluğunda temel sanayi kurulamamıştır. Gelişmiş Avrupa ekonomilerinin ezici rekabeti karşısında hammadde ve yiyecek maddeleri satan ve mamul madde satın alan bir ülke durumuna gelen Osmanlı imparatorluğunda temel sanayinin kurulması işi gerçekleştirilememiştir. Osmanlı devletinde makine sanayi kurulamamış, kullanılan makinelerin büyük çoğunluğu yabancı ülkelere ithal edilmiştir. XIX. Yüzyıl içinde Osmanlı sanayinde kullanılan makine ve tesislerin büyük çoğunluğu İngiliz yapımıdır.
- 2- Osmanlı sanayi yakın pazar için tüketim malları üretecek şekilde üretim göstermiştir. Osmanlıda imalat sanayinin 1913'de %68,6'sını ve 1915'de de %70,3'ünü gıda sanayi teşkil etmektedir. İkinci olarak 1913'de %14,9 ve 1915'de de %11,9 oranla dokuma sanayi gelmektedir.
- 3- Osmanlı sanayi, ülkedeki maden üretimi ve tarımsal üretimle sıhhatli bir bütünleşme gösterememiştir. Osmanlı devletinden, madenler ve sanayide kullanılan tarım ürünleri işlenmeden ihraç edilmektedir. Bu durumda madenler ve sanayide kullanılan tarımsal ürünler Osmanlı sanayinin tamamlayıcı

parçaları olarak üretime konu olamamışlardır. Osmanlı devleti Avrupa sanayi mallarına pazar olurken, hammadde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcısı birer parçası olarak oluşmuştur(Ökçün, 1984: 11-12).

Yukarıdaki veriler ışığında ve büyük ölçüde el sanatlarına ve esnaf biçimi örgütlenemeye dayanan Osmanlı sanayisi, sanayi devrimine koşut dönüşümleri gerçekleştirememiş, var olan sanayinin mülkiyeti de azınlıkların ve yabancıların eline geçmiştir. Hizmet kesimlerinin görece karlılığı, sanayiye kaynak akımını engellemiştir. Osmanlı'nın kamu girişimciliği yoluyla ve askeri gereksinimleri karşılamak üzere sanayi işletmeleri kurması, sanayinin gelişmesini sağlayacak önlemler alması ve son yıllarda sanayiye özendirici (teşvik) girişimlerinde bulunması da sanayileşmede başarılı olmaya yetmemiş ve son tahlilde ülke sanayileşmemiştir(Kepenek ve Yentürk, 2009: 19).

Günümüz teorik yorumlarında ise Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde sanaysiz bir ekonomi sayılabileceği ve toplumun sınıai ürün tüketiminin esas olarak ithalat yoluyla karşıladığı, abartılı sayılmamalıdır. 1915 yılında pamuklu dokuma tüketiminin sadece %9,5'i, pamuk ipliğinin ise %20,5'i üretimle, gerisi ithalatla karşılanmaktadır(Boratav, 2008: 33).

Osmanlı ekonomisinin içerisinde sanayinin durumu hakkında bir fikir edinebilmek için 1915 yılında yapılan sanayi sayımı sonucuna göre çeşitli gruplarda bulunan sanayi işletmelerinin durumu aşağıda tabloda:2.4'de gösterilmiştir. Tablodaki bilgilere göre, Osmanlı sanayi kesiminin toplam işyerlerinde %27,70 ile gıda sanayi yer almaktadır. Osmanlı ekonomisi buğday, ırmık, sebze, tütün gibi ilgili oldukları sanayi ile hammaddeleri sağlayan tarımsal bir topluluktur. İkinci sırayı alan dokuma sanayinin hammaddesinin de tarımsal ürünler olduğu düşünülürse (Gıda ve dokuma sanayi toplamı %55,40) Osmanlı sanayi kesiminin tarıma dayalı bir sanayi görünümü içinde olduğu kolayca görülebilir(DİE, 1973: 142). Bu çerçevede Osmanlı Devletinin yapılan sanayileşme çalışmalarında başarılı olamadığı, ülkenin sanayileşmesinin sağlanamadığını söyleyebiliriz.

Tablo 2.4: 1915 Sanayi Sayımları Üretim Gruplarına Göre Osmanlı Sanayi İşletmeleri

Grup No	SANAYİİ NEVİ	MÜESSESE SAYISI	TOPLAM MÜESSESE %
1	Gıda	78	%27,70
2	Toprak	21	%7,50
3	Deri	13	%4,60
4	Ağaç	24	%8,50
5	Dokuma	78	%27,70
6	Kırtasiye	55	%19,60
7	Kimya	13	%4,30
TOPLAM		282	%99,90

Kaynak: DİE(1973); **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**,

DİE Matbaası, Ankara, s.142

2.2.Cumhuriyet Döneminde Sanayileşme

Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişme ise tamamen imparatorluktan devir alınan bir yapı üzerinde oluşmuştur ve onun bir uzantısıdır. Bu durum, yalnız üretim yapısı için değil, ekonomik gelişmenin diğer ögeleri içinde geçerlidir(Kepenek ve Yentürk, 2009: 9). Cumhuriyet dönemindeki sanayinin gelişim sürecini takip edebilmek için Osmanlı sanayinin gelişimini de dikkatle izlemek gerekir. Çünkü, bilinen bir gerçektir ki, her hangi bir ekonomiye kendinden önceki ekonominin ve aynı zamanda yan ekonomilerin tesiri büyüktür. Bu nedenle Osmanlı'nın Cumhuriyet'e bıraktığı mirasa yukarıda öncelikle bakılmıştır ve aşağıda Cumhuriyetin kuruluş zamanındaki durum ayrıntılı olarak incelenmektedir(DİE, 1973: 137).

Osmanlı devletinin son dönemindeki iktisadi fotoğrafa baktığımızda, dünya ekonomisi içinde ham madde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyun-u Umumiye idaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapı görünür. 1920'lerin başında birçok bölgede tarih öncesi teknikler, araç ve gereçlerle üretim yapılmaktadır. Orta Anadolu bu tarihlerde iktisadi açıdan oldukça geridir. Yeni aletler ve üretim yöntemleri, demiryolu kıyı bölgelerimizde biraz daha yaygındır. Sürekli savaşlar ve nüfusun azalması tarımsal üretimi 1913-1922 arasında büyük ölçüde

geriletmiştir(Eroğlu, 2007: 64). Ordu ve sarayın ihtiyacını karşılayan dokuma ve deri fabrikaları, Cumhuriyet'in Osmanlı devletinden devraldığı belli başlı sınaı kuruluşlarıdır(Toprak, 1985a: 1347).

1923 yılında kurulan cumhuriyet, Osmanlı imparatorluğundan ciddi olarak geri kalmış bir tarım ülkesi devralmıştır. Osmanlı imparatorluğu bir biri ardı sıra meydana gelen savaşlardan yıpranmış, parçalanmış olarak çıkmış ve ekonomisi, maliyesi tamamen yabancı ülkelerin eline geçmiştir. Kurtuluş savaşından sonra durum, harp sanayi hariç daha da kötüdür. 1923 yılında milli denebilecek nitelikte, birkaç fabrika hariç, hiçbir sanayi kolu bulunmamaktadır(DİE, 1973: 147).

Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurtuluş savaşı sonucu olmuştur. Kuruluş yılları dediğimiz cumhuriyetin ilk on yılının özellikle ekonomi politikasının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal ve yasal düzenlemeleriyle daha sonraki gelişmeleri belirleyici nitelikte olduğu bilinmektedir(Kepenek ve Yentürk, 2009: 33).

Cumhuriyetin izleyeceği yöntem bir yandan İzmir İktisat Kongresinde, öte yandan Mustafa Kemal'in söylev ve davranışlarında şekillenmiştir. "Cumhuriyetin izleyeceği yöntemin adı milli iktisattır, kendisi devletçilik görünümündeki liberal politikasıdır, amacı kişilerin zenginleşmesiyle memleketi kalkındırmak, yabancı müteşbbisin yerine yerli özel müteşbbisi koymaktır"(Cem, 1995: 278-279). İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar, Türk ekonomisinde liberal bir politikanın egemen olmasına olanak hazırlamıştır. 1927'de "Teşvik-i Sanayi Kanunu" kabul edilmiş ve özel kesimin ekonomik kalkınmada etken bir rol oynaması istenmiştir(İlkin, 1988:274). Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası ilke olarak, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmek olmuştur. Devlet özel girişimi desteklemiş, fakat özel sektörün yetersiz kaldığı, sektörü karlı bulmadığı alanlarda ekonomiye müdahale ederek yatırım yapmıştır(Karlık, 2007: 211).

Sanayileşmeyi milli bir politika olarak benimseyen ve bu hedef doğrultusunda yoğun çabalar gösteren ülkelerden olan Türkiye, Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyetine çeşitli nedenlerle iyi bir sanayi mirası kalmamasına rağmen, devraldığı iyi miraslardan biriside sanayileşme arzusu deyim yerindeyse sanayileşme sevdası olmuştur(Altıparmak, Aytekin, Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör

Sanayinin Gelişimi, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/03_Altiparmak.pdf, 13.03.2012: 35). II. Meşrutiyet döneminde sanayileşme tartışılmaya başlanmış, Türk Yurdu ve Sanayi Dergisinde sanayileşmenin önemine vurgu yapan makaleler yayınlanmıştır. Eğitim alanında sanayiye yönelik okulların açılması, Islah-ı Sanayi Komisyonunun kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması sanayileşme çabalarının birer göstergesi olarak görülebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sanayileşme süreci ve politikalarında rol oynayan ve etki eden en önemli gelişme ise, Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi ve Aralık 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun geliştirilerek Mayıs 1927'de tekrar yürürlüğe konması iki önemli olay olarak dikkat çekmektedir.

2.2.1.İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresi, Lozan öncesi düzenlenmiş ve toplumda ekonomi aktörlerinin temsilcilerinin bulunduğu önemli bir platform özelliğindedir. Cumhuriyet dönemi iktisat tarihi içinde önemli bir yeri olan İzmir iktisat kongresi, dönemin iktisat düşüncesinin ve yeni Cumhuriyetin iktisadi yol haritasının anlaşılması anlamında önemlidir(Koraltürk ve Varlı, 2010: 139). Bu anlamda Cumhuriyetin kurucu kadroları, iktisadi alanda güçlü bir Türkiye için iktisat politikaları alanında ilk çaba olarak adlandırılacak bir girişim olarak 17 Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye iktisat kongresini toplamışlardır. Dönemin İktisat Vekili M.Esat BOZKURT'un girişimi ve Atatürk'ün desteğiyle toplanan ve Kazım KARABEKİR Paşa'nın başkanlığını yaptığı İzmir İktisat Kongresi'ne tüm illerden değişik meslek gruplarından temsilciler katılmıştır(Üzümcü, Dikkaya ve Özyakışır, 2010: 697). İktisat kongresinde yer alan gruplar; işçiler, çiftçiler ve sanayicilerin kendi aralarında seçtikleri temsilcilerden oluşmuştur(Ökçün, 1997: 8).

İzmir İktisat Kongresi'nin temel amaçları aşağıdaki biçimde sıralamak mümkündür:

1-Yeni kurulacak Türk Devletinin izleyeceği iktisat politikalarına ve oluşturacağı iktisadi sisteme ışık tutmak,

2-Milli mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı ve yararlı ilişkiler kuramayan İstanbul ve İzmir'deki sermaye çevrelerinin Ankara hükümeti temsilcileriyle yakınlaşmasını sağlamak,

3-Milli mücadeleyi yöneten askeri ve siyasi kadroların, toplumdaki bütün kesimlerin sadece askeri-siyasi alanda değil, ekonomik alanda da tam desteğine sahip olduklarını göstermektedir(Tokgöz, 2001: 40).

Ayrıca İzmir İktisat Kongresinde sanayileşmeye dönük olarak alınan kararlarda aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

-Milli sanayinin kurulması için özel tedbirler alınacak,

-Sanayi Teşvik Kanunu ve gümrük kanunu özel sanayinin geliştirilmesi yönünde kuvvetlendirilecek,

-Yerli mallar, deniz ve kara ulaştırılmasında ucuza taşınacak,

-Sanayicilere devlet kredi verecek,

-Özel sektörün yapamayacağı yatırımları devlet yapacaktı,

Bu kongre 1923-1929 dönemindeki liberal iktisat ve sanayi politikasının ana nüvesini teşkil etmiştir(DİE, 1973: 148). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde uygulanan ekonomi politikaları üzerine bu kongrede alınan kararların etkisi vardır.

2.2.2. Teşvik-i Sanayi Kanunu

Cumhuriyet kurulduğunda 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükteydi(Parasız, 2003: 26). Hükümet, 1927 yılında, eski 1913 tarihli yasayı gözden geçirip genişleterek, 15 yıl için Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuştur(Karlık, 2007: 212).

1923-1929 döneminde sanayi ve yatırım politikasının çerçevesini belirleyen en önemli atılımlardan birisi 28 Mayıs 1927 tarihli sanayiciyi teşvik yasasıdır(Parasız, 2003: 26). Bu teşvik yasası (Teşvik-i Sanayi Kanunu) ile sanayi kuruluşlarına şu kolaylıkları getirilmiştir:

1-Hazine arazilerinden Bakanlar Kurulu Kararı ile sanayicilere arsa tahsis edilmesi,

2-Haberleşme ve enerji altyapısının kurulmasında devletin şirketlere destek olması,

3-Sanayi kuruluşlarına vergi muafiyetleri sağlanması,

4-Sanayi kuruluşlarının tesis, inşa ve büyütölmelerinde kullanılan araç-gereç ve hammaddelerin ithalatında gümrük vergisi muafiyeti sağlanması,

5-Sanayi kuruluşlarının yatırıma dönük makine ve aletlerinin indirimli olarak taşınmasının sağlanması,

6-Kamu kurum ve kuruluşlarının ihtiyaçlarını karşılamak için yapacakları satın almalarda öncelikle Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan şirketlerin ürünlerini tercih etmelerinin mecbur kılınması,

7-Belli şartlarda, Bakanlar Kurulu Kararı ile sanayi şirketlerine üretim tekeli ayrıcalığı tanınması(Karluk, 2007: 212); gibi kararlarla sanayicilere bazı yasal kolaylıklar sağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk on yılında sınai gelişmenin sağlanması için öncelikle 1923 iktisat kongresinde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerden en önemlileri Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması (1925) ve Sanayiye Teşvik Yasasının (1927) çıkarılmasıdır(Kepenek ve Yentürk,2009: 45). 1927'de tekrar yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile getirilen yeni teşviklere rağmen sanayi alanında arzulanan gelişme bu dönemde sağlanamamıştır. Bunun nedenleri arasında, alt yapı, fiziki sermaye, teknoloji, teknik eleman ve girişimci yetersizliği ilk akla gelenlerdir(Üzümçü, Dikkaya ve Özyakışır, 2010: 699).

Yukarıdakilere ek olarak Cumhuriyetin ilk on yılında sanayi alanında ciddi düzeyde özendirme, sınırlı bir korumacılık ve kamu ortaklıkları gibi yöntemlerle özel sermayenin geliştirilmesine de çalışılmışsa yine de bu alanda önemli bir gelişme sağlanamamıştır(Kepenek ve Yentürk, 2009: 47). 1927 Yılında Türkiye Cumhuriyetinde ilk defa bir sanayi sayımı yapılmıştır. 1927 yılında %44'ü gıda, %29'u ise dokuma ve giyim sanayinden oluşmaktadır. İthalatın %90'ı sanayi ürünlerinden meydana gelmiştir. Bunun %70'i tüketim, %30'u da ara ve yatırım maddeleridir(Karluk,2007: 214). 1913 Osmanlı sanayi ile 1927 Cumhuriyet sanayi karşılaştırıldığında, imalat sanayinin önemli bir değişime uğramadığı görölmektedir(Boratav, 2008: 59). Bütün bu çalışmalara rağmen arzulanan düzeyde bir sanayileşme gerçekleştirilememiştir.

2.2.3.Devletçi Sanayileşme ve Sanayi Planları

Türkiye’de 1923-1929 döneminde özel girişime dayanan bazı teşebbüsler ve geliştirilen liberal politikalar yetersiz kalmış, özel kesimi destekleyen teşvik tedbirleri istenen sonuçları sağlamamış, devletin iktisadi faaliyetlere katılımı görece sınırlı olunca, bu dönemde sanayileşmede başarı sağlanamamıştır(Üzümcü, Dikkaya ve Özyakışır, 2010: 700).

Dünyada yaşanan 1929 büyük ekonomik krizin ardından liberal iktisat politikalarının gözden düşmesiyle, devletin ekonomiye müdahaleleri artmış, sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi düşüncesi benimsenmiştir(Eser, 1993: 61). 1930-1939 döneminde tüm dünyada iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik ön plana çıkmıştır: korumacılık ve devletçilik(Boratav, 2008: 59).

Atatürk’ün “Devletçilik” anlayışının uygulamaya geçmesini sağlayan görüş ve kararları 1930-1933 yılları arasında yasalaşmış, kurumlaşmış ve bir modele dönüşmüştür. Bu modelin ana ögesi “devlet öncülüğünde planlı sanayileşme” idi(Tokgöz, 2001: 74). Devletçilik olarak tanımlanan bu yeni dönemde sanayileşme amacı değişmemekle birlikte; sanayileşmede öncü rolü üstlenecek kesim değişmiştir. Politika değişikliğine ülke şartları ve zorunluluklardan dolayı gerek duyulduğu sık sık ifade edilen bir durumdur(Altıparmak, 2012: 35).

Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı ise 1930’ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın benimsenmesi ve uygulanmasıdır(Kepenek ve Yentürk, 2009: 70). Bu bağlamda Hükümetin benimsediği rapor çerçevesinde 1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) yürürlüğe girmiştir. BBYSP, tüm ekonomi yerine, 5 yıl içinde sanayide kurulacak işletmeleri belirleyen bir program ekseninde, temel ihtiyaç maddelerinin ülkede üretimine öncelik veren ithal ikameci sanayileşme olarak nitelendirilmiştir(Üzümcü, Dikkaya ve Özyakışır, 2010: 701).

Sanayi politikamızda ilk plan olan BBYSP Mayıs 1934’te yürürlüğe konulmuştur(İlkin, 1988: 274). Devlet öncülüğünde planlı sanayileşmenin gereği olarak yürürlüğe konan planın dayandığı temel ilkeler şöyle sıralanabilir:

1-Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınai tesislere,

2-Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere,

3-Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına, öncelik verilmiştir(Tokgöz, 2001: 75).

Devlet öncülüğünde, öz kaynaklara dayalı ve planlı sanayileşme döneminin başlaması, tekstil alanında Kayseri ve Ereğli Bez, Nazilli Basma, Malatya Pamuklu Dokuma, Bursa Merinos yünlü ve Gemlik ipekli dokuma fabrikalarının temelinin atılmasıyla gerçekleşmiştir(Tokgöz, 2001: 76). Bunların yanı sıra selüloz, şişe-cam, porselen, kimya gibi alanlarda da işletmeler kurulmuş ve üretime geçmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen fabrikaların kuruluş ve üretime başlama tarihleri aşağıdaki tabloda:2.5’de görülmektedir:

Tablo 2.5: 1.Beş Yıllık Planın Büyük Sanayi Kuruluşları

KURULUŞ	TEMEL ATMA TARİHİ	ÜRETİME AÇILMA TARİHİ
Kayseri Bez Fabrikası	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1935
Bakırköy Bez Fabrikası	Yenilenerek Açıldı	13 Ağustos 1934
İzmit Kağıt Fabrikası	14 Ağustos 1934	18 Nisan 1936
Paşabahçe Cam Fabrikası	14 Ağustos 1934	29 Kasım 1935
Konya Ereğli Bez Fabrikası	20 Kasım 1934	4 Nisan 1937
Nazilli Basma Fabrikası	23 Ağustos 1935	9 Ekim 1937
Gemlik Suni İpek Fabrikası	28 Kasım 1935	1 Şubat 1938

Kaynak : Oktay YENAL(2010), **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.86

Yatırım yapılacak kesimlerin seçilmesinde halkın kullandığı tüketim malları üretimine ve hammaddeleri ülke içinden sağlanan sanayi kollarına öncelik verilmiştir. Fabrikaların yerlerinin seçiminde hammadde kaynaklarına yakınlık yanında bölgesel denge sağlama amacı da göz önünde tutulmuştur(Yenal, 2010: 86). 1923-1938 döneminde Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içinde sanayi kesiminin payı 1924 yılında %10 civarındayken, 1938 yılında bu oran %16,50 civarında gerçekleşmiştir. Sanayi kesimi içinde “imalat sanayinin” payı 1938 fiyatlarıyla 1924’e göre 1938’de beş misli

artmıştır. Bu artışta “devletçilik” döneminde üretime geçen devlet sınai işletmelerinin katkısı büyük rol oynamıştır(Tokgöz, 2001: 88). Devletçi sanayileşme yıllarını kapsayan bu dönemde Türkiye’de kıt ulusal kaynaklar, oldukça güç şartlar altında ekonomik kalkınma amacıyla devlet eliyle harekete geçirilmiş ve özellikle BBYSP yıllarında bu konuda büyük bir başarıda sağlanmıştır(Karluk, 2007: 218).

BBYSP’nın başarılı olduğu düşüncesiyle 1936’dan sonra İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlıklarına girişilmiştir(Altıparmak, 2012: 42). 1936 yılında, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı devresi içinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanması amacıyla bir sanayi kongresi toplanmıştır. Bu kongrenin hazırladığı raporlar daha sonra İktisat Bakanlığı tarafından düzenlenerek İBYSP haline getirilmiştir(İlkin, 1988: 276). 1938-1943 döneminde uygulanması öngörülen İBYSP, birinci plandan çok daha geniş kapsamlı idi. İBYSP, birincisinden sadece kapsam yönünden değil; aynı zamanda içerik yönünden de farklı olmuştur(Altıparmak, 2012: 42). Birinci planda ancak 20 fabrika kurulması önerilirken, ikinci planda bu miktar 100’ü geçmektedir. Fakat İkinci Dünya Savaşının başlaması nedeniyle İBYSP tam olarak uygulanamamıştır(İlkin, 1988: 278).

Uygulamaya geçirilemeyen ikinci BYSP’nın temel amacı, daha çok hammaddesi içeride bulunan; hafif sanayi dallarında ithal ikamesine gitmektir. Uygulamaya geçirilemeyen ikinci BYSP öncekinin aksine, ara ve yatırım mallarını kapsayan ağır sanayiye yönelmiş, maden ve hammaddelerin işlenerek ihracı amaçlanmış, madencilik sanayi, elektrik enerjisi üretimi ve liman yapımı gibi yatırımlara öncelik verilmiştir(Karluk, 2007: 217).

1941 yılından itibaren ülkemizin endüstri sektörü 2.Dünya Savaşının etkisine girmiştir. Dolayısıyla yurt dışına sipariş edilen makine ve teçhizatın ülkeye getirilmesinde güçlükler yaşanmaya başlamıştır. Bununla birlikte Sivas, Karabük, Konya Ereğli, İzmit, İstanbul gibi yerlerde değişik alanlarda fabrika inşaatları devam etmiştir. 1944 yılında yapımı süren fabrikalardan İzmit ikinci kağıt fabrikası, Karabük asit sülfirik ve süperfosfat, İzmit klor ve sudkostik fabrikaları faaliyete geçmiştir(Parasız, 2003: 88). Ancak ikinci sanayi planında öngörülen yatırımlar, Türkiye’nin savaşa girmemesine rağmen savunma harcamalarının artması ve savaş sebebiyle gerekli makine, ara malı ithalatının yapılamamasından dolayı büyük ölçüde gerçekleştirilememiştir.

2.2.4.Özel Sektöre Dayalı (1950-1960) ve Planlı Kalkınma Döneminde Sanayileşme

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tek parti yönetiminde kalkınma ve sanayileşme politikalarını yürüten Türkiye, 1950 yılında yapılan seçimle iktidar değişikliği olarak tek parti yönetimine son vermiştir. Bu yönetim değişikliği beraberinde yürütülen sanayi politikalarının değişimini de getirmiştir. Dış yardımlar ve liberal ekonomik düşüncenin etkisiyle ithalat ve ihracatta artışlar olmuştur. İthal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmış ve bu dönemde yüksek büyüme hızına ulaşılmıştır. Teşvik-i Sanayi Yasası'nın 1942'de süresini tamamlamasıyla, 1963'e kadar yasal özendirme yoluna gidilmemiştir. Özendirmesiz dönem, bir bakıma, tüketimin artması sonucu doğal özendirme dönemi olmuştur. Bu dönemde özel sanayinin gelişmesine 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) 'nında katkısı olmuştur. TSKB'nın amaçları dönemin sanayileşme politikasının bir göstergesidir. Bunlar;

- a) Özel sanayinin kurulmasına ve genişlemesine yardımcı olmak,
- b) Yerli-yabancı ortaklığı biçimindeki sınai kuruluşları özendirmek,
- c) Pay senedi ve tahvillerin özel mülkiyete geçmesine ve özel mülkiyette kalmasına yardım etmek,

şeklinde özetlenebilir(Kepenek ve Yentürk, 2009: 112).

Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte, özel sektör önemli bir gelişme göstermiş, fakat kamuya ait sanayi kuruluşları da büyüdüğü için sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır. Kamu kesimi yatırımları, ulaştırma ve haberleşme altyapısına, ara ve yatırım malları sanayi alt sektörlerine, özel kesim tüketim malları sanayine yönelmiştir. Devlet, altyapıyı geliştirerek özel sektör için dışsal ekonomi yaratmıştır. Şeker, tekstil, tarım ürünleri sanayi, demir-çelik, enerji, makine imalatı ve inşaat malzemeleri alanında önemli üretim artışları sağlanmıştır(Karlık, 2007: 221).

Ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren yurt içi piyasaya yönelik sanayileşme politikası izlenmektedir. Başka bir deyişle ithal ikamesi tipi sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bu bağlamda 1950-1956 arası dönemde sanayi üretimi yaklaşık %30 artmıştır(Parasız, 2003:150). Dönem süresince sanayi kesimi tarımsal değişme ve kentleşmeye bağlı olarak iç pazarın genişlemesi sonucu canlılık kazanmıştır(Kepenek ve Yentürk, 2009: 111). Sanayi sektörü, 1958 yılına kadar iç talebin canlı olması

sebebiyle hızla büyümüş, özellikle 1952-1957 döneminde sektörün ortalama büyüme hızı %12,5 gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır(Karluk, 2007: 221).

Demokrat Parti, devletin ekonomideki payının küçültülmesi ilke olarak benimsemesine rağmen, tersine olarak bu dönemde kamu işletmeleri KİT haline dönüştürülmüştür(Karluk, 2007: 221). Bu dönemde örgütlenen başlıca sınıai Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)(1950), Et ve Balık Kurumu (EBK)(1952), Türkiye Çimento, Azot (1953), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), Devlet Malzeme Ofisi (DMO)(1954), Selülöz ve Kağıt (SEKA)(1955), Demir-Çelik (1955) ve Türkiye Kömür İşletmeleri(TKİ)(1957)'dir(Kepenek ve Yentürk, 2009: 113).

27 Mayıs 1960 yılı askeri darbesinden sonra ülkede bir yönetim değişikliği olmuştur. Bu değişiklikle beraber birçok alanda olduğu gibi ekonomi politikalarında da değişiklikler olmuştur. Belirlenen ekonomi politikaları içerisinde ülkenin sanayileşme çabalarının devam ettirilmesi isteği görülmektedir.

1960'lardan itibaren sanayileşmenin planlı duruma getirilmesi, kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinin ekonominin tümünü etkileyen makro planlarla sürdürülmesi arzusu belirgin hale gelmiştir(Üzümcü, Dikkaya ve Özyakışır, 2010: 717).

1961 Anayasasının 41.Maddesi devleti kalkınma planları yapmakla görevlendirmiştir. 15 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık dönemleri kapsamak üzere kalkınma planları hazırlanması “plan hedef ve stratejisinde” yer almış ve 1961 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Planlama ile ilgili işleri yürüten Devlet Planlama Teşkilatı 30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe giren 91 sayılı yasa ile kurulmuştur(İlkin, 1988: 279)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP), 1962 yetişmediği için bu yıl için bir yıllık program hazırlanmış ve birinci plan, 1963 yılında yürürlüğe konmuştur(Karluk, 2007: 222). 1963'de yürürlüğe giren BBYKP Türkiye ekonomisinin genel hatlarını çizmiş, fakat özellikle sanayileşme sürecine, etkin öneriler getirilmeye çalışılmıştır(İlkin, 1988: 282).

Hükümetin sanayileşmeyi özel sektör eliyle sürdürmek için her türlü özendirici ve destekleyici tedbirleri almasına rağmen bu planlarla da sanayi sektörü öngörülen

büyüme hızına ulaşamamıştır. 1968’de sanayide çalışanların oranı %11,8 iken 1972’de %10,7’ye düşmüştür. Özel sektör sınai yatırımlarının genellikle küçük ölçekli ve montaj nitelikli olması istihdam etkisini sınırlandırmıştır(Tokgöz,2001: 174). Türkiye’de özellikle ilk planlarla tam anlamıyla ithal ikameci bir sanayileşme modeli benimsenmiştir(Karluk, 2007: 222).

Üçüncü planda hızlı sanayileşmeyi ve tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazandığı bir sanayi yapısına ulaşmayı hedef almıştır(Tokgöz, 2001: 178). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı kapsayan 1973-1977 yılları, Türkiye için sanayileşme açısından önem taşımaktadır. III. BYKP, 1973-1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni kalkınma stratejisi’nin ilk dilimini oluşturmuştur. 1970’li yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerdeki gelişmeler nedeniyle Türk sanayinin 12 ve 22 yıllık sürelerde AET’ye entegre olmasının hedeflenmesi, yeni bir stratejinin ortaya konmasını gerektirmiştir. İlk üç plan uygulanması sonucunda sanayileşmeyi teşvik eden politikalar sonucunda bu sektörün GSMH içindeki payı hızla artmıştır(Karluk, 2007: 223).

1977-1983 yıllarını kapsayan dördüncü planda da sanayinin %9,9 oranında genişlemesi, ekonominin hızlı büyümesinde “sürükleyici sektör” olarak sanayi sektörünün büyürken yapı değişikliğine uğraması, ara ve yatırım mallarının payının %63,2’ye yükselmesi öngörülmüştür(Tokgöz, 2001: 187). Bu değişikliği sağlamak için sanayiye kendi teknolojisini üreten ve dış pazarlarla rekabet edebilen bir kimlik kazandırılması, dış pazarlarla rekabet olanaklarının ve bütün ekonomik kesimlerde verimliliğin arttırılabilmesi için dünyadaki teknolojik gelişmelerin izlenerek ileri teknolojilerin seçilmesi amaçlanmıştır(İlkin, 1988: 296).

Türkiye’de bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikamesi politikası sonucunda, negatif ithal ikamesine yol açılmış ve bir birimlik ithal ikamesi için, daha fazla ithalat yapılmıştır. Yanlış sanayileşme stratejileri dolayısıyla ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulamaması sebebiyle ekonominin döviz talebi artmış ve döviz darboğazıyla karşılaşmıştır. Ekonomideki bu sorunu aşmak için 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. İthal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek, ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmiştir(Karluk, 2007: 225). Böylece dış rekabete açık, bir sanayileşme modelinin esasları uygulanmaya başlanmıştır(Uludağ, 1990: 76).

Sanayileşmede, özel girişimciliğe ağırlık verilmiş, bazı üretim alanlarında devlet tekelleri kaldırılmış, piyasa şartları ön plana çıkarılmış, KİT'lerin özelleştirilmesi uygulamaları başlatılmıştır(Karlık, 2007: 225). Uygulamaya konulan bu ekonomi politikaları sonucu sanayi sektörü belirli bir ivme kazanmış ve GSMH içinde sanayi ürünlerinin payı hızla artmaya başlamıştır. Ülke genelinde İstanbul, İzmir, Bursa gibi geleneksel sanayi kentlerine ilave olarak yeni sanayi merkezleri Denizli, Kahramanmaraş gibi kentler ortaya çıkmıştır.

3.TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME- KENTLEŞME İLİŞKİSİ

Türkiye'de sanayileşme süreci ve buna bağlı olarak gelişen kentleşmenin ilişkilendirilerek değerlendirilebilmesi için, Osmanlı Devletinin son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk dönemleri konunun anlatımının hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemde ekonomik yapı büyük oranda tarıma dayalı, az sayıda olan sanayi tesisleri de İstanbul, İzmir, Bursa gibi kentlerde bulunmaktadır. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal bölgelerde yaşamakta ve tarımsal faaliyetlerde bulunmakta, kentler yeterince gelişmemiş durumdadır.

1914 yılı sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devletinin başlıca büyük kentlerinin; 1.122.000'lik nüfusuyla İstanbul'un birinci sırada yer aldığı, onu İzmir (198.000), Bursa (76.000), Adana (64.000), Konya (49.000) ve Ankara (27.000) izlemektedir. Devletin başkenti olması ve dış ticaretin de merkezi durumundaki İstanbul'un imparatorluğun tek büyük kenti olduğunu görmekteyiz. İkinci sırada yer alan İzmir ise daha küçük çapta olmak üzere ithalat ve ihracatın yapıldığı ikinci büyük liman kenti olma özelliği taşımaktadır. Bu veriler çerçevesinde ülkenin Avrupa'ya açılan kıyılarının kentleşmiş ve gelişmiş olduğunu, İç ve Doğu Anadolu'nun bu sürecin dışında kalarak gelişmemiş ve kentleşmemiştir(Tokgöz, 2001: 3). Ekonomik ve kentleşme açısından gelişmiş olan İstanbul ve İzmir, aynı zamanda Osmanlı Devletinin sanayi işletmelerinin yoğun olduğu kentlerdir. Osmanlı sanayisiyle ilgili; 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sayımlarda bu durum doğrulanmaktadır. Sayıma konu olan sanayi işletmelerinin %55'i İstanbul ve çevresinde, %22'si İzmir'de ve geriye kalan %23'ü de diğer bölgelerde bulunmaktadır(Kepenek ve Yentürk, 2009: 17).

Osmanlı Devletinin yıkılması sonucu yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti; sanayinin gelişmediği, tarıma dayalı bir ekonomi devralmıştır. Bu dönemde kentler yeterince gelişmemiş, nüfusun büyük bir bölümü kırsal bölgelerde yaşamakta ve ulaşım imkânları yeterince gelişmemiştir.

Avcı'ya (2000: 3) göre; "Yeni Türk Devletinin kurulmasıyla önce mevcut durum belirlenmiş, ardından Türkiye'nin ekonomik yapısına uygun politikalarla da şekillendirilmeye başlanmıştır. 1923 yılından 1932 yılına kadar olan dönem, hem cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarına hem de ilk ekonomi politikalarının belirginleştiği devreye rastlamaktadır." Cumhuriyetin ilk yıllarında, birazda siyasi güçlenmenin kaynağı olarak görülen sanayileşmeye ağırlık verilmek istenmiştir. Ulusal sanayinin korunması için tedbirler düşünülmüş, 1927'de "Teşvik-i Sanayi" yasası çıkartılarak,

özel teşebbüsü koruyucu ve teşvik edici tedbirler alınmıştır(Atalay, 1983: 40). Benimsenen bu politikalar çerçevesinde sanayi sektörünü finanse etmek için “Sanayi ve Maden Bankası”, “Sanayi Ofisi”, “Sümerbank” gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Yurdumuzun değişik yerlerinde; Konya Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası gibi sanayi işletmeleri, fabrikalar kurulmuştur. Özellikle demiryolu ulaşımında büyük gelişmeler görülmüştür. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen, cumhuriyetin ilk dönemlerinden 1950’li yıllara kadar önemli bir kentleşme hareketi görülmemiştir.

Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında; ülke nüfusunun %24.22’sinin kentlerde, %75.78’inin kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bu durum 1950’li yıllara gelindiğinde de pek değişiklik göstermemiş, nüfusun yaklaşık %75’i köylerde, %25’i kentlerde yaşamaya devam etmiştir. Bu durum bize; ülkenin bu dönemdeki sosyal, ekonomik ve siyasal özelliklerinden kaynaklanan sebepler sonucu Türkiye’de önemli bir kentleşme sürecinin yaşanmadığını göstermektedir(Erkan, 2010: 86-87). 1950’li yıllara gelindiğinde Türkiye’de iktidar değişikliği olmuş ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Demokrat Partinin benimsediği ekonomik politikalar sonucu Türkiye’de hızlı bir sanayileşme süreci başlamıştır. 1950-1960 döneminde yaşanan bazı yapısal değişimler beraberinde bazı gelişmelere de yol açmıştır. Örneğin bu dönemde hız verilen karayollarının yapımı toplumdaki fiziksel hareketliliği hızlandırmış, kırsal kesimden kentlere göçü başlatmıştır. Diğer yandan tarımda modernleşme ve tarımın makineleşmesi, tarımda verimliliğe sebep olmuş(Akgür, 1997: 37) ve tarımdaki fazla işgücünü açığa çıkarmıştır. Bu gelişmeler neticesinde tarımda açığa çıkan işgücü, ulaşım imkânlarının da gelişmesiyle kentlere yönelmiştir. Sanayileşme beraberinde işgücü talebini doğurmuş ve tarımdaki modernleşme ile ortaya çıkan fazla işgücü, kentlerde ortaya çıkan yeni iş imkânlarından faydalanmak üzere göçe başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye’de kentleşmenin hızlanmasına, kentte nüfus birikimine ve kırsal bölgelerde nüfus azalmasına sebep olmuştur.

Ülkemizdeki kentleşme sürecinin 1950’lerden sonra kaydettiği hızlı gelişmede ve geçmiş döneme göre daha geniş bir alana yayılmasında sosyal ve ekonomik yapıda ortaya çıkan gelişmeler belirleyici olmuştur(Tekeli’den aktaran Işık, 2005: 62). Türkiye’de 1950’lerden sonra yaşanmaya başlayan hızlı sanayileşme, ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmesi, kentleşme gibi olgular ekonomik ve sosyal yapıda ortaya çıkan gelişmelerdir. Yaşanan hızlı sanayileşme süreci kentleşmeye de büyük bir ivme

kazandırmış, bu süreçte yoğun bir kentleşme yaşanmıştır. Yoğun kentleşme olan yerlerin aynı zamanda sanayileşmiş ve sanayileşemeye devam eden yerler olması dikkat çekicidir.

1980'lerden sonra benimsenen ihracata dönük ekonomik büyüme politikaları sanayi sektörünü geliştirmiştir. Ulusal ekonomi içinde sanayinin payı ciddi şekilde artmaya başlamıştır. Sanayileşmenin bu gelişim sürecinde İstanbul, Bursa, İzmir gibi sanayisi gelişmiş geleneksel kentlerimize ilave olarak İstanbul'un hinterlandında yer alan Çorlu, Çerkezköy, Kocaeli ve Sakarya ile Manisa, Kayseri, Konya, Gaziantep gibi sanayileşmeye bağlı olarak gelişen kentlerimizde olmuştur. Sanayi yarattığı istihdam kapasitesi bakımından hep çekim merkezi olmuş, kentsel nüfus sürekli bir artış süreci izlemiştir. Kentsel nüfustaki bu artış büyük oranda göçlerle olmaktadır. 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de kentsel nüfus %76.80 iken bu oran sanayileşmiş bölgelerimizde %80-90'lara kadar çıkmaktadır. Bu bulgu sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkisini ortaya koyması açısından önemli bir bulgudur. Sanayileşme kentleşmeyi geliştirirken, kentlerde sanayi ürünlerine pazar oluşturması sebebiyle sanayiye geliştirici yönde etki etmektedir.

4.TÜRKİYE’DE KENTLEŞME NEDENLERİ VE ÖZELLİKLERİ

4.1.Türkiye’de Kentleşme Nedenleri

Kentleşmenin, ekonomik yapı içindeki sanayi ve teknolojik gelişmeler, tarımsal üretimdeki modernleşme, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler, ülkenin siyasal ve sosyal yapısındaki değişim gibi birçok nedeni vardır. Bunların hepsi kentleşme süreci içinde bir birleriyle etkileşim içinde bulunan konulardır. Toplum bilimcilerimiz ve kent bilimcilerimiz kentleşmenin nedenlerini açıklarken soruna farklı kavramlarla yaklaşmaktadırlar. Aslında açıklamalarda bir eksiklik veya çelişki söz edilemez. Aynı olgu farklı kavramlarla açıklanmakta, tanımlanmaktadır(Erkan, 2010: 97).

Bu konuda Keleş’e göre de kentleşme nedenleri şunlardır; ekonomik nedenler, teknolojik nedenler, siyasal nedenler ve sosyo-psikolojik nedenler(Keleş, 1990: 8). Bu bağlamda Sencer ise Türkiye’de kentleşme hareketini doğuran nedenleri, itici nedenler, çekici nedenler ve aracı nedenler olmak üzere gruplamış, sorunu bu başlıklar altında açıklamıştır(Sencer’den aktaran Erkan, 2010: 97). Türkiye’de kentleşme sürecinde hem “itici”, hem de “çekici” ögeler birbiri ile de son derece yoğun bir etkileşim içindedir. Bir başka deyişle, bu ögeler birbirlerinden çok etkilenmektedir(Kongar, 2007: 553). Ayrıca Türkiye’de kentleşme nedenlerine, kentleşme komisyonunun, “Türkiye’de Kentleşme” incelemesinde bütüncü ve kapsamlı bir yaklaşım sergilemiş, kentleşme hareketini oluşturan nedenleri, “iç etmenler” ve “dış etmenler” olmak üzere iki grupta toplamıştır(Özer, 2004: 49).

4.1.1. Kentleşmede İç Etmenler

4.1.1.1. İtici Etmenler

İtici etmenler, genellikle nüfusu köyden ve tarımdan köy dışına iten etmenlerdir(Keleş, 1990: 31). Tarımsal yapıdaki değişim ve kırsal alandaki nüfus artışı gibi faktörler(Görmez, 1997: 14) nüfusu köylerden kentlere doğru itmektir. Ülkemizde kırsal kesimin temel üretim kaynağı tarımdır. Tarımda kullanılan üretim sürecindeki teknolojik değişim hem verimliliği artırmakta, hem de emek yoğun üretimden teknolojik üretime geçilmektedir. Bu durumda kırsal alanda işgücü arzında fazlalığa sebep olmaktadır. Tarım arazilerinin dengesiz dağılışı ve yetersiz oluşu insanları geçimini sağlamak için kente göçe zorlamaktadır.

Türkiye’deki kentleşme olayının ardında yatan temel öge, kırsal alanlardan kentlere yapılan göçtür. Kentlerdeki “doğal” nüfus artışı, kentleşme sürecini etkileyecek ölçüde önemli bir öge değildir. “Doğal” nüfus artışı, ancak köylerdeki nüfus patlaması yoluyla,

kentlere akına yol açmaktadır. Yüksek nüfus artış hızı böylece “itici ögeler” in (kırsal alanların yetersizliklerinin) ardında yatan nedenlerden birini oluşturmaktadır(Kongar, 2007: 550).

Bu süreçte Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’li yıllara gelene kadar, kentleşme yavaş gelişmiştir. 1950’li yıllarda siyasal iktidarın değişmesiyle uygulamaya konulan politikalar kentleşmeyi hızlandırmıştır. Özellikle tarımda kullanılan makine, özellikle traktör sayısında olduğu kadar, traktörle işlenen tarım alanında da önemli artış gözlenmiştir. 1945’de 1156 olan traktör sayısının 1950’de 16.585’e, 1960’da 42.136’ya, 1970’de 105.865’e, 1977’de 320.578 ve 1980’de 436.369’a ulaşmasıyla birlikte, traktörle işlenen alan 1940’da 78 bin hektarken, 1977’de 19.500.000 hektara ulaşmıştır(Özer, 2004: 55). 1970’li yıllar Türkiye’de kırdan kente göçün en yoğun olduğu dönem olarak bilinmektedir. Bu durum tarımdaki emek yoğun üretimden makineleşmeye geçişin göstergesidir(Erkan, 2010: 99).

Göçün önemli nedenlerinden birinin de, tarımsal yapıdaki dönüşüm olduğu görülmektedir. Bu süreç bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ekonomik ve teknolojik gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır(Erkan, 2010: 102). Tarım kesiminin bu günkü durumu ve bu kesimde ortaya çıkmış olan değişiklikler, itici ögelerin ardında yatan temel nedenlerdir(Kongar, 2007: 550).

Ayrıca ülkemizde kırsal kesimde içinde yaşanan koşulların yetersizliği ve elverişsizliği, doğum oranının ölüm oranından fazla olması dolayısıyla aşırı nüfus fazlalığı, tarımsal alanların ve üretimin bu kalabalığı besleyememesi ve geçindirememesi, artan işsizlik, okul ve öğretmen açığı, daha iyi bir yaşama duyulan özlem ve iyi bir yaşam isteği gibi gerekçeler insanları kırdan kente itmektir(Akgür, 1997: 62). Türkiye’de, kırdan kaynaklanan nüfusu kentlere yönelten güçlerin kentin çekiciliğinden çok kırsal iticiliğine bağlı olduğu ve bu nedenle yapısal değişimin, öncelikle kırsal kesiminde oluşan etmenlerin yarattığı itici güçlerin işleyişiyle olduğu görülmektedir(Utkucu, 2011: 9).

Tarımsal nüfus bakımından yoğun olan bölgeler, aynı zamanda kentleşme düzeyi en düşük ve dışarıya en yüksek oranda göç veren bölgelerdir(Keleş, 1990: 33). Bu bağlamda İtici nedenler; Tarıma yeni teknolojilerin girişi, toprak yetersizliği ve toprakların miras yoluyla parçalanması, enstansif tarıma geçiş, nüfusun artışı olarak sıralanabilir(Es ve Ateş, 2004: 218). İtici nedenler kırsal bölgelerin ekonomik ve sosyal alanlardaki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

4.1.1.2. İletici Etmenler

İletici etmenler ile kentleşme sürecinde, kırdan kente göç akımında ulaşımı kolaylaştıran teknolojik gelişmeler ile kentin imkânlarından kırdan haberdar olmasını sağlayan haberleşme alanındaki gelişmeler kastedilmektedir. Buna göre taşıma araçları ile birlikte gelişen karayolları, köylü nüfusun kentlere göçmesini kolaylaştırmıştır. Ulaşım alanındaki gelişmeler kentleşmeyi iki yönden etkilemiştir; taşıma araçlarının ve karayollarının gelişimi insanların kolay yer değiştirme olanaklarını arttırmış ve ekonomik yönden pazara açılmayı kolaylaştırıcı bir nitelik taşıması olarak belirlenebilir(Özer, 2004: 59). Ülkemizde, 1950'lerden başlayarak ulaşım alanında büyük ilerlemeler sağlanmış, gelişen ulaşım olanakları fiziksel hareketliliği hızlandırarak göç ve kentleşme konusunda etkili olmuştur(Akgür, 1997: 74).

Ulaşım alanındaki gelişmelerin yanı sıra iletişim alanındaki gelişmeler (televizyon, telefon, internet vb.) ve iletişim araçlarının ülke geneline yaygınlaşması, etkin olarak kullanılmaya başlanması kentleşmeyi etkileyen iletişim alanındaki etmenlerdir. Özellikle televizyonun yaygınlaşması ve kırsal alanda da hemen hemen her eve girmiş olması, insanların başka yaşam biçimlerinden haberdar olmalarını sağlamıştır. Bu durumda kentleşmenin sosyo-psikolojik nedenlerini hazırlayan ve göçe kaynaklık eden bir faktör olmuştur(Erkan, 2010: 114).

Ayrıca işitsel ve görsel iletişim araçlarının getirdiği kolaylıklar kırsal kesim insanlarına kent yaşamı hakkında doğrudan haber alma olanaklarını sağlamıştır. Böylelikle kır kentten haberdar olmuş, kent dünyasını tanımıştır(Akgür, 1997: 75). Kent yaşamı hakkında doğrudan haber alma, işitsel ve görsel haberleşme kolaylıkları kırsal alan insanlarında yeni umutların doğmasına neden olmuştur(Özer, 2004: 59).

Kent yaşamı hakkında iletişim araçları vasıtasıyla haberdar olan kırsal bölgelerdeki insanlar kentin çekici öğelerinin etkisiyle ve ulaşım imkânlarının gelişmesine paralel olarak kolay yer değiştirme imkânlarına kavuşması dolayısıyla kırdan kente göç hareketlerini hızlandırdığı da söylenebilir.

4.1.1.3. Çekici Etmenler

Göç olgusunun ardında yatan çekici nedenlerden söz edildiğinde, kırsal kesimdeki insanların içinde buldukları durum dışında gitmek istedikleri yerin çekiciliği, onları kente çeken, kente göçe yönelten etkenler anlatılmak istenmektedir. Sonuçta kentlerin birer çekim merkezi olma özelliği ortaya çıkmaktadır(Akgür, 1997: 69).

Hızla kalkınan, gelişen ülkemizde kentleşme, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi sanayileşme ile birlikte gelişen bir olgu olmamış ve bu süreçte kırsal alanda üretim teknolojisindeki değişimlerin açığa çıkardığı etkin nüfus, buralarda kalmayarak kentlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel çekiciliğine kapılarak yer değiştirmeye başlamıştır(Özer, 2004: 57).

Özellikle eğitim, sağlık, kültür, ticaret, iş imkânları gibi fırsatların kırsala göre kentlerde daha çok olması insanları kente çekmektedir. Çocuklarına daha iyi bir eğitim sağlamak isteyen aileler, daha kolay iş bulabilme umudu taşıyan insanlar, sağlık sebeplerinden dolayı kentin sunduğu fırsatlardan yararlanmak isteyenler kentlerde kalıcı olarak yaşamak üzere kentlere göç etmektedirler. Bu süreçte Türkiye’de ki kentlerin çekiciliğini şöyle sıralanabilir:

1-Kentlerdeki iş olanakları, işgücü artış hızının çok altında gelişmekle birlikte, yine de sanayideki yüksek ücretler çekicilik konusunda önemli bir yere sahiptir.

2-Özellikle büyük kentlerde, “marjinal sektör” diye adlandırılan bir sektörün gelişmiş olması dolayısıyla göç eden insanlar bu alanlarda çalışarak yaşamlarını sürdürebilirler.

3-Kentlerde ister sanayi alanında ister hizmet alanında istihdam edilsin, sigortalı çalışma oranı daha yüksektir. Bu da insanların geleceklerini güvence altına almak isteğinden dolayı kente göçü teşvik etmektedir.

4-Kentlerde gerek eğitim gerekse sağlık olanakları kırsal kesime göre oldukça ileri düzeydedir. Özellikle aileler eğitim konusunda çocuklarının kendilerinden daha iyi bir eğitim almalarını istemektedir. Bu istekte kentlerin çekiciliğini arttırmaktadır.

5-Toplumun kültürel değerleri de kentlere göçü hızlandırmaktadır (Erkan, 2010: 115). Kentlerin bu özellikleri kırsal bölgelerden kentlere göçe yol açmaktadır.

4.1.1.4. Siyasal-Hukuksal Etmenler

Bir ülkede çeşitli düzeylerde verilen siyasal kararlar, yönetim yapısının özellikleri, bazı hukuk kuralları ve uluslararası kimi ilişkiler kentleşmeyi özendirici bir nitelik taşıyabilir(Özer, 2004: 60).

Günümüzde kentleşmeyi her ülkenin hukuki ve siyasi sistemleri ciddi olarak etkilemektedir. Özellikle toprak mülkiyetini düzenleyen kanunlar, hukuki açıdan kentleşmeyi etkiler. Diğer taraftan ülkelerin kentleşmeyi şekillendirmek istemeleri doğrudan bu konularla ilgili kanuni düzenlemelere gitmek istemelerine sebep olmuştur(İsbir, 1986: 22). Kentlere yönelik hazırlanan imar kanunları, son yıllarda hızlı

ve çarpık kentleşmenin getirdiği sorunları çözmek amacıyla yapılan kentsel dönüşümle ilgili hukuksal düzenlemelerde hukuksal etmenlere eklenebilir. Devlet tarafından benimsenen ve uygulanan ekonomik ve sosyal politikalarda kentleşme üzerinde etkilidir(Es ve Ateş, 2004: 218). Toplumların sanayileşme politikaları da kentleşmeyi etkilemektedir. Örneğin Türkiye’de bütün 5 yıllık kalkınma planlarında kentleşmeyi teşvik edici hedefler vardır.

Kısaca ifade edilirse Türkiye’de hukuk sisteminin göç ve yer değiştirmeyi engellememesi ve sanayileşmenin bütün siyasi parti programlarında temel hedef olarak belirlenmesi kentleşmeye siyasal olarak hızlandırıcı etki yapmaktadır(Erkan, 2010: 117).

4.1.1.5.Sosyo-Psikolojik Etmenler

Kentleşme adına sosyo-psikolojik etmenler, köy ve kent yaşam biçimleri, ölçünleri arasındaki ayrımlardan kaynak alır(Keleş, 1990: 12). Sosyo-psikolojik nedenler genellikle kentlerin çekici özellikleri olarak değerlendirilmelidir. Kentlerin sahip bulunduğu bir çok toplumsal ve kültürel olanaklar ve hizmetler çok çekici olabilmektedir(Özer, 2004: 60).

Günümüzde medya, sosyo-psikolojik nedenleri oluşturan en önemli faktördür. Televizyonun yaygın kullanımı ve kolay ulaşılabilirliği, ayrıca kente daha önce göç etmiş olanların kırsal kesimle ilişkilerinin belli bir ölçüde devam etmesi, kentlerin yaşam biçiminin kırsal alanda iyi bilinmesine yol açmaktadır(Erkan, 2010: 118). Bu bilinçlenme direkt olarak göçe sebep olan bir nüfus hareketine yol açmamakla birlikte diğer kentleşme etmenlerinin işleyişini kolaylaştırmaktadır.

Sosyo-psikolojik nedenler tek başlarına ya da bağımsız olarak bir göç güdüsü yaratmazlar. Fakat kentleşme hareketini oluşturan diğer nedenlerin arasına karışarak onları hızlandırıcı ya da ağırlaştırıcı bir etkide bulunurlar(Özer, 2004: 60).

Kentlerin sağlık, eğitim, ekonomik, kültürel vb. gibi imkânlarının kırsal bölgelerde yaşayanlarca bilinir olması, bireylerin kente yönelimini etkilemiştir. Ülkemizde özellikle 1950’lerden sonra ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmelerin etkisiyle kırsal bölgelerin kent yaşamı hakkındaki bilgileri artmıştır. Kent yaşamının daha bilinir hale gelmesi, daha önceleri kente göçenlerin iyi bir yaşam seviyesine erişmesi ve bunların kırsal bölgelerde yaşayan akrabaları tarafından rol model olarak alınması, bireylerde kent yaşamına özleme neden olmuştur. Bireylerde oluşan bu özlem ve köyden kente

göçmenin, toplumsal yaşamda bir yükseliş olarak değerlendirilmesi, kente göçün sosyo-psikolojik nedenlerini oluşturmaktadır.

4.1.2. Dış Etmenler

Kentleşme konusuna yönelik olarak dış etmenlerle anlatılmak istenen, Türkiye'nin üye olarak yer aldığı uluslararası, ekonomik, siyasi ve askeri örgütlerle olan ilişkileri ve bu üyelikten dolayı yerine getirmekle yükümlü olduğu sorumluluklardır. Ayrıca uluslararası ekonomik ve siyasi kararlarda bir ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını da etkilemektedir(Erkan, 2010: 118).

Kentleşme komisyonu üyeleri Türkiye'nin kentleşmesinde dış etmenlerin etkilerini özellikle 1950'den sonra Marshall yardımının ülkeye girmesiyle hızlandığını belirtmektedir. Yardım, kentsel alanlarda spekülasyon yatırımların artmasına, tarımda makineleşmenin artışına ve ulaşım olanaklarının demiryollarından karayollarına yönelmesine neden olmuştur(Özer, 2004: 61). Ülkenin ekonomik kalkınması için sağlanan dış kredilerin kullanım alanlarını belirleyen anlaşmalarda bu kapsamda değerlendirilebilir.

4.2. Türkiye'de Kentleşmenin Genel Özellikleri

Kentleşmenin özellikleri ile anlatılmak istenen kentleşme oranı, kent sayılarının artışı, kentleşme hızı, niteliği ve düzeyidir. Bu anlamda Türkiye'de 1950'li yıllara kadar güçlü bir kentleşme eğiliminin bulunmadığı, 1950'den sonra hızlı bir kentleşme süreci içine girdiği görülmektedir(Keleş, 1990: 26). Özellikle Türkiye'deki sosyo-ekonomik gelişmeler içinde "kentleşme" oldukça yeni sayılır. İster ekonomik kavramlarla ifade edilsin (Bir sektörden diğer sektörler, tarımdan sanayi ve hizmete işgücü transferi); isterse, sosyolojik olarak ifade edilsin (dar mekânlı cemaat hayatından, geniş mekânlı toplum hayatına geçiş) kentleşme 1950'lerde başlayıp gelişen bir olay olmuştur(Sezal, 1992: 49).

1950'li yıllardan itibaren kırdan kente doğru yönelmiş göç hareketi ile Türkiye hızlı kentleşme sürecine girmiştir. Kentleşmenin yönü itibarıyla köyden kentlere doğru ve kentlerden de sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş Batı bölgelerimizdeki kentlere doğru bir süreç izleyerek kentleşme devam etmektedir. Bu durumda kentleşme düzeyi bakımından bölgeler arasında dengesizlik olmakta ve beraberinde sorunları da getirmektedir. Türkiye kentleşmesinde etkili olan faktörler, Türkiye'de kentleşmenin niteliğini ve özelliklerini belirlemekte, bu özellikleri itibarıyla Türkiye kentleşmesi, sanayileşmiş

ülkelerdeki kentleşmeden önemli ölçüde farklılıklar arz etmektedir(Görmez, 1997: 16). Türkiye’de kentleşmenin özellikleri aşağıda açıklanmıştır.

4.2.1. Türkiye’de Kentleşmenin Düzeyi

Kentleşme düzeyinin belirlenmesinde, ölçülmek istenen olguya göre, çeşitli ölçütler kullanılabilir. Toplam kentsel nüfus artış ve oranı, kentleşme oranı ve hızı, kent sayılarının artışı ve kentsel yığılma bu ölçütler arasında sayılabilir(Özer, 2004: 61).

Buna göre Türkiye’de nüfus sayımı sonuçlarına ışığında kentleşmenin arttığı görülmektedir. 1955’de toplam nüfus içinde kentlerde yaşayanların oranı %28.8 iken 1980 yılında bu oran %43.9’a, 1990’da %59.0’a ve 2000 yılında da %65’e ulaşmış(Erkan, 2010: 87) ve Türkiye İstatistik Kurumunun 2011 yılında yaptığı son nüfus sayımı sonuçlarına göre bu oran %76.8’e çıkmıştır. Teorik olarak Kentleşme oranı kentlerde yaşayanların toplam nüfusa oranıdır(Özer, 2004: 61). Türkiye’de de değişik yıllarda yapılan nüfus sayımı sonuçları da göstermektedir ki ülkemizde kentleşme oranı her dönem artış göstermektedir.

Kentleşme düzeyinin belirlenmesinde bir diğer ölçüt kentsel yığılmadır. Bu da kent büyüklüklerine göre olabileceği gibi bölgelere göre ve bölgelerdeki kent büyüklüklerine göre de ölçülebilir(Özer, 2004: 62). Günümüzde gelinen noktada geleneksel büyük kentler olan İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlere ilave olarak ülkemizin değişik bölgelerinde Kayseri, Gaziantep gibi yeni büyük kentlerde oluşmuştur. İller İdaresi Genel Müdürlüğünün verilerine göre bugün itibarıyla ülkemizde 81 il merkezi ve 892 ilçe merkezi bulunmaktadır(<http://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>, 22.11.2012). Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçen zaman sürecinde toplum hızla kentleşirken, kent sayıları da artmıştır.

4.2.2. Türkiye’de Kentleşmenin Nitelikleri

Kentleşme ile sosyo-ekonomik gelişme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Sanayileşmiş ülkelerde sanayinin kentlerde yarattığı çekim, kırdan serbest bıraktığı işgücü ile dengedeysen, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kentin çekim gücüyle kırdan serbest bırakılan işgücü arasında ciddi bir dengesizlik vardır(Özer, 2004: 63).

Bunun sonucu olarak Türkiye’de birkaç merkez diğer bütün kent ve bölgelerden daha fazla büyümüştür. Bu birkaç merkezin ani olarak ve dengesiz büyümesi, hizmetlerin yetersizliğine ve kentsel organizasyonların yeterli ve zamanında kurulamaması gibi meselelere sebep olmuştur. Hızlı kentleşme, kentlerde mesken

bunalımı, gecekondulaşma, suç ve suçluların artması gibi problemleri de beraberinde getirmiştir(İsbir, 1986: 30). Zaten Türkiye’de ki kentleşmenin bir diğer özelliği de bölgeler arasındaki farklılıklardır. Çeşitli bölgeler arasında hem büyük kentlerin dağılışı hem de genel olarak kentleşme durumu ve hızı bakımından büyük farklılıklar bulunmaktadır(Özer, 2004: 64).

Türkiye’deki büyük kentlerin çoğunluğu sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerimizde yer almaktadır. Marmara Bölgesinde İstanbul, Bursa, Kocaeli, Ege Bölgesinde İzmir ve Manisa, İç Anadolu Bölgesinde Ankara, Konya, Kayseri, Akdeniz Bölgesinde Antalya, Mersin, Adana nüfusları milyonu geçen kentlerimizdir. Büyük kentleri bünyesinde barındıran bu bölgelerimiz aynı zamanda kentleşme düzeyi yüksek olan bölgelerimiz olarak dikkat çekmektedir.

4.2.3. Türkiye’de Kentleşme Hızı

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kentleşme hızı gelişmiş ülkelere göre daha hızlı olmaktadır. Bu hızlı kentleşme beraberinde çevresel, ekonomik, sosyo-kültürel vb. sorunları da getirmektedir. Belli noktalarda az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye’de de 1945’li yıllara kadar durgun olan nüfus, 1945-50’li yıllardan itibaren hızlı bir artış göstermiştir(Karaman, 2012: 112). Türkiye son 50 yıldan bu yana hızlı ve sürekli kentleşme süreci içindedir(Özer, 2004: 65) ve kentleşme oranı halen Batılı sanayileşmiş ülkelere göre düşük olmasına rağmen, kentleşme hızı son derece yüksektir(Görmez, 1997: 16).

Türkiye’de ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 ile 1950 arasındaki sayım dönemlerinde kentsel nüfusu, binde 15-27 arasında artarken bu oran 1950-1980 arasındaki sayım dönemlerinin özellikle başlarında binde 50-55’ler düzeyinde seyretmiştir (Tablo.2.6). İki dönemde kentsel nüfusumuzun artışındaki farkı ortaya koymak için, bu nüfustaki artışları yüzde olarak ifade etmek gerekirse; 1927-1950 arasında kentsel nüfus %59; 1950-1980 döneminde ise %275 artmıştır. 1950-1980 dönemindeki kentleşme hareketlerini bir önceki dönemden ayıran en önemli fark, kentlerin doğal nüfus artışından çok kırsal alandan kentlere yönelik göçlerle büyümeleri olmuştur(Işık, 2005: 61-62).

Tablo 2.6:Türkiye’de Toplam ve Kentsel Nüfusun Yıllık Artış Hızları (1927-2000)

Dönemler	Toplam Nüfus Artışı (Binde)	Kentsel Nüfus Artışı (Binde)
1927-1935	21,1	17,5
1935-1940	19,6	26,7
1940-1945	11,0	15,1
1945-1950	21,7	22,5
1950-1955	27,5	55,6
1955-1960	28,5	49,2
1960-1965	24,6	39,7
1965-1970	25,2	47,3
1970-1975	25,0	41,7
1975-1980	20,6	30,5
1980-1985	24,8	62,6
1985-1990	21,7	43,1
1990-2000	18,3	26,8

KAYNAK: Şevket IŞIK(2005); **Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri**, Ege Coğrafya Dergisi, İzmir, s.60

Türkiye’de iç göç kaynaklı yaşanan hızlı kentleşme günümüzde devam etmekle birlikte önceki dönemlere göre yavaşlama eğilimine girmiştir. Bunun sebebi genel nüfus artışındaki düşme eğilimi ve nüfusun önemli oranda kentleşmiş olması olarak nitelendirilebilir.

5.TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SORUNLARI

Kentleşme ve beraberinde getirdiği sorunlar günümüzde ciddi olarak tartışılmaktadır. Yerleşme sorunları, yalnızca nüfusun yer değiştirmesi sorunu olarak ele alınamaz, bu, nüfusun sosyo-ekonomik faaliyetlerin örgütlenmesinin mekâna yansımaları da içermektedir(Özer, 2004: 67).

Türkiye'de ki kentleşmenin sorunları, kentleşme hareketinin yanlışlığından kaynaklanan sorunlardır denilebilir. Türkiye'de kentleşme, gelişmeyi yeterli ölçüde sağlayan bir süreç olarak gelişmemektedir(Es ve Ateş, 2004: 218). Ülkemizde sanayileşmeye dayalı bir gelişme politikası izlenmiş, kentler birer çekim merkezi olarak kırdan göç ile hızlı ve çarpık bir kentleşme süreci yaşamıştır. Özellikle kentsel alanların kendi yapılarının ve bu yapılardaki dönüşümlerin iç göçe damgasını vurduğu dönem, 1960 ile 1980 arasındaki dönemdir. Sanayi toplumu olma yolunda hızlı bir ilerleme kaydedemeyen Türkiye'de, kentsel alanlar, hızla akan kırsal nüfusu aynı hızla emme gücüne sahip olamamışlardır. Hem kırsal alanlardan akan işgücünü istihdam edecek sanayi aynı hızla gelişmemiş, hem de kentsel alanlar gelen nüfusu barındıracak konut oluşumunu sağlayamamıştır(Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1597).

Günümüzde Türkiye'deki kentlerde sağlıksız yapılaşma, konut sorunu, ulaşım yetersizliği, içme suyu sorunu, kanalizasyonların bulunmayışı, kentlerde oluşan atık suların arıtılmadan alıcı ortamlara verilmesi sonucunda ortaya çıkan su kirliliği, trafikten, sanayiden ve ısınma amaçlı yakmalardan kaynaklanan hava kirliliği, gürültü kirlenmesi, yeşil alanların ve rekreasyon alanlarının eksikliği, okul, eğitim ve kültürel imkanların yetersizliği gibi pek çok sorunlarla karşı karşıyadır. Hızla büyüyen kentlerimiz bu yerleşim çevresindeki ve içindeki doğal ve tarihi alanları hızla tahrip etmekte, çevreye uyumlu geleneksel mimari öğeler hızla yok olmaktadır(Özer, 2004: 67).

Türkiye'deki kentleşme süreci ve sonrasında ortaya çıkan sorunları aşağıda belirtilen başlıklar altında incelenebilir. Bunlar;

- 1-Ekonomik sorunlar,
- 2-Sosyal sorunlar,
- 3-Konut yetersizliği ve gecekondular sorunu,

4-Yönetim ve hizmet sorunları,

5-Çevresel sorunlardır.

5.1.Türkiye’deki Kentleşme Olgusunun Önündeki Ekonomik Sorunlar

Türkiye’deki kentleşme olgusunun önündeki ekonomik sorunların temelinde işsizlik gelmektedir. İş bulma umuduyla kentlere göç edenler yeterli istihdam imkanlarının bulunmaması nedeniyle sanayi sektörü yerine hizmet sektörü ve marjinal sektör diye nitelendirilen seyyar satıcılık gibi işlere yönelmişlerdir. Bu durum Türkiye’de Kentleşmeyi ve kentleşme sürecini sorunlu hale getirmiştir. Çünkü 1950’ler sonrasındaki dönemlerde diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kentlerin ve sanayinin otomatik olarak istihdam kapasitesini sağlayacağı beklenmiştir. Ne var ki bu beklenti gerçekleşmemiş, Türkiye’deki kentleşme, her yıl gittikçe artan bir işsizlik meselesine yol açmıştır. Türkiye’de kentleşmenin sanayiye bağlı olarak gelişmemesi, kent istihdam yapısının açık ve gizli işsizlikle karşılaşılmasına yol açmış bulunmaktadır(Es ve Ateş, 2004: 219).

Türkiye’de uygulamaya konulan kalkınma ve sanayileşme politikaları sonucu tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne işgücü göçü olmuştur. Kırdan kente göç edenlerin ihtiyaçlarını karşılamada kentlerdeki imkânların yetersizliği kentsel sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlu kentleşmenin ardında yatan temel öge ise Türkiye’de sanayileşme ile kentleşme arasında bir uyum olmamasıdır. Kentlerde göç sonucu biriken nüfusun çoğu hizmet kesimine kaymakta, bunu sonucu olarak kentlerdeki işsizlik sorunu ortaya çıkmaktadır(Gültekin, 2007: 20). Sanayinin yarattığı istihdam imkanın kente göçenlerin iş taleplerini karşılamada yetersiz oluşu kentteki işsizliğin temel sebebidir.

5.2.Türkiye’de Kentleşme Olgusunun Oluşumunda Sosyal Sorunlar

Bir toplumu, bir arada tutan ortak bir takım kültürel ve sosyal değerler vardır. Kentte yaşayan bir kişinin değerleriyle, kırsal alanda yaşayan bir kişinin değerleri bir birinden farklı özellikler gösterir. İşte kırsal kesim insanı, kente göç ettiğinde bu farklı değerlerini de beraberinde getirir. Dolayısıyla kendi sahip olduğu değerleriyle kentin değerlerini bazen uzlaştırmakta, çoğu zaman uzlaştıramamaktadır(Es ve Ateş, 2004: 223).

Türkiye’de de kentleşme sorununun bir boyutunu da köyden kente göçenlerin kentlileşmesi, kentli değer yargılarını ve yaşam biçimlerini kabullenmesi sorunu oluşturmaktadır(Özer, 2004: 69). Kırsal yörelere özgü kültür, yaşam tarzı, davranış kalıpları ve “geleneksel geniş aile” tipi kente göç ile kısa sürede terk edilmemekte, kente özgü yaşam tarzı ise kısa sürede benimsenmemektedir(Erkut, 1991: 54).

Kente göç eden bireyler geldikleri yerlerden farklı sosya-kültürel bir yapı ile karşılaşmaktadır. Bu yeni ortama uyum çeşitli sebeplerle zor olmakta, kente uyum süreci uzamakta ve birey psikolojik olarak yalnızlık duygusu yaşamaktadır. Günümüz insanı bir yandan daha kaliteli bir yaşamın özlemine duyarken, öbür yandan böyle bir yaşam düzeyine ulaşma ümidinin yitirilmesi ikilemini yaşamaktadır. Özellikle kentlere göç eden yeni kentliler beklentilerini gerçekleştiremedikleri zaman tam bir ruhsal boşluk içine düşmektedirler. Köylerden büyük ümitlerle kentlere gelen insanların hayal kırıklığına uğramaları, yeni bir çok sorunla karşılaşmaları kentte yaşanan uyumsuzluğu artırmakta; bu uyumsuzluk ise sosyal ve psikolojik sorunların ötesinde asayiş sorunlarına sebep olmaktadır(Kaya, 2011: 71).

Ülkemizde kentleşmenin plansız ve çarpık olarak gelişmesi, kentin sorunlarla dolu ağır yaşam şartları bireyleri suç işlemeye yönelik davranışlara itmektedir. Kentlerde suç oranları kırdan daha yüksektir. Bu durum kentlerin sosyo-ekonomik yapısıyla yakından ilgilidir. Çünkü kentlerdeki yüksek suç oranlarının en önemli nedeni, yoğun göç sonucu, sosyo-ekonomik, kültürel ve eğitim bakımından kent yaşamına uygun olmayan bireylerin kente gelmesi ve merkezden dışlanarak kendi yaşam alanlarını oluşturmak zorunda kalmalarıdır(Erkan, 2010: 195).

Kentleşme sürecinde ortaya çıkan sosyal sorunları ortadan kaldırmak için insanların kente uyumunu kolaylaştıracak ve kentle bütünleşmeyi sağlayacak tedbirler alınmalıdır. Kentlileşme ve kentleşme bilincinin bireylere kazandırılması, kentlinin yaşam biçimlerinin yönlendirilmesi, kente göç edenlerin kent yaşamına uyumu ancak etkili politikaların uygulanması yoluyla sağlanabilir(Suher, 1995: 26). Kırdan kente göçen insanın kentle bütünleşmesi arttıkça köyle olan ilişkileri azalır ve nitelik değiştirir(Kartal, 1992: 229). Bu nitelik değişimi sonucu birey kentlileşerek bütünleşmeyi sağlar.

5.3.Türkiye’de Konut Yetersizliği ve Gecekondu Sorunu

Kentlere göçün doğurduğu sorunlardan biri konut yetersizliğidir. Yakın gelecekte sorunun daha önemli boyutlara ulaşacağı anlaşılmaktadır(Gültekin, 2007: 21). Ülkemizde 1960'lara gelinceye değin önemli sorunlar arasında yer almayan konut, hızlı kentleşme süreci içerisinde en çok tartışılan sorunlardan biri haline gelmiştir. Nüfus artışı, çekirdek aile yapısının yaygınlık kazanması, gelir düzeyinin düşüklüğü, açıkta kalma gibi etmenler konut sorununun temel nedenleri arasında yer almaktadır(Özer, 2004: 69). Göçlerle hızla büyüyen kent nüfusu, konut stokunun yetersizliği nedeniyle barınma sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Kentlerdeki aşırı büyüme ile birlikte ortaya çıkan konut yetersizliği bir yandan gecekondu sorununa yol açarken, diğer yandan arsa spekülasyonu nedeniyle gelir dağılımı ve toplumsal adalet sorunlarına yol açabilmektedir. Ayrıca bu sorunlarla birlikte düzensiz gelişen kent yerleşmelerinin altyapı sorunlarının çözümünün alternatif maliyetleri yükselmektedir(Ertürk, 2009: 140).

Gecekondulaşma ile birlikte gelişen, onu güçlendiren, hem de ondan güç alan önemli sorunlardan biri de “kentsel arsa spekülasyonu” olgusudur. Bu durum, kentlerin sadece gecekondu bölgelerini değil, yerleşik düzenli alanları da etkilemektedir(Erkan, 2010: 138).

Bu bağlamda gecekondu, Türkiye’de sağlıksız ve plansız kentleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış yerleşim yerleri ile bu bölgelerin yaşam tarzlarını ifade eden bir olgudur(Karaman, 2012: 115). Gecekondu 1966 yılında çıkarılan 775 sayılı yasa da “imar ve yapı yasalarına aykırı olarak, başkalarına ait arsa ve araziler üzerinde ve arsa sahibinin rızası olmaksızın yapılmış yapı” olarak tanımlanmaktadır(Akgür, 1997: 81).Bu tanım çerçevesinde ele alınabilecek olunan gecekondulaşmayla birlikte Türkiye’de kentsel arsa fiyatlarının yukarı doğru sıçramasıdır(Gültekin, 2007: 22). Bu gün gecekondulaşma, kentsel alanlarda barınacak bir yer bulmanın ötesinde bir anlam kazanmış, kentte oluşan rantlara el koyma mücadelesinin bir aracı haline gelmiştir(Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1601).

1950 sonrasında Türkiye gündemine girmeye başlayan ve 1990'lara gelindiğinde artık ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını doğrudan etkileyebilecek ölçülere varan gecekondulaşma hem nicel, hem de nitel açıdan en önemli sorunlarımızdan biri

haline gelmiştir(Özer, 2004: 71). Gecekondulaşma ülkemizde gelişen hızlı ve plansız kentleşmenin ürünüdür.

5.4.Türkiye’deki Kentlerde Yönetim ve Hizmet Sorunları

İnsanların toplum olarak bir arada yaşamasından kaynaklanan her türlü ihtiyacın (iç ve dış güvenlik, adalet, sosyal güvence, sağlık, eğitim, ulaşım, temizlik, kentsel planlama, kanal, su, elektrik vb.) etkin olarak karşılanması için kamu yönetiminin iki ayrı yapıda örgütlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Toplumsal ihtiyaçların hızla gelişmesi ve çeşitlenmesi, bütün hizmetlerin merkezi idare tarafından gerçekleştirilmesini imkânsız kıldığından, kamu yönetimi merkezi ve yerel olmak üzere iki ayrı organizasyona bölünmüştür(Kaya, 2011: 63).

Kentsel hizmetlerin çoğunluğu yerel yönetimlerce karşılanmaktadır. Kentsel nüfus artışına ve kentlerin mekânsal olarak büyümesine bağlı olarak kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi noktasında; personel, araç-gereç ve ekonomik yetersizlik gerekçesiyle yerel idareler yetersiz kalmakta, kurumlar arasında yetki karmaşası yaşanmaktadır. Bu süreçte kentlerin gelişmesine bağlı olarak artan kamu hizmetlerinin hangi kurumca nasıl yerine getirileceği yönetsel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızla büyüyen kentlerde, yönetimde eşgüdümün sağlanmasındaki güçlükler, politik baskılar sonucu aşırı istihdam gibi olumsuzluklar birleşince, yönetimde verimlilik azalmaktadır. Böylece, etkinlikten uzak, yüksek maliyetli kent yönetimi sorunu ortaya çıkmaktadır(Ertürk, 2009: 140).

Kentsel altyapı, kent içi ulaşım, çevre temizliği, kentsel planlama gibi hizmetlerin yerine getirilmesi yerel yönetimlere aittir. Göçlerle birlikte artan kentsel nüfus kentin mekânsal olarak genişlemesine ve demografik olarak yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum altyapı ve ekonomik yetersizlikle de birleşince ortaya plansız gelişen kentler çıkarmaktadır. Bu durumda kentin, temel maddi özellikleri olan yol, kanalizasyon, su, gaz, elektrik, haberleşme gibi altyapı hizmetleri yerine getirilememekte, bu konuda ciddi sorunlar yaşanmaktadır(Özer, 2004: 68). Bu sorunların çözümü için merkezi idarenin yerel yönetimleri desteklemesi, yönetimler arasında koordinasyon sağlayacak mekanizmayı kurması gerekmektedir. Ekonomik ve teknik yönden yetersiz yerel yönetimler, ortaya çıkan sorunları çözmekte zorlanmaktadırlar.

5.5.Türkiye'deki Kentleşme Üzerindeki Çevresel Sorunlar

Sanayileşme ile beraber artan kentleşme, teknolojik gelişme, trafik yoğunluğu vb. sorunlar doğal çevre üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Özellikle fabrikaların ve kentsel atıkların arıtılmadan çevreye bırakılması toprak ve su kirlenmesine, artan araç sayısına bağlı olarak hava ve gürültü kirliliğine yol açmaktadır. Bu nedenle ele alınan çevre, organizmayı ve kişiyi etkileyen ve çevreleyen tüm dış ortam ya da şartları içeren bir kavramdır(Bal, 2002: 217).

Bir başka tanımıyla çevre; insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları fiziki, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır(Erkan, 2010: 145). Bu kadar geniş bir alanda çevre sorunlarıyla uğraşan bilim adamları, bu sorunların kaynağında hızlı nüfus artışının, kentleşmenin, teknolojik ilerlemenin, sanayileşmenin ve ulaşım araçlarının sayısı ve nitelik yönünden gelişmesine bağlamaktadırlar(Keleş, 1990: 420). Doğanın fiziksel unsurları olan hava, toprak ve su üzerinde zararlı etkilerin oluşması ile ortaya çıkan ve canlıların hayati faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen çevre sorunlarının tümü çevre kirliliğini meydana getirmektedir(Erkan, 2010: 146). Çevre sorunları baz alındığında plansız ve hızlı kentleşme, sanayi tesislerinin arıtma tesisi olamadan faaliyetlerini sürdürmeleri toprağın doğal yapısında bozulmalara sebep olmaktadır.

Bu bağlamda en genel anlamda toprak kirlenmesi, yaşayan tabii denge içerisinde toprağın çeşitli dış şartlar dolayısıyla fiziki, kimyevi, biyolojik ve jeolojik yapısında meydana gelen değişme ve bozulmalardır(İsbir, 1986: 104).

Canlıların yaşamlarını devam ettirmede hayati öneme sahip olan su; sanayi atıkları, tarımda kullanılan kimyevi maddeler, hızlı kentleşme ile ortaya çıkan evsel atıklarla kirlenmektedir.

Kentleşme sürecinde ortaya çıkan diğer bir çevresel sorun hava kirliliğidir. Birbirleriyle yakın ilişki içinde olan sanayileşme ve kentleşme hava kirliliğinin en temel nedenidir. Belli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticilerin, havanın doğal bileşimini bozarak, onu canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesine hava kirliliği denilmektedir(Erkan, 2010: 148).

Kentlerde ısınma amaçlı kullanılan kömür hava kirliliğine neden olan önemli bir faktördür. Ekonomik gelişmeye bağlı olarak artan motorlu taşıtlar bir diğer hava kirliliği sebebidir. Sanayi tesislerinde gerekli arıtma sisteminin ve baca filtresinin bulunmaması, fabrikaların bacalarından çıkan gazların atmosfere filtre edilmeden salınması havayı kirletmektedir.

Kentleşme sürecinde değişik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan diğer bir çevre sorunu gürültü kirliliğidir. Gürültü; özellikle belli büyüklüğe ulaşmış kentlerde önemli bir çevre sorunu olarak karşımıza çıkan ve kaynağı istenmeyen, rahatsız edici sesler olarak tanımlanmaktadır(Erkan, 2010: 153).

Çevreyi ve özellikle havayı kirleten bir etken olarak gürültü kaynakları olan ulaşım araçları ile birlikte çalışma alanları da önemli bir gürültü kaynağıdır(İsbir, 1986: 83).

Ayrıca kentleşme ve sanayileşme, toplumun ekonomik ve toplumsal gelişmesine katkıda bulunan olumlu etmenleri kentlerde toplamakla birlikte, hava ve su kirlenmesi, gürültü, sanayi ve yapım etkinlikleri gibi çevre üzerindeki olumsuz sonuçları da attırmaktadır(Keleş, 1990: 422).

Sonuç olarak, çevre kirlenmesi dediğimizde aklımıza gelen bütün sorunların kentleşmeyle ilişkisi vardır. Çevre sorunları ile büyük oranda yüzyılımızda karşılaşmış olmasının nedeni de bütün dünyada 20.yüzyılda yaşanan hızlı kentleşmedir(Erkan, 2010: 157).

Türkiye’de kentleşmenin yoğun olduğu bölgeler aynı zamanda çevre sorunlarının da yoğun bir şekilde yaşandığı yerlerdir. Özellikle ekonomik açıdan gelişmiş, sanayileşmiş bölgeler kentleşmeyi de beraberinde getirdiği için bu bölgelerde plansız kentleşmeden ve sanayileşmeden kaynaklanan çevre sorunları görülmektedir. Trakya’da Çorlu, Çerkezköy gibi hem sanayileşmiş hem de kentleşmiş yerlerin Ergene nehrini kirletmesi ve bu nehirden sulanan verimli tarım arazilerinin bu yolla kirlenmesi, bu kirlilik dolayısıyla verimin düşmesi ve tarım yapılamaz hale gelmesi ülkemizden verilebilecek somut bir örnektir.

6.TÜRKİYE'DE KENT PLANLAMASI VE PLANLI KENTLEŞME ÇALIŞMALARI

Tarihsel süreç içerisinde, kentlerin ilk ortaya çıkmasından günümüze kadar, her dönemin kendi uygarlığına özgü kentleri olmuş ve bu kentler belli düzenlemeye tabii tutulmuşlardır. Yapılan kazıların ortaya çıkardığı gerçek, antik dönem kentlerinin, topraklarıyla, çarşılarıyla, tiyatrolarıyla belli bir düzene sahip olduğunu göstermektedir(Erkan, 2010: 216).

Genellikle kent planlamasının piyasa mekanizması içinde ve liberalist mülkiyet anlayışına uygun olarak gerçekleşen sanayileşmenin ortaya çıkardığı sanayi kenti sorunlarına tepki olarak geliştiği söylenir(Tekeli, 2001: 17). Ülkemizde de kent planlaması çalışmalarını 19.yüzyılın ikinci yarısından daha gerilere götürmek imkânı yoktur. Osmanlı yönetimi, daha çok kentlerdeki yapıların sağlamlıkları, insan sağlığına uygunluklarının sağlanması, yolların temizliği ve yangınların önlenmesi gibi konulara öncelik tanımıştır. Tanzimat'tan sonra, batılı anlamda çağdaş, temiz, güzel görünümlü ve belediye hizmetlerini yeterli bir düzeyde sağlayan kentler yaratmak, kent planlaması anlayışının belli başlı hedefleri olmuştur(Keleş, 1990: 120).

Osmanlı imparatorluğundaki ilk imar düzenlemeleri Avrupa'daki düzenlemelerle aynı tarihlerde olmasına rağmen, bu düzenlemelerin arkasında yatan güdüler tamamen farklıdır. Bunlar, kentte büyük tahribat yapan yangınların önlenmesi, yeni kent içi ulaşım araçlarının gereksinimini karşılayacak şekilde yolların geliştirilmesi, kentin artan nüfusunu barındırmak üzere kent çevresinde yeni mahalleler kurulmasıdır(Tekeli, 1985: 884).

Bir modernite projesi olan kent planlaması, Türkiye'ye öncelikle İstanbul'dan başlayan uygulamalarla girmiştir. İstanbul'un ilk planlama çalışması 1836-1837 yıllarında Von Moltke tarafından yapılmıştır. Bunun paralelinde il imar talimatnamesi niteliğindeki 1839 tarihli "ilmühaber" yayımlanmıştır. Bunu İstanbul için çıkarılan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi, 1864 tarihli tüm imparatorlukta yürürlüğe giren Ebniye ve Turuk Nizamnamesi izlemiş ve nihayet 1882 tarihli Ebniye Kanunu yürürlüğe konmuştur. Kent planlamasının uygulaması 1850'li yıllardan sonra İstanbul dışındaki kentlere de yayılmaya başlamıştır(Tekeli, 2009: 109).

Tekeli'ye göre Batının kent planlaması konusunda geliştirdiği modernite projesinin Türkiye'ye yansması üç özelliği ile dört ayrı dönemde ele alınabilir. Bu proje her dönemde toplumun kente nasıl baktığı, kent planlamasının plancılar ya da ilgili uzmanlarca nasıl algılandığı, uygulamada ne kadar yaşama geçtikleri bakımından incelenebilir. Dönemler ise; 1) 19.yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'e kadar geçen süre, 2) Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'li yılların ikinci yarısına, 3) 1950'lerin ikinci yarısından 1980'lerin başına, 4) 1980'ler sonrası olarak yapılabilir(Tekeli, 2001: 19).

Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kentleri çok önemli dönüşümler yaşamışlardır. Bu dönüşümler kentin tümünü kapsayan planlardan çok mevzii planlar eliyle gerçekleşmiştir. Bu mevzii planlar yol açımı, yangın yerlerinin yenilenmesi, özellikle 1877 sonrasında gelen göçmen nüfusun yerleştirilmesi için yapılmışlardır. Çıkamaz sokaklı, kent içi ulaşımın yaya olarak kurulduğu, organik dokulu kentler yarım yüzyılda önemli ölçüde dönüşerek, düzenli geometrisi olan araba ulaşımına elverişli yolların bulunduğu bir kente dönüşmüştür(Tekeli, 2009: 142).

Osmanlı devletinin yerine kurulan Cumhuriyet'e kentsel yapı ve kent planlaması açısından özellikle bazı kentlerin kentsel yapı ve yaşam olarak dönüşmüş kentler ile azda olsa kurumsallaşmış bir yerel yönetim kurumu ve sınırlı kentlerde uygulanmış olsa da bir kent planlama uygulaması bırakılmıştır. Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda şehir planlamasıyla ilgili gelişmeler, kurtuluş savaşı sırasında yangınlar sonucunda zarar gören yerleşme alanlarımızın, halihazır haritaları üzerindeki yolların genişletilmesini esas alan istikamet planlarının hazırlanması biçiminde olmuştur(İsbir, 1986: 38). Cumhuriyet döneminde ilk planlama girişiminin Ankara'yı konu edindiğini görmekteyiz. 1928 yılında çıkarılan özel bir yasa ile (1351), Ankara'da bir İmar Müdürlüğü kuruluyor ve kentin imar planını yaptırma işi bu müdürlüğe görev olarak veriliyordu. Daha sonra 1580 sayılı Belediye Yasası (1930) bütün belediyelerin imar planı yaptırmalarını zorunlu saymıştır(Keleş, 1990: 125).

Cumhuriyet yönetimi "Ankara" örneğinde edindiği deneyimler paralelinde, 1930-1935 yılları arasında çıkardığı beş yasa ile Osmanlılardan kalan mevzuatı değiştirerek yeni bir kurumsal düzenlemeye gitmiştir. Bunlar, 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ve yine aynı yıl çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha kanunu, 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu, yine aynı yıl çıkarılan 2033

sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu, 1934 yılında çıkarılan 2722 sayılı Belediye İstimlak Kanunu ile 1935 yılında çıkarılan 2763 sayılı Belediyeler İmar Heyetinin Kuruluşuna ilişkin kanundur(Tekeli, 2009: 150).

Türkiye’de kent planlamasının üçüncü aşaması olarak 1950’lerden, 1980’e kadar olan dönem ele alınabilir. Bu dönem hem çok partili döneme geçiş hem de hızlı bir kentleşmenin yaşanmaya başladığı dönemdir. Cumhuriyet’in meşru gördüğü kentsel normlara uygun alt yapı ve konut üretiminde hem toplumun hem de kente yeni gelenlerin kaynaklarının yetersizliği gecekondu mahallelerini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca otomobil sayısının hızla artması ile birlikte kentler ciddi trafik sorunları ile karşılaşmıştır(Erkan, 2010: 220). Bu süreçte ortaya çıkan sorunları çözebilmek için bir takım kurumsal düzenlemeler ve yasal çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bunlara örnek olarak 1956 tarih ve 6785 sayılı “imar kanunu”, 1958 tarih ve 7116 sayılı yasa ile İmar ve İskân Bakanlığının kurulması, 1966 tarih ve 775 sayılı “Gecekondu Kanunu”, 1972 tarih ve 6785 sayılı İmar konusunda değişiklik yapan 1605 sayılı kanun gösterilebilir.

Dördüncü dönem olan 1980 sonrasında dışa açık bir ekonomik politikayla devlet müdahalesinden uzak liberal bir ortam doğmuştur. Çünkü Türkiye 1980’e kadar korunmuş bir ekonomi içinde ithal ikamesiyle sanayileşme politikası izlerken bu tarihten sonra dışa dönük bir ekonomi politikası izlemeye başlamıştır. Bu dönemde kentlerin nüfusu artmış ve ülke nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaya başlamıştır. Türkiye’de kent plancısı yetiştiren bölümlerin sayısı artmasına karşın bunlardan yararlanma isteği azalmıştır. Planlama yetkileri yeterli kadronun varlığına bakılmadan belediyelere bırakılmış, ayrıca merkezi yönetim kent içinde turizm bölgeleri gibi alanlar ilan ederek kent planlarının bütünlüğünün bozulmasına ve keyfi müdahalelere açık bir ortam yaratılmıştır(Tekeli, 2001: 32). Hazırlanan kent planlarının keyfi müdahalelerle değiştirilmemesi için yasaların bu çerçevede hazırlanması ve uygulanmasının takip edilmesi gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. SANAYİLEŞMENİN KENTLEŞMEYE ETKİSİNE BİR ÖRNEK: KIRIKKALE KENTİ

21 Haziran 1989 yılında il statüsüne yükselen Kırıkkale kent tarihi açısından yeni olmasına rağmen çevresiyle birlikte düşünüldüğünde tarihsel bir geçmişe sahiptir. Kentin merkezinin kurulduğu bölge boş bir arazi iken 1925 yılında ülkemizin askeri mühimmat ve silah ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bölgede fabrikaların kurulmasıyla kentin ilk temellerinin atıldığı söylenebilir. Kırıkkale, küçük bir köy olan Kırık Köyünün boş arazileri üzerinde sanayinin kentleştirdiği bir ilimizdir.

1.1.Kentin Tarihsel Gelişimi

Kırıkkale ve çevresi ile ilgili arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen buluntular yörenin tarihi geçmişini M.Ö. döneme kadar tarihlemektedir. Bu buluntular bizi Kırıkkale ve çevresinin Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yerleşim yeri olarak kullanıldığı sonucuna götürmektedir.

Kırıkkale ili ve çevresinin eski çağ tarihini aydınlatacak ve bölgenin tarihine ışık tutacak bazı bilimsel çabalar sonucu yüzey araştırmaları yapılmıştır.

Japonların 1990-91 yılları arasında Kırıkkale il merkezi ve ona bağlı ilçe ve köyleri kapsayan yüzey araştırmalarında toplam 21 höyük tespit edilmiştir. Bu merkezlerden toplanan seramik örneklerinin değerlendirilmesi sonucu bölgenin Kızılırmak kavsi dışında kalan alanda Neolitik çağ ve sonrası, Kızılırmak kavsi içinde kalan alanda ise bu dönemi takip eden Kalkolitik çağı, Eski Tunç Çağı, Assur Ticaret Kolonileri çağı, Eski Hitit Çağı, Hitit İmparatorluk Çağı, Frig ve Hellenistik-Roma Çağları ile Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yerleşim birimleri ve bu dönemlerin kültürlerini yansıtan kalıntılar bulunmuştur(Kırıkkale İl Yıllığı, 1999: 3).

Kırıkkale'nin tarihi geçmişini çevre kentlerin tarihiyle beraber düşündüğümüzde; 1073 yılında Ankara ve çevresinin Türklerin eline geçmesiyle Kırıkkale bölgesinin de Türkleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde bölge Anadolu Selçuklularının hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Selçuklular döneminde bölgede bir çok köprü, türbe, han ve cami gibi eserler yapılmıştır. Bunlara en somut örnek olarak Köprüköy

kasabasında Kızılırmak üzerinde bulunan Çeşnigir köprüsünü gösterebiliriz. Anadolu Selçuklu Devleti döneminin sona ermesi ve devamında Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla yöre Osmanlı egemenliğine girmiştir.

Tarihi belgeler incelendiğinde, bugün Kırıkkale il sınırları dâhilinde bulunan yerlerin tamamına yakını Ankara ili Keskin kazasına bağlı yerler olarak görülmektedir. 450 Yıl öncesine gidildiğinde; bölge tarihi hakkında arşiv belgelerinde şu bilgilere rastlanmaktadır. Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerinde XVI. yüzyılda Çankırı (o zamanki söylenişi Kangırı) sancağına bağlı, Kalecik kazasının bir köyü olan Keskin, aynı yüzyılın ikinci yarısında nahiye olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde nahiye merkezi durumuna gelen Keskin'e bağlı, 32 köy ve 60 mezra adı geçmektedir. Adı geçen bu yerlerin çoğu bugün Kırıkkale'nin büyük yerleşim merkezleri ve köyleridir(Kırıkkale İl Yıllığı, 1999: 10).

Kırıkkale isminin kaynağı hakkında farklı düşünce ve görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre kent merkezinin üzerinde kurulduğu köyün [Kırıkköy] adı ile kent merkezindeki Kaletepe'nin isminin kısaltılarak birleştirilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise bölgenin eski adının Kırıkkal'a şeklinde olduğu ve Kırıkkale adının buradan geldiği yönündedir.

Kırıkkale'nin adı 1925'de kentin 3 kilometre kuzeyindeki Kırıkköy ile Kaletepe'nin Kırık+Kale=Kırıkkale şeklinde birleştirilerek ortaya çıkmıştır. Bu isim bölgede yaşayanlarca yakıştırılmıştır. Kırıkköy'nün belgeye dayalı varlığına ilk olarak 22 Mart 1875 tarihli Basiret Gazetesinde rastlamaktayız. Gazete Kırıkköy'nün de içinde bulunduğu bölgenin ciddi bir kıtlık geçirdiğini belirtmektedir. Bu kıtlık döneminde; 1873 yılında 400 olan nüfus, kıtlığın etkisiyle 140 kişinin ölmesi ve 60 kişinin köyü terk etmesiyle 1875 yılında 200'e düşmüştür. Kent merkezindeki Kaletepe'de 1935-1940 yıllarında yapıldığı tahmin edilen kazılarda mezar taşları, çanak, çömlek, kabartma taşlar, mermer heykeller çıkmıştır. Çıkarılan buluntular, Etilerin başkenti Hatusaş'a seksen kilometrelik bir mesafede olması buranın [Kaletepe] bir tarihi nitelik taşıdığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir(Aslıyüce, 1974: 19). Bazı yazarlar ise Kırıkkale adının Osmanlı belgelerinde adına tesadüf edilen bir Türkmen topluluğu olan "Kırıklı Cemaati" ile ilgisi olduğu görüşündedirler. Bu yazarlara göre Kırıkköy ismi, söz konusu cemaatin bölgeye yerleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Zira Osmanlı Arşiv Vesikalarındaki bilgilere göre bölgeye en azı 300-400 yıldır "Kırıkkal'a/Kırıkkale" denilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti dönemine ait vesikalarda, 16. Ve 17. Yüzyıllarda doğudan gelen bazı Türkmen aşiret ve oymaklarının Ankara yakınlarındaki

Kırıkkal'a/Kırıkkale'ye yerleştirildiği kaydedilmiştir ki bunlardan biri, "Oğuz" veya "Oğuzhan" adıyla bilinen Türkmen oymağı olup Anadolu'yu Türkleştiren ve İslamlaştıran "Yörükân taifesin" den biridir. Öyle ise Kırıkkale ismi Kırık+Kale kelimelerinin birleşerek çıkmış bir isim değil, Osmanlı Devleti döneminden itibaren kullanılan eski tarihi bir isimdir. Bu adın bu gün kent merkezinin bulunduğu, yani Kaletepe'nin yakın çevresi için kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile Cumhuriyet öncesi Türkiye'deki "Kırıkkal'a" "Keskin" ili dâhilinde, bugünkü Kırıkkale'nin bulunduğu yere verilmiş isimdir(Kırıkkale Belediyesi, 2008: 2-3). Bu görüşe göre belgeye dayalı olması bakımından Kırıkkale isminin tarihi bir isim olduğunu söyleyebiliriz.

Kentin kuruluş tarihi 1925-1927 yıllarına uzanmakta ve günümüzde 85 yaşında bir kent olduğunu söyleyebiliriz. Sanayi kurulmadan önce burası boş bir arazidir. Kentin merkezi ve sanayinin kapladığı alan kısmen tarım alanı, kısmen kullanışsız ve bataklıktır. O zaman merkeze en yakın köy 3 km mesafedeki Kırık Köyü'dür. Kuzeydeki meyilli tepeler arasında yer alır, şu an kentle birleşmiştir. Diğer yerleşim birimi ise o zamanda nahiye olan, ulaşım merkezi durumundaki Yahşihan'dır. Demiryolu Kırıkkale kurulduğunda buraya kadar uzanmaktadır(Atalay, 1983: 61).

Cumhuriyet'in sanayileşme programları arasında kurulması öngörülen savunma sanayi için yer aranırken Kırık Köyü civarı uygun görülmüştür. Bu yer seçiminde Kırık Köyü'nün Ankara'yı Yozgat, Sivas üzerinden Doğuya, Çorum üzerinden Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ulaştıran yoldan Kayseri'ye giden yolun ayrıldığı kavşak noktası yakınında olması, ayrıca Doğuya doğru uzanarak Erzurum'a ulaşması planlanan demir yolunun o tarihte buraya yaklaşması önemli rol oynamıştır. Ayrıca savunma sanayi fabrikaları açısından önemli olan, güvenliğin bölgenin coğrafi yapısı açısından önem arz etmesi de fabrikanın Anadolu'nun ortasındaki burada kurulmasında önemli etkindir. Ayrıca bu elverişli şartlara birde o tarihlerde Kırık Köyü Muhtarı olan Hüseyin KAHYA'nın arazilerinin büyük bir kısmını Milli Müdafaa Vekâletine bağışlaması eklenince Kırıkkale ilinin temeli atılmış oldu(Köksal'dan aktaran Oğuz, 2006: 35).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kırıkkale'nin bulunduğu alan boş bir arazi iken fabrikaların kurulmasıyla, sanayileşme hareketi başlamış ve bunun sonucu olarak bölgede nüfus birikimi ve yapılaşmayla beraber kent kuruluş sürecine girmiştir.

Cumhuriyetin ilanından iki yıl sonra o yıllarda Keskin kazasının köyleri olan Ahılı, Kırık Köy ve Yuva ile nahiye olan Yahşihan arazilerinin birleştiği alanlarda askeri silah

ve mühimmat fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. 1925 yılında Kaletepe'nin hemen güney tarafında ilk olarak mühimmat fabrikası, daha sonraları diğer askeri fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışanlar için lojmanlar, sosyal tesisler ve demiryolunun yapılması ile beraber istasyon binası inşa edilerek Kırıkkale'nin temelleri atılmıştır(Sakallı, 2003: 86). Görüldüğü gibi önce sanayileşme başlamış ve bunun sonucu Kırıkkale kenti ortaya çıkmıştır.

Dönemin şartları çerçevesinde yurdumuzun askeri savunma sanayi fabrikalarının bu bölgede kurulmasının ve bölgenin tercih edilmesinin sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

1-Kırıkkale'nin bulunduğu bölgenin ulaşım açısından önemli bir kavşak konumunda olması, kara ve demiryolu varlığıyla milli ulaşım sistemine entegre olması,

2-Yeni kurulan devletin idare merkezi konumundaki Ankara'nın sınırları içinde yer alması ve yakın bir mesafede bulunması,

3-Sanayi tesisleri kuruluşunda su kaynağına yakınlık ve ulaşım imkânları önemli bir tercih sebebidir. Bölgeden Kızılırmak'ın geçmesi ve demir yolu ile karayolu imkânlarının iyi bir durumda olmasından dolayı Kırıkkale'nin sunduğu ulaşım avantajı,

4-Jeo-stratejik açıdan bölgenin önemli bir konumda bulunması,

5-Askeri fabrikaların kurulacağı yere incelemeye gelen heyeti Kırık Köyü Muhtarı olan Hüseyin KAHYA'nın misafirperver bir şekilde karşılaması ve arazilerinin önemli bir kısmını fabrika kurulması için bağışlaması heyette olumlu bir intiba bırakmış ve fabrikaların bu bölgede kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır.

1925 yılında ilk fabrikanın temelini atılmasıyla başlayan gelişme kentin çekirdeğidir. Fabrika sayısı arttıkça, personel de artmış ve yeni gelen işçilerin konutları ile halka halka mahalleler çevreye yayılmıştır.

Kırıkkale, özellikle yeni bir kent kurmak için başlatılan bir teşebbüs değildir. Ülkenin o günkü şartlarında askeri fabrikalar için seçilmiş bir bölgedir. Zaten ilk devrede işçilerde tamamen askerlerdir. Kırıkkale bütün özellikleri ile kurulan sanayinin fonksiyonu olarak bu günkü kent durumuna gelmiştir(Atalay, 1983: 62). Kırıkkale'de kurulan fabrikaların işgücü ihtiyacı önceleri askerlerden karşılanırken daha sonra fabrika sayısının artması ile beraber sivil halk arasından karşılanır olmuştur. Fabrikalarda teknik, idari ve işçi istihdam sayısının artmasıyla beraber nüfus artışı olmuştur. Bu nüfus artışı; barınma ihtiyacı için konut yapımını, ekonomik ihtiyaçları karşılamak için küçük çaplı ticari işletmelerin kurulması, eğitim ihtiyacı için okul yapılması, sağlık ihtiyaçları için Hastane kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bu

ihtiyaçları karşılamak için konutlar yapılmış ve ilk mahalleler oluşmaya başlamış, okullar yapılmış, sağlık merkezleri yapılmıştır. Bütün bunlar yapılırken belli bir plan doğrultusunda değil de rastgele yapıldığı için kent planlamadan uzak bir şekilde yatay olarak büyümeye başlamıştır. Bu süreçte fabrika sayılarının artmasıyla beraber çevre köy ve ilçeler ile beraber diğer illerden de Kırıkkale'ye göç başlamıştır. Yaşanan bu göçle beraber hızlı bir kentleşme sürecine girilmiş, bu kentleşme süreci kent planlamasından ve denetimden uzak şekilde geliştiği için Kırıkkale'nin bu gün var olan sorunlarının temelinde yatan sağlıksız kentleşme ortaya çıkmıştır. Kırıkkale'nin tarihi gelişimi de bize göstermektedir ki sanayileşme kentleşmenin tek nedeni değilse bile en önemli nedenidir.

1.2.Kentin İdari Yapısı ve İl Oluş Tarihi

1925 yılında ilk fabrikaların kurulmasıyla kentleşmeye başlayan Kırıkkale, 1929 yılında idari açıdan Ankara ili Keskin ilçesine bağlı bir bucak statüsüne yükseltilmiştir.

1940 yılına gelindiğinde Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) fabrikalarının artması ve beraberinde ki yoğun göç olayı sonucu kent nüfusu artmıştır. Mevcut idari yapının kent hizmetini yerine getirmede yetersiz kalması ve diğer sebeplerle 1941 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur.

Askeri fabrikaların cazibesiyle Türkiye'nin her yerinden gelenlerle kısa süre sonra kasabaya dönüşen Kırıkkale'de artan nüfusa bağlı olarak çıkan zaruretler karşısında ilçe teşkilatı kurulması mecburiyeti hâsıl olmuş ve 2 Ağustos 1944 tarihinde kabul edilen kanunla ilçe statüsüne yükseltilerek Ankara'nın ilçesi yapılmıştır(Pehlivanlı, 2012: 33). İlçe statüsüne yükselmesiyle beraber Kırıkkale'de yeni bir idari örgütlenme başlamış, idari görev ve hizmet alanlarında bir artış meydana gelmiştir.

1950'li yıllara gelindiğinde ülkemiz genelinde hızlı bir göç ve kentleşme olgusu ile karşı karşıya kalınmıştır. Aynı dönemde Kırıkkale'de çevre köy, ilçe ve illerle beraber yurdumuzun değişik bölgelerinden göç alarak büyümesini sürdürmüştür. 1976 yılında temeli atılan ve 1986 yılında işletmeye açılan Tüpraş Orta Anadolu Rafineri'de (OAR) yarattığı istihdam ile Kırıkkale'nin kentleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır. 1985 yılında Kırıkkale 208.018 kişilik büyük kent olmuştur. İl olmanın bir takım avantajlar sağladığı düşüncesiyle nüfus açısından büyümüş, birçok ilçe gibi Kırıkkale'de il olma talepleri yerel siyasetçiler tarafından dile getirilmeye başlanmıştır.

Kırıkkale; ekonomik gelişmişlik gerekçesiyle 21 Haziran 1989 tarih ve 20202 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 15 Haziran 1989 tarih ve 3578 Sayılı "4 İl ve 5 İlçe

Kurulması Hakkında Kanun” ile il statüsüne yükselmiştir. Kırıkkale’ye Delice, Keskin ve Sulakyurt ilçeleri ile 2 merkez bucağı, 12 kasaba, 175 köy ve 21 merkez mahalle bağlanmıştır. Daha sonra 20 Haziran 1990 tarih 20523 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 3644 Sayılı “130 İlçe Kurulması Hakkında Kanun” ile Bahşili, Balıseyh, Çelebi, Karakeçili ve Yahşihan ilçe statüsü kazanarak Kırıkkale’ye bağlanmışlardır. Böylece Kırıkkale Merkez ilçe ile beraber 9 ilçesi ve 23 belediyesi olan bir il olmuştur. (Tablo 3.1 ve 3.2)

Tablo 3.1: Kırıkkale İdari Durum Tablosu

İlçelerin Adı	Belediye Sayısı	Köy Sayısı
Merkez İlçe	3	8
Bahşili	2	4
Balıseyh	3	26
Çelebi	1	13
Delice	4	38
Karakeçili	1	2
Keskin	3	53
Sulakyurt	3	24
Yahşihan	3	5
Toplam	23	173

Tablo 3.2: Kırıkkale’de Belediyeler

İlçeler	Bağlı Belediyeler			
Merkez İlçe	Merkez	Hacılar	Hasandede	
Bahşili	Merkez	Karahahtmetli		
Balıseyh	Merkez	Koçubaba	Kulaksız	
Çelebi	Merkez			

Tablo 3.2: Devamı, Kırıkkale’de Belediyeler

Delice	Merkez	Büyükaşar	Büyükyazlı	Çerikli
Karakeçili	Merkez			
Keskin	Merkez	Konur	Köprüköy	
Sulakyurt	Merkez	Güzelyurt	Hamzalı	
Yahşihan	Merkez	Irmak	Kılıçlar	

1.3.Kentin Coğrafi Yapısı

Kentlerin kurulduğu yörenin coğrafi yapısı, kentlerin kuruluşunda çok önemli bir etkidir. Fiziki açıdan ve iklim şartları bakımından yaşama elverişli yerler kentlerin kurulacağı yer seçiminde hep tercih edilmişlerdir. Tarihsel olarak kentlerin kurulduğu yerlere baktığımız zaman genellikle su kenarları ve ovaların tercih edildiğini görmekteyiz.

Kentlerin kurulup gelişmesinde önemli rol oynayan kuruluş yeri ve ulaşım imkânları Kırıkkale’ye sanayinin kurulmasında ve kentin büyümesinde de önemli rol sahibidirler. Kırıkkale bu açıdan bütün avantajlara sahip olmuştur(Atalay, 1983: 59).

1.3.1.Coğrafi Konum

Kırıkkale ili coğrafi konum itibarıyla Ankara’nın ve Batı bölgelerimizin Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi ile ulaşımını sağlayan önemli bir kavşak noktası konumundadır.

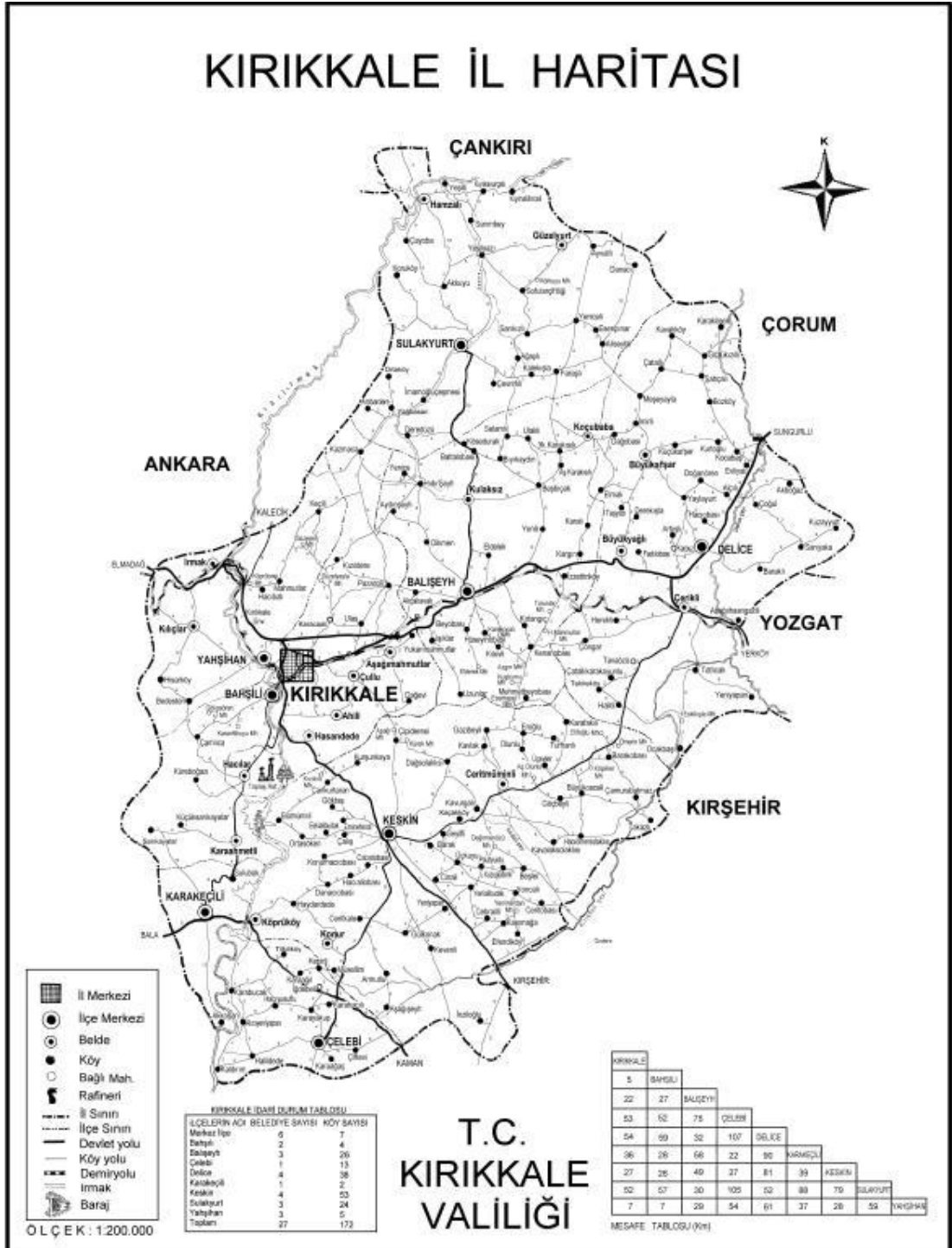
Kırıkkale, İç Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde yer alır. Doğusunda Yozgat ve Çorum illeri, Güneyde Kırşehir, Batı da Ankara ve Kuzeyde Çankırı illeri ile çevrilidir. Kırıkkale ilinin 1/200 000 ölçekli il haritası A-1’de verilmiştir.

Kırıkkale İli, kuzey yarım kürede $33^{\circ} 20' - 34^{\circ} 25'$ doğu meridyenleri ve $39^{\circ} 20' - 40^{\circ} 20'$ kuzey paralelleri arasında yer alır. Deniz seviyesinden yüksekliği 700 m, yüzölçümü ise 4.630 km^2 dir.

Kırıkkale il sınırlarının büyük bölümü, küçük ya da büyük akarsularla çevrelenmiş ve komşu illerle doğal sınırlar oluşturmuştur(Altın, 2009: 43).

Batı sınırlarının büyük bölümünü, Kızılırmak Ankara ilinden, Doğu sınırlarını Kılıçözü Çayı Kırşehir ilinden, yine Doğu sınırlarının Çorum kesimini ise Delice Çayı Çorum ilinden ayırmıştır(Gündoğdu, 2005: 1-2).

Şekil A-1:Kırıkkale İli 1/200 000 Ölçekli Haritası

Kaynak: Bayram GÜNDOĞDU(2005); Kırıkkale İli Çevre Durum Raporu 2005, Kırıkkale İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Yayınları, Kırıkkale, s.2

1.3.2. Doğal Özellikleri

Bir kentin doğal özellikleri ile kastedilen kent coğrafyasında yer alan dağlar, ovalar, akarsular, yeryüzü şekilleri, iklim gibi doğal olgulardır.

Kırıkkale'nin Doğusunda Koçubaba, Güney ve Güneydoğuda Denek dağı ve Yediler tepesi, Batıda sönmüş yanardağlar ile Kuzeyde de Kızıldağlar ile sınırlanmış olduğu görülür(Aslıyüce, 1974: 22).

Kırıkkale; Kızılırmak vadisinde, Kızılırmak'ın köşe yaptığı bir platoda, adeta bir çukur içinde kurulmuştur. Merkezden güney ve kuzeyin hafif meyilli tepelerine doğru yayılmıştır. Kırıkkale ovası her yönden meyilli tepelerle çevrilmiştir. Kızılırmak'a doğru genişlemektedir(Atalay, 1983: 59).

Kırıkkale'yi çevreleyen dağlara yükselti açısından baktığımızda; Kuzeybatı-Güneydoğu yönünde uzanan Koçu Dağı 4km. genişlik ve 7 km. uzunluğa sahip olup en yüksek noktası Yiğlitepe'dir(1278m). Güney ve Güneydoğuda Denek Dağı sırası Çoruhözü Vadisinin güneyinde Keskin ile İzzettin köy arasında uzanmaktadır. En yüksek noktaları noktaları; Gavur Tepesi (1742m) ile Bozkaya Tepesi (1577m)'dir. Kuzey-Güneybatı yönünde uzanan Küre Dağı'nın en yüksek yeri Küre Tepesi (1450m)'dir(İl Yıllığı, 1999: 15).

Kırıkkale ovalık alanlar açısından pek zengin sayılmaz. Kentin en önemli ovası; kuzeyde Çamlıca ve Karakaya tepelerine, güneyde Denek Dağının batısına kadar uzanan Kırıkkale ovasıdır. Kente adını veren Kaletepe Kırıkkale ovasının ortasında bulunmakta ve yüksekliği 950 metredir.

Kırıkkale'nin doğal özelliklerinden biri de su kaynaklarıdır. Kentin en önemli su kaynağı; kentin güney-kuzey doğrultusunda akan ve Çankırı-Kırıkkale il sınırını oluşturan Kızılırmak'tır. Sivas-Zara'dan doğan ve Samsun topraklarında Karadeniz'e dökülen, ülkemizin en uzun ırmaklarından biri olan Kızılırmak'ın 94 km'lik kısmı il sınırları içindedir.

Kırıkkale il sınırları içerisinde en önemli su yapısı olan Kapulukaya Barajı Kızılırmak üzerinde kuruludur. Yaklaşık olarak 29.000 km² lik drenaj alanı ve ortalama 85m³/s çıkış debisiyle 1989 yılında hizmete giren baraj, Kırıkkale'nin içme, kullanma ve endüstri suyu ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır. Buna ilave olarak barajdan tarımsal sulama amacıyla yararlanılmakta ve toplam 54MW gücündeki hidroelektrik santralinden enerji üretilmektedir(Yıldız ve Yeğnidemir, 2003: 549).

Kızılırmak'ın yanı sıra kentin diğer önemli su kaynakları; Kızılırmak'ın önemli kollarından biri olan Delice Çayı, İzzettin Köyü'nün yukarı kısımlarından doğup İzzettin-Balışeyh arasında demiryoluna paralel olarak ilerledikten sonra Kızılırmak'a karışan Çoruhözü Deresi ve Elmadağ'ın güney eteklerindeki suların birleşimiyle oluşan ve Irmak kasabası yakınlarında Kızılırmak'a karışan Okun Deresidir.

1.3.3. İklimi

Kırıkkale ili, ılıman iklim kuşağında yer almaktadır. Ancak bulunduğu alanın denizden uzak oluşu, günlük sıcaklık farkının yüksek olması gibi nedenlerle iklim karasallaşmaktadır(Gündoğdu, 2005: 14).

Karasal iklim yapısından dolayı Kırıkkale'de kışlar soğuk ve yağışlı, yazlar sıcak ve kuraktır. Uzun yıllar gerçekleşen iklimsel olaylara ait verilerde bunu doğrulamaktadır(Tablo.3.3).

Tablo 3.3: Kırıkkale'de Uzun Yıllar İçinde Gerçekleşen En Yüksek ve En Düşük Değerler (1970-2011)

Ortalama Değerler	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
En Yüksek Sıcaklık °C	4.1	6.9	12.6	18.0	23.0	27.5	30.9	30.8	26.8	20.5	12.3	5.8
En Düşük Sıcaklık °C	-3.0	-1.8	1.4	6.2	10.1	13.8	16.8	16.5	12.2	7.5	2.1	-1.0
Yağışlı Gün Sayısı	11.0	10.4	10.0	12.4	11.4	8.2	3.4	2.5	3.6	6.9	8.5	10.1
Aylık Toplam Yağış Miktarı (kg/m ²)	39.5	29.1	33.0	48.2	49.9	37.6	11.9	8.4	12.6	30.5	32.2	42.7
Uzun Yıllar İçinde Gerçekleşen En Yüksek Sıcaklık (gün olarak)°C	17.0	20.8	30.4	32.0	34.4	37.6	41.6	40.3	36.9	33.0	24.8	19.0
Uzun Yıllar İçinde Gerçekleşen En Düşük Sıcaklık (gün olarak)°C	-22.4	-21.6	-19.8	-5.8	0.4	5.4	7.4	8.0	2.7	-5.0	-9.7	-18.0

Kaynak : <http://www.mgm.gov.tr> (04.05.2012)

Tablo.3.3’de de görüldüğü gibi Kırıkkale’de en soğuk ayların Ocak ve Şubat, en sıcak ayların ise Temmuz, Ağustos olduğu görülmektedir. Yıllık ortalama yağış miktarı 31.3 kg/m²’dir ve en çok yağış kış ve ilkbahar aylarında yağmıştır. Uzun yıllar içinde gerçekleşen (1970-2011) en yüksek sıcaklık 30 Temmuz 2000 tarihinde 41.6 °C olarak, en düşük sıcaklık ise 16 Ocak 1980 tarihinde -22.4 °C olarak ölçülmüştür.

1.4. Kentin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Sosyo-ekonomik yapı; nüfus ve nüfusla ilgili büyüklük, nüfus artışı ve hızı, ekonomik yapı, kentleşme düzeyi, eğitim, sağlık, çevre gibi faktörlerden oluşmaktadır. Bu faktörler içerisinde nüfus yapısı ve artış hızı ekonomik gelişme hızını, kaynakların kullanımını, kentleşmeyi, çevreyi, sosyal ve kültürel gelişmeyi etkileyen en önemli unsurdur. Sosyo-ekonomik yapı içindeki diğer unsurlar büyük oranda demografik gelişmelerden etkilenmektedir.

1.4.1.Nüfus

Kırıkkale ve yöresi tarihi süreci içersin de sürekli bir nüfus göç alımı ve dağıtımını görür. 1071 Malazgirt Zafer’inden sonra bu saha sürekli bir geçiş noktası olarak kullanılmış, yöreye gelen aşiret, cemaat ve boylar ülkemizin her yanına iskâna gönderilmiştir. 16. Yüzyıldan sonra başlayan düzenli iskân politikası sayesinde bugünkü yerleşim mekânlarının kurulduğu görülmüştür(Altın, 2009: 51).

Osmanlı Devleti döneminde Kırık Köyü olarak bilinen [Bu günkü Kırıkkale kentinin olduğu alan] yerleşim yerinin çok az bir nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. 1876’lı yıllarda bölgede meydana gelen kıtlıktan etkilendiği bilinen Kırık Köyünün nüfusu Cumhuriyetin ilk yıllarında 12 hane olarak geçtiği bilinmektedir. 1925 yılında MKEK fabrikalarının temellerinin atılmasıyla Kırık Köyü göç alan bir yerleşim yerine dönüşmüş ve nüfusun 1929’da 3000’i geçmiştir(Altın, 2004: 67).

1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti kayıtlarına “Kırıkkale” olarak geçen Kırıkkale’nin(Aslıyüce, 1974: 28) 1927 sayımında ismine rastlanmaz. 1929’da bazı sanayi kuruluşları üretime başladığı için nüfus birikimi olmuş ve Keskin’e bağlı bucak durumuna gelmiştir(Atalay, 1983: 69).

1935’te 4599 nüfuslu bucak olan Kırıkkale 1980 yılına gelindiğinde 178.401 merkez nüfusu ile Türkiye’nin 17. büyük kenti konumuna gelmiş, bu süreçte olağan üstü bir

nüfus artışı olmuştur. Nüfus artış açısından Karabük ve Batman benzer durumda olmalarına rağmen yine de artış hızı Kırıkkale'den daha düşüktür. Türkiye genel ortalamasına göre Kırıkkale nüfus artışı bakımından en başta gelmektedir. Kırıkkale'ye göçün azaldığı 1975-1980 yılları arasında dahi Türkiye ortalama nüfus artış hızı %2 iken Kırıkkale'de %6'dır. En yüksek artış kuruluş ve ilk gelişme yılları olan 1935-40 arası %30 civarındadır. Daha sonra en yüksek artış ülke genelinde kırdan kente yoğun göç dönemi olan 1955-1960 arasındadır(Atalay, 1983: 70).

1950-1970 yılları arasında Kırıkkale'nin nüfusu, diğer zamanlara göre altı kat artış göstermiştir. Bunun nedenleri arasında göçler, hızlı kentleşme ve doğumlar gösterilebilir. 1940 yılında nüfusun %52.50'si kentlerde yaşarken, bu oran 1985'de %70.52'ye yükselmiştir. Bu derece yüksek bir artış oranı ise Kırıkkale'nin büyük göç akımına uğradığının açık göstergesidir(İl Yıllığı, 1999: 23).

Sanayileşen diğer kentlerde olduğu gibi, Kırıkkale'de bir sanayi kenti olarak hem yakın çevresinden hem de Türkiye'nin diğer bölgelerinden göç almaya başlamıştır(Türkkahraman, 2003: 53). Bu sebeple Kırıkkale göçlerle kurulmuş bir kentimizdir. Kent nüfusunun büyük kesimi çevre il, ilçe ve köylerden gelmiştir. Bunun yanı sıra kent, ülkenin bütün bölgelerinden nüfus çekmiştir. Geldikleri bölge ve yerleşim birimine göre nüfus çok renklilik göstermektedir. Atalay'ın 1983 yılında kentte uyguladığı ankete katılanların verdiği cevaba göre 35 ayrı il, 74 ilçe, 160 farklı köy dağılımı görülmüştür. Bu da ülkenin her köşesinden nüfus geldiğini göstermektedir(Atalay, 1983: 71). Bu durum tespiti de göstermektedir ki Kırıkkale'nin demografik yapısı kozmopolit bir görünümündedir.

TÜİK'in 2011 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verileri de bu durumu doğrular ve destekler niteliktedir. İkamet edilen ile göre nüfusa kayıtlı olunan il verileri bize Kırıkkale'de Türkiye'nin her ilinden insan yaşadığını göstermektedir. Bunlardan ilk beş sırayı 19.203 kişi ile Kırşehir birinci sırayı alırken onu sırasıyla 10.835 kişi Yozgat 2., 8.730 kişi ile Ankara 3., 6.125 kişi ile Çorum 4. ve 2.172 kişi ile Çankırı 5. Sırayı almaktadır(Tablo 3.4). Bunların dışında Türkiye'nin her bölgesinden ve her ilinden 26.474 kişi Kırıkkale'de yaşamaktadır.

Tablo 3.4: TÜİK 2011 yılı ADNKS'ye Göre Diğer İl Nüfusuna Kayıtlı Olup Kırıkkale'de İkamet Edenler

Nüfusa Kayıtlı Olduğu İl	Nüfus (Bin Kişi)
Kırşehir	19.203
Yozgat	10.835
Ankara	8.730
Çorum	6.125
Çankırı	2.172
Diğer İller (75 il)	26.474
Toplam	73.537

Kaynak: <http://rapor.tuik.gov.tr>'den uyarlanmıştır.

Kırıkkale'nin 1935'de Nahiye olan statüsünden günümüzde il statüsündeki tarihsel gelişim sürecindeki nüfus gelişimi aşağıda (Tablo.3.5) görülmektedir.

Tablo.3.5'deki veriler ışığında Kırıkkale'nin 1935-2000 yılları arasında nüfusun bir artış süreci yaşadığı, bu yıllardan sonra nüfusta azalış olduğu görülmektedir. Bunda devletin izlediği nüfus planlama politikalarının payı olduğu kadar MKEK fabrikalarının istihdam kapasitesindeki düşüşe bağlı olarak gelişen göçünde büyük payı vardır. TÜİK 2011 yılı ADNKS verilerine göre Kırıkkale aldığı göç 12.190, verdiği göç 17.482 ve net göç -5.292 kişi olurken net göç hızı -19.06'dır. Bu haliyle Türkiye genelinde net göç hızı bakımından en fazla göç veren iller sıralamasında Van, Yozgat ve Çankırı'dan sonra 4. Sırada yer almaktadır.

Tablo 3.5: Kırıkkale İli Nüfus Gelişimi (1935-2011)

Yıllar	Kent Nüfusu	Köy/Belde Nüfusu	Toplam Nüfus(kişi)	Statüsü
1935	4.599	9.895	14.494	Nahiye
1945	14.496	39.642	54.138	İlçe
1950	15.750	46.340	62.090	
1955	27.807	50.607	78.414	
1960	42.904	33.353	76.257	
1965	57.669	43.416	101.085	
1970	91.658	38.528	130.186	
1975	137.874	39.281	177.155	
1980	178.401	44.492	222.893	
1985	208.018	54.331	262.349	
1990	243.378	106.018	349.396	
2000	285.294	98.214	383.508	
2007	230.189	50.045	280.234	
2008	230.354	48.971	279.325	
2009	232.990	47.844	280.834	
2010	233.073	43.574	276.647	
2011	233.768	41.224	274.992	

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr ve <http://rapor.tuik.gov.tr> 'den uyarlanmıştır.

2011 ADNKS sonuçlarına göre Kırıkkale'nin toplam nüfusu 274.992 kişi olup bunun 233.768 kişisi il ve ilçe merkezlerinde ikamet etmekte, 41.224 kişisi ise belde ve köylerde ikamet etmektedir. Buna göre nüfusun %85'i kent merkezlerinde, %15'i belde ve köylerde yaşamaktadır. Nüfusun 137.666'sı (%50.06) Erkek ve 137.326'sı (%49.94) kadındır.

Tablo 3.6: TÜİK 2011 ADNKS'ye Göre Kırıkkale Nüfusunun Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Toplam Kişi (Bin)	Oranı (%)
0-9	36.967	13,45
10-19	48.033	17,46
20-64	164.386	59,78
65-90+	25.606	9,31
Toplam	274.992	100

Kaynak: <http://rapor.tuik.gov.tr>'den uyarlanmıştır.

Nüfus yapısı içinde 36.967 kişi (%13,45) ile 0-9 yaş grubunda, 10-19 yaş grubunda 48.033 kişi bulunmakta ve nüfusun %17,46'sını oluşturmakta, 20-64 yaş grubunda 164.386 kişi bulunmakta ve nüfusun %59,78'sini oluşturmaktadır. Nüfusun %9,31'ini ise 65-90+ yaş grubu oluşturmaktadır. Nüfusun önemli bir kısmı aktif çalışma grubunda yer almaktadır. Nüfus artış hızı Türkiye genelinde ‰ 13.49 iken Kırıkkale'de ‰ -6'dır. Nüfusun büyük bir kısmı (193.950 kişi) Kırıkkale kent merkezinde yaşamakta olup ilçeler arasında en büyük ilçe (Tablo.3.7) 13.374 kişilik nüfusuyla Yahşihan iken en küçüğü 782 kişi ile Çelebi'dir. Kırıkkale Üniversitesinin Yahşihan ilçe sınırlarında kurulmasının etkisiyle ve kentsel yapılaşmanın Ankara istikametine doğru büyümesi sonucu kısa süre önce ilçe statüsü kazanan Yahşihan bu gün Kırıkkale'nin en büyük ilçesi durumuna gelmiştir.

Tablo 3.7:Kırıkkale İli ve İlçeleri 2011 Yılı Nüfus Durumu

İlçelerin Adı	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Belde/Köy Nüfusu
Merkez İlçe	202.098	193.950	8.148
Bahşili	6.911	5.245	1.666
Balıyşeyh	6.826	2.111	4.715
Çelebi	2.140	782	1.358
Delice	9.592	2.420	7.172
Karakeçili	3.375	3.115	260
Keskin	19.505	10.211	9.294
Sulakyurt	7.927	2.560	5.367
Yahşihan	16.618	13.374	3.244
Toplam	274.992	233.768	41.224

Kaynak: <http://rapor.tuik.gov.tr> 'den uyarlanmıştır.

Kırıkkale kent merkezi nüfus büyüklüğü bakımından TÜİK 2011 ADNKS verilerine göre Türkiye’de yer alan 81 il içerisinde 193.950 kişilik nüfusıyla 32. sırada yer almaktadır.

1.4.2. Eğitim

Bir toplumun gelişmişliğinin göstergelerinden biri de eğitim durumudur. Okuma-yazma oranı, eğitim kurumları ve eğitici sayıları, okullaşma oranı gibi veriler toplumun eğitim durumu hakkında bize bilgi veren göstergelerdir. Kırıkkale’nin eğitim alanındaki verileri, kentin eğitim-öğretim yönünden iyi bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

2011 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarında belirtilen okuma yazma durumuna ve cinsiyete göre +6 yaş da Türkiye genelinde okuma-yazma oranı %95.13 iken, Kırıkkale’de %96.52’dir. Bu oranın cinsiyete göre dağılımına bakıldığı zaman erkeklerde Türkiye geneli %98.30 iken Kırıkkale’de %99.30’dur. Kadınlarda ise Türkiye geneli %91.94 iken Kırıkkale’de %93.8’dir(Tablo 3.8). Bu verilerde bize okuma-yazma oranı açısından Kırıkkale’nin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.8: +6 Yaş Türkiye’de ve Kırıkkale’de Okuma Yazma Oranları(2011)

Cinsiyet	Kırıkkale (%)	Türkiye (%)
Erkek	99,30	98,30
Kadın	93,8	91,94
Genel	96,52	95,13

Kaynak: <http://rapor.tuik.gov.tr>’den uyarlanmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 2011-2012 eğitim istatistiklerine göre; Kırıkkale genelinde 2011-2012 eğitim-öğretim döneminde okul öncesi, ilk ve orta öğretim olmak üzere 268 okulda 60.125 öğrenciye 3.581 öğretmen tarafından eğitim-öğretim hizmeti verilmiştir.

Okul öncesi eğitimde; il merkezi ve ilçelere dağılmış 98 okulda, 207 öğretmen tarafından 3.945 öğrenciye hizmet verilmektedir.

İlköğretim seviyesinde 35.997 öğrenci eğitim öğretime devam etmekte ve okullaşma oranı %100 düzeyindedir. Bu eğitim düzeyinde 114 okulda 2.140 öğretmen görev yapmaktadır. Okullardan 109 adeti resmi ilköğretim, 4 adeti özel ilköğretim ve 1 adeti Yatılı İlköğretim Bölge Okulu (YİBO)’dur. Ayrıca ilköğretim düzeyinde taşınmalı eğitim sistemi ile 21 taşıma merkezine 169 yerleşim biriminden (köy/bağlı) 1.797 ilköğretim öğrencisi taşınmalı eğitim almaktadır.

Ortaöğretim çağ nüfusundan (14-17) yaş 20.183’ü öğrencilik hayatına devam etmekte ve bu eğitim düzeyinde okullaşma oranı %83 seviyesindedir. Ortaöğretim düzeyine 56 okulda 1.234 öğretmen tarafından eğitim-öğretim hizmeti verilmektedir. Bu düzeydeki 56 okuldan 24’ü genel lise, 32’si mesleki ve teknik lisedir. (MEB,2012:6-92).

Tablo 3.9: Kırıkkale’de Eğitim Seviyesine Göre Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları (2012)

Sayılar	Okul Öncesi	İlköğretim	Ortaöğretim
Okul	98	114	56
Öğrenci	3.945	35.997	20.183
Öğretmen	207	2.140	1.234

Kaynak: MEB(2012); Milli Eğitim İstatistikleri, Ankara, s.41’den uyarlanmıştır.

Yükseköğretim kurumu olarak Kırıkkale Üniversitesi kurulduğu 1992 yılından beri eğitim, öğretim ve kültürel faaliyetlerine devam etmekte, Kırıkkale'nin gelişimine katkıda bulunmaktadır.

03 Temmuz 1992 tarihinde kurulan Kırıkkale Üniversitesi, Kuruluş Kanununa göre Fen-Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler, Mühendislik ve Veteriner Fakülteleri; Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri ile Ankara Üniversitesinden devralınan Kırıkkale Meslek Yüksekokulundan oluşmuştur. 1994-1995 öğretim yılı başında Keskin'de 3 programlı bir yüksekokul açılmış, Bakanlar Kurulunun 3 Ocak 1995 tarih ve 95-6413 Sayılı Kararı ile Tıp, Hukuk ve Eğitim Fakülteleri ile 12 Ağustos 1998 tarih ve 98/11641 Sayılı Kararı ile Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu eklenmiştir (İl Yıllığı, 1999: 43).

Kuruluşundan günümüze kadar Kırıkkale Üniversitesi büyük bir gelişme kaydederek 10 Fakülte, 1 Yüksekokul, 6 Meslek Yüksekokulu, 3 Enstitü ve 12 adet Araştırma ve Uygulama Merkez'inden oluşan büyük bir üniversite olmuştur. Üniversite 914 öğretim üyesi ve görevlisi ile 19.803 öğrenciye eğitim-öğretim hizmeti vermeye devam etmektedir (Tablo.3.10)

Tablo 3.10: Kırıkkale Üniversitesine Bağlı Birimler Akademik Personel ve Öğrenci Sayısı (2011)

Birim Adı	Öğretim Üyesi ve Elemanı Sayısı						Öğrenci Sayısı
	Öğretim Üyesi	Öğretim Görevlisi	Okutman	Araştırma Görevlisi	Uzman	Toplam	
Rektörlük			55		13	68	
Fen-Edeb.Fak.	99	5		46		150	3.898
Mühendislik Fakültesi	37	2		23	1	63	2.254
İkt. ve İd.Bil.Fak.	40	2		27		69	2.886
Hukuk Fak.	20			21		41	853
Eğitim Fak.	30	7		16		53	1.971
Tıp Fak.	108			145	2	255	470

Tablo 3.10: Devamı, Kırıkkale Üniversitesine Bağlı Birimler Akademik Personel ve Öğrenci Sayısı (2011)

Veteriner Fak.	36			14		50	313
Diş Hekimliği Fak.	26	1		22	1	50	183
Güzel Sanatlar Fak.	6	1		3		10	132
Sağlık Bil.Fak.	10			4		14	479
BESYO	7	2		2		11	345
Kırıkkale MYO	12	40			2	54	4.523
Keskin MYO	2	11	2			15	949
Hacılar H.A. MYO		4	1			5	304
Delice MYO	1	3				4	92
Adalet MYO		1				1	93
Sağlık Hiz.MYO		1				1	58
Toplam	434	80	58	323	19	914	19.803

Kaynak: <http://www.kku.gov.tr> (30.04.2012)

Üniversite kuruluş yeri olarak Kırıkkale-Ankara karayolu üzerinde Yahşihan ilçe sınırlarında bulunmaktadır. Ulaşım; kent merkezi ile üniversite yerleşkesi arasında ve Yahşihan-Yenişehir mahallesi arasında hizmet veren minibüslerle sağlanmakta olup, ulaşım yönünden bir sıkıntı bulunmamaktadır. Öğrencilerin barınma ihtiyacı KYK'ya (Kredi ve Yurtlar Kurumu) bağlı Kırıkkale, Kızılırmak Kız Yurdu ve Keskin Yurdu ile diğer özel yurtlar tarafından karşılanmaktadır. Kırıkkale Yurdu 2082, Kızılırmak Kız Yurdu 450, Keskin Yurdu 362 öğrenci kapasitelidir.

1.4.3. Sağlık

Kırıkkale; sağlık kurumu ve kuruluşları, sağlık personeli sayısı, teçhizat, donanım bakımından ve insanların sağlık hizmetlerine erişimi yönünden iyi bir konumda bulunmaktadır. Sağlık hizmetleri, sağlık bakanlığına bağlı hastane ve sağlık ocakları, Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi ile özel sağlık kuruluşlarınca yerine getirilmektedir.

Sağlık bakanlığına bağlı hastane ve diğer sağlık kuruluşlarında; 144 uzman hekim, 145 pratisyen hekim, 41 diş hekimi, 9 eczacı, 239 ebe, 380 hemşire, 743 sağlık memuru ve teknisyeni ile 836 diğer personel tarafından sağlık hizmetleri yerine getirilmektedir (Tablo.3.11).

Tablo 3.11:Kırıkkale’de Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Personelinin İlçeler İtibariyle Dağılımı (2011)

İlçe Adı	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Ebe	Hemşire	Teknisyen ve Sağlık Memuru	Diğer Personel	Toplam
Merkez	138	108	37	9	187	347	557	720	2.103
Bahşili		4	1		3	3	25	9	45
Balıseyh		3	1		9	4	17	14	48
Çelebi		1			4	2	14	3	24
Delice	3	5			10	3	29	25	75
Karakeçili	1	4	1		6	4	22	12	50
Keskin		9			7	7	29	15	67
Sulakyurt	2	7			6	4	19	24	62
Yahşihan		4	1		7	6	31	14	63
Toplam	144	145	41	9	239	380	743	836	2.537

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

Sağlık bakanlığına bağlı kuruluşlara ilaveten Kırıkkale Üniversitesi, diğer kamu kuruluşları ve özel sağlık merkezlerinde de 166 uzman hekim, 152 asistan, 10 pratisyen

hekim, 1 diş hekimi, 2 eczacı, 4 ebe, 99 hemşire, 58 sağlık memuru ve sağlık teknisyeni ile 170 diğer personel olmak üzere toplam 662 personel sağlık alanında görev yapmaktadır (Tablo.3.12).

Tablo 3.12:Kırıkkale’de Özel ve Diğer Kamu Kuruluşları Sağlık Personeli Durumu (2011)

Özel ve Diğer Kamu Kuruluşları Adı	Uzman Hekim	Asistan	Pratisyen Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Ebe	Hemşire	Memuru Sağlık	Diğer Personel	Toplam
Kırıkkale Üniversitesi	135	152		1	2		87	39	126	542
Diğer Kamu Kuruluşları			3					14	4	21
Özel Kuruluşlar	31		7			4	12	5	40	99
Toplam	166	152	10	1	2	4	99	58	170	662

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

Kırıkkale genelinde; 659 hekim, 11 eczacı, 243 ebe, 479 hemşire, 801 sağlık memuru ve 1006 diğer personel olmak üzere toplam 3199 personel tarafından sağlık hizmetleri yerine getirilmektedir.

Kent genelinde Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakóltesi Hastanesi, Devlet Hastanesi, Yüksek İhtisas Hastanesi, Delice, Karakeçili ve Sulakyurt Devlet Hastaneleri tarafından yataklı hasta hizmeti verilmektedir. Bu hastanelerin toplam yatak kapasitesi 973’dür (Tablo.3.13).

Tablo 3.13:Kırıkkale’de Yataklı Sağlık Kurumları ve Kapasiteleri (2011)

Yataklı Tedavi Kurumu Adı	Yatak Kapasitesi	
	Yatak Sayısı	Fiili Yatak
K.Ü. Tıp Fakültesi	154	154
Yüksek İhtisas Hast.	461	461
Kırıkkale Devlet Hast.	318	318
Sulakyurt Devlet Hast.	10	10
Delice Devlet Hast.	15	15
Karakeçili Devlet Hast.	15	15
Toplam	973	973

Kırıkkale’de yataklı tedavi kurumlarının yanı sıra 1 Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, 9 Toplum Sağlığı Merkezi, 33 Aile Sağlığı Merkezi, 84 Aile Hekimliği, 24 Sağlık Evi, 1 Halk Sağlığı Laboratuvarı, 1 Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlama Merkezi, 1 Verem Savaş Dispanseri, 12 Adet 112 Acil Sağlık Hizmetleri İstasyonu hizmet vermektedir. Ambulans donanımı olarak, İl Sağlık Müdürlüğünde 3, devlet hastanelerinde 9, acil yardım merkezlerinde 15, toplum sağlığı merkezlerinde 5 olmak üzere toplam 32 adet ambulans hizmet vermektedir.

Temel sağlık göstergeleri açısından önemli bir faktör olan bir sağlık personeline düşen nüfus bakımından da Kırıkkale ülke genelinde iyi bir düzeydedir (Tablo.3.14).

Tablo 3.14:Kırıkkale’nin Temel Sağlık Göstergeleri (2011)

Sağlık Göstergeleri	Kırıkkale (2011)	Türkiye (2010)
Hekim Sayısı	659	144.879
Bir Hekime Düşen Nüfus	420	509
Sağlık Memuru ve Sağlık Teknisyeni	801	94.443

Tablo 3.14:Devamı, Kırıkkale'nin Temel Sağlık Göstergeleri (2011)

Bir Sağlık Memuru ve Sağlık Teknisyenine Düş Nüfus	345	781
Hemşire Sayısı	479	114.772
Bir Hemşireye Düşen Nüfus	577	642
Ebe Sayısı	243	50.343
Bir Ebeye Düşen Nüfus	1.138	1.464

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

1.4.4. Ulaşım ve Altyapı

Ulaşım; insanların yerleşim alanları arasında gidiş-gelişinde, ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında ve taşınmasında önemli rol oynayan bir faaliyettir. Bu yüzden ulaşım açısından avantajlı yerler toplumların yerleşimi açısından hep tercih edilmiş, bulunduğu bölgenin kentsel gelişimine ve ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Bu yönüyle Kırıkkale'de avantajlı bir konuma sahiptir. Ankara-Samsun ve Ankara-Kayseri karayollarının kesiştiği kavşak bir noktada bulunan Kırıkkale 43 ilin geçiş güzergâhında yer almaktadır. Kırıkkale'nin diğer kentlerle ulaşımı karayolları ve demiryolu ile sağlanmaktadır. Kırıkkale duble yol diye tabir edilen bölünmüş çift yol ile milli karayolu sistemine entegre olup, karayolu ulaşımı açısından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kent içinden geçen Ankara-Sivas-Kayseri demiryolu ile yolcu ve yük taşımacılığı yapılmakta, demiryolu ulaşımı açısından Kırıkkale'ye avantaj sağlamaktadır. Demiryolu ile Tüpraş ve MKEK'ye ait fabrikalar arasında bağlantı yapılarak, ürünlerin diğer bölge ve kentlere ulaştırılmasında önemli bir görev ifa etmektedir. Kırıkkale'nin ulaşımı ile ilgili veriler aşağıda (Tablo3.15) verilmiştir.

Tablo 3.15: Kırıkkale'de Yolların Uzunlukları (2008-2011)

Yıllar	Devlet Yolu (km)	İl Yolu(km)	Bölünmüş Yol(km)	Köy Yolu(km)	Demiryolu(km)
2008	235	139	154	1.536	97
2009	234	139	186	1.541	97
2010	233	139	208	1.552	97
2011	231	140	216	1.533	97

Kaynak: Kırıkkale Belediyesi(2012), **Seçilmiş Göstergelerle Kırıkkale 2012** , s.190

Kırıkkale'nin kentsel gelişmesinde ulaşım açısından avantajlı olmasının büyük rolü vardır. Savunma sanayine yönelik fabrikalar ile ülke enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli olan petrol rafinerisinin Kırıkkale'ye kurulması sürecinde bu rolü görmekteyiz. Kentte hava ulaşımını sağlayan bir havaalanı bulunmamakta olup, bu ihtiyaç kentin Ankara'ya yakınlığı dolayısıyla (78km) Ankara Esenboğa havaalanından karşılanmaktadır.

Bir kentin altyapısını; araç ve insanların kent içi ulaşımını sağlayan yol ve kaldırımlar, içme suyu, kanalizasyon ve arıtma tesisi, kent içindeki parklar ve sosyal donatılar, haberleşme ve enerji gibi ögeler oluşturmaktadır. Günümüz itibariyle Kırıkkale alt yapı ihtiyacını tam olarak giderememiş, bir takım eksiklikleri bulunmaktadır. Bunda kentin plansız bir kentleşme sürecinden geçmesi ve sorunların günümüze taşınmasının payı vardır. Alt yapı sorunlarının tam olarak giderilmemesinde yerel yöneticilerin irade eksikliği ve ekonomik yetersizlik gerekçe olarak gösterilebilir.

Kırıkkale'ye ilk yerleşme ve yapılaşmanın başlaması MKEK'ye ait fabrika ile sosyal tesis ve lojmanların yapılmasıyla olmuştur. Bunu fabrika sayısının artması, çalışmak için köyler, çevre ilçe ve illerden gelenlerin barınmak için konutlar yapması süreci izlemiştir.

Bu dönemde Kırıkkale'de sadece fabrikaların sosyal tesis ve lojmanlarının olduğu bölge modern görünüşlü, bunun dışında kalan yerler ise köye benzer bir yapıda gelişme göstermiştir(Aslıyüce, 1974: 31). İlk gelişen mahalleler fabrikalar mahallesi ve Yenidoğan mahallesinin güney kısmı, bu gün kentin merkezi, çarşı ve kamu binalarının bulunduğu bölgedir. Gelişme, konut yapımı tamamen kendiliğinden olmuş, herhangi bir planlama görülmemiştir(Atalay, 1983: 82). Bu plansız gelişmenin nedeni, kentin gelişmesini planlayıp yönlendirecek bir belediye teşkilatının bulunmamasıdır.

Kırıkkale'de 1941 yılında belediye teşkilatını kurulmasıyla yeni bir döneme girilmişse de imar planı hazırlama ve alt yapı çalışmaları noktasında belediyenin ciddi bir faaliyeti görülmemiştir. Bu sebeple kent altyapı ve planlamadan yoksun olarak düzensiz ve plansız bir şekilde büyümüştür.

Kentin ilk imar planı 1954'te yapılır. Çünkü 1950'den sonra plansız ev yapımı olağanüstü artmıştır. 1954 planı sadece çarşı bölgesiyle sınırlı kalır. Planın dar bir alanla sınırlı olması ve kentin hedeflerin üzerinde büyümesi üzerine 1964'te ikinci ve ilk resmi imar planı yaptırılır. Bu planda demiryolu ile karayolu (Ankara-Samsun) arasında kalan

bölge düzene kavuşmuştur. 1964'lere kadar, belediye imkânlarının yetersizliğinden dolayı kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerini halk birleşerek yapmaya çalışmıştır(Atalay, 1983: 84-85). Kimilerine göre 1970'lere kadar Kırıkkale köy karakterindedir. Evlerde hayvan beslenmekte, sokaklarda hayvan sürüleri gezmektedir. İnsanlar evinin bahçesinde sebze yetiştirmektedir. 1960'lara kadar kent içinde asfaltlı yol yok, hatta ana arterler dışında yollar belli değildir. Tüm bunlar 1970'lere kadar belediye hizmetlerinin yapılmamasından ve plansız, keyfi yapılaşmadan kaynaklanmaktadır(Özsoy, 2012: 96).

Kırıkkale'de imar alanında daha sonraki yıllarda da çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri 1972 yılındaki plandır. Bu planda yine kent merkezi ile çevresindeki mahallelerin düzenlenme çalışmaları yapıldığı görülmüştür. Kenar mahalleleri de içine alan imar planı ancak 1976 yılında hazırlanmıştır. Son hazırlanan imar planlarında nüfus artışı ile ilgili tahminlerde bulunularak kentsel büyüme hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır. Ancak kentin büyümesi ve nüfus artışı hep planda tahmin edilenin üzerinde gerçekleşmiştir.

Kırıkkale'de nazım imar planları ve çevre düzeni planlarının şehir gelişimini geriden takip etmesi, yol, su, kanalizasyon, çocuk parkı ile beraber, özellikle yaşanabilecek dünya standartlarında yeşil alan miktarı düşünülmeden yapılaşma ve kat yapımına müsaade verilmesi, diğer taraftan kaçak inşaat yapmak suretiyle beher metrekaare arsadan, izin verilenden çok kullanılabilir kapalı mekân çıkarmakla şehir planlanmamış bir yoğunluk oluşmuştur. Uzun yıllara dayanan ihmal neticesinde yeterince geniş ve düzenli olmayan semtler, işlevi belirsiz otoparklar, bahçesiz ve ağaçsız binalar oluşturulmuştur(Örsdemir ve Bulur, 2003: 108).

O tarihlerden günümüze kadar Kırıkkale plansız ya da hazırlanan imar planlarının tam olarak uygulamaya geçirilememesi nedeniyle yatay olarak büyümüş, genel olarak alt yapı sorunları tam olarak çözülmeyen günümüze kadar taşınmıştır.

Geçmiş yıllarda kentin su ihtiyacı , kente 17 km. uzaklıktaki Halifeli (Işıklar) köyündeki kaynaktan ve Çoruhözü deresi sahasında, Çullu ve Aşağı Mahmutlar köyü önünde açılan sondaj kuyularından karşılanmaktadır(Aslıyüce, 1974: 34). Zamanla kentin büyümesi, su kaynaklarının kuraklık gibi sebeplerle düzenlilik arz etmemesi kentte su sıkıntısına sebep olmuştur. Bu sıkıntı; Kapulukaya barajının yapılması ve bu barajdan alınan suyun Hasandede'de bulunan arıtma tesisinde arıtıldıktan sonra kent

kullanımına sunulmasıyla giderilmiştir. Bu tesisle geçmiş yıllarda yaşanan su kesintisi sorununun önüne geçilmiş, her mahalleye su verilmiştir.

Kırıkkale enerji ihtiyacının karşılanması noktasında da iyi bir durumdadır. Kızılırmak üzerinde kurulu bulunan Kapulukaya barajında elektrik üretimi yapılmakta ve bir yandan kentin elektrik talebine cevap verilirken diğer yanda da ülke elektrik üretimine katkıda bulunmaktadır. Önceki yıllarda evlerde ısınmak için kömür kullanılmakta, bu da önemli bir çevre kirliliğine sebep olmaktadır. Kentte doğalgaz kullanılmaya başlanmasıyla birlikte hava kirliliği sorunu büyük oranda çözülmüştür.

1.4.5. Ekonomi

Kırıkkale'nin ekonomik yapısına baktığımızda sanayi, hizmetler, ticaret, tarım ve hayvancılık sektörüne dayalı olduğunu görürüz. Kent merkezinde sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründen oluşan bir ekonomik yapı vardır. İlçeler ve köylerde ise tarım ve hayvancılık sektörüne bağlı bir ekonomi gelişme göstermiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 2003 yılında yapılan illerin ve bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) sonuçlarına göre; Türkiye'de yer alan toplam 81 il merkezi arasında Kırıkkale 33.sırada yer almakta(DPT, 2003: 55) iken 2011 SEGE sıralamasında 41.sırada yer almıştır(<http://dpt.gov.tr>, 02.06.2012). Bu veriler ışığında Kırıkkale'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından orta sıralarda yer alan bir kent olduğunu ve gelişmesinin desteklenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Kentin ismi ile adeta özdeşleşen ve kentin kurulmasının temelini teşkil eden MKEK fabrikaları 1925 yılında kurulmaya başlanmış ve takip eden yıllarda fabrika sayısı ile çalışan sayısı hızla artmıştır. Fabrikalarda çalışanların gelirlerinin satın alma gücünü pozitif yönde etkilemesi ve yükseltmesi sonucu kentte ticari hayatta canlanmıştır. Türkiye savunma sanayinde önemli bir yere sahip olan MKEK'nin 10 fabrikasından 5'i, 2 işletmesinden 1'i ve hurda müdürlüğü Kırıkkale'de bulunmaktadır. Yaylı'ya (1998 : 45) göre; Kırıkkale'nin sosyo-ekonomik yapısının oluşumunda MKEK'nin etkisi büyüktür. Fabrika yatırımlarının artmasına paralel ortaya çıkan işçi ihtiyacı Kırıkkale tarihinin yeni olmasından dolayı belde halkınca karşılanamamış, Türkiye'nin her bölgesinden olmakla beraber özellikle de Kırşehir, Çankırı, Çorum, Yozgat illeri ile Keskin ilçesinden göç edenlerce karşılanmıştır. 1960'lı yıllarda MKEK fabrikalarında 11.000 civarında işçi istihdam edilmekteyken son yıllarda izlenen ekonomik politikaların sonucu olarak istihdamda bir azalış görülmektedir. 2011 sonu itibarıyla MKEK'nin toplam 5.826 personelinin 3.016'sı Kırıkkale'deki tesislerde çalışmaktadır.

Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşları arasında 86. sırada yer alan MKEK'nin Kırıkkale'deki fabrikalarında 2011 faaliyetleri çerçevesinde 230.947.813,76TL'lik üretim gerçekleştirilmiş ve bu fabrikada çalışanlara toplam 154.299.353,79TL ödeme yapılmıştır(Tablo 3:16). Görüldüğü gibi fabrikada çalışanların gelirindeki artış şüphesiz Kırıkkale ticari hayatını olumlu yönde etkileyecektir.

Tablo 3.16: MKEK Kırıkkale Fabrikaları 2011 Yılı Üretim ve Personel Ödeme Tablosu

Birimi	Üretimler (TL)	Personel Ödemeleri (TL)
MKE Ağır Silah ve Çelik Fabrikası	32.961.625,45	21.425.347,38
MKE Barut Fabrikası	9.161.989,91	13.342.842,88
MKE Destek Tesisleri İşletme Müdürlüğü	15.296.049,80	7.594.213,48
MKE Hurda Fabrikası Müdürlüğü	38.985.958,57	12.822.881,80
MKE Mühimmat Fabrikası Müdürlüğü	55.357.422,73	54.782.073,99
MKE Pirinç Fabrikası Müdürlüğü	51.800.110,56	15.197.468,68
MKE Silah Fabrikası Müdürlüğü	27.384.656,74	29.134.525,58
Toplam	230.947.813,76	154.299.353,79

Kaynak: www.mkek.gov.tr

Kırıkkale sanayi içinde MKEK fabrikalarından sonra; 1976 yılında kuruluş çalışmaları başlatılan ve 1986 yılında üretime başlayan Tüpraş Orta Anadolu Rafinerisi önemli bir yerdedir. Tüpraş OAR'si kamu idaresinde ekonomik faaliyetlerini sürdürürken 2005 yılında özelleştirilerek özel sektöre devredilmiştir. Rafineride yaklaşık 877 kişi istihdam edilmektedir. Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu arasında 1. Sırada yer alan Tüpraş'a ait Kırıkkale rafinerisi yıllık 5 Milyon ton ham petrol işleme kapasitesine sahip olup, 2012 faaliyetleri çerçevesinde üretimden 3,4 milyon ton ürün satışı gerçekleştirilmiştir(<http://www.tupras.com.tr>).

Kentte kamu ağırlıklı sanayinin yanı sıra özel sektöre dayalı sanayinin geliştirilmesi için Kırıkkale-Yahşihan'da 150 hektar üzerinde tesis edilen ve altyapı çalışmaları tamamlanan I. Organize Sanayi Bölgesi 2001 yılında hizmete açılmıştır. Değişik alanlarda imalat yapmaya başlayan 41 fabrikada 1.800 kişi istihdam edilmektedir. Ayrıca Keskin-Cankurtaran mevkiinde 153 hektar olarak planlaması yapılan II. Organize Sanayi Bölgesinde 66 hektarlık ilk kısmın altyapı çalışmaları yapılmış ve 15 firmaya arsa tahsis edilmiştir. Bunlardan ikisi üretime geçmiş bulunmaktadır.

Küçük ölçekli sanayi esnafı da düşünülerek Yahşihan'da 376 işyeri kapasiteli Küçük Sanayi Sitesi yapılmış, bunlardan 287 işyeri taşınarak yeni yerlerinde çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca Keskin'de 78 işyeri kapasiteli Keskin Küçük Sanayi Sitesi

kurularak faaliyete geçmiş ve 55 küçük sanayi esnafı yeni işyerlerine taşınmıştır (Tablo.3.17).

Tablo 3.17: Kırıkkale ve Keskin Küçük Sanayi Sitesi Genel Durumu (2011)

Genel Bilgiler	Kırıkkale	Keskin
	Küçük Sanayi Sitesi	Küçük Sanayi Sitesi
Faaliyet Yılı	1991	201
Yeri	Yahşihan	Keskin
Alanı	24,5 Hektar	4,7 Hektar
İşyeri Kapasitesi	376 İşyeri	78 İşyeri
Taşınan İşyeri	287 İşyeri	55 İşyeri
İstihdam	816 Kişi	180 Kişi
Yönetim Durumu		

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

Kırıkkale’de uzun yıllar kamu ağırlıklı bir sanayileşme ve istihdam yapısının izlenen ücret politikaları ile birleşmesi sonucu ticaret hayatı hep canlılık göstermiştir. 1980 sonrası izlenen ekonomik politikalar sonucu MKEK’nin istihdamında bir daralma görülmüş ve bu durumda kentin ticaret hayatını olumsuz etkilemiştir. 20.000’e yaklaşan öğrenci sayısı ve personeli ile Kırıkkale Üniversitesi kentin ticari hayatına büyük katkı sağlamış, kamu sanayindeki istihdam düşüşünden kaynaklanan olumsuz etkiyi nispeten azaltmıştır.

Kırıkkale Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 179 Anonim Şirket, 1.158 Limited Şirket, 305 şahıs şirketi, 104 kooperatif faaliyet göstermektedir. Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı, değişik meslek gruplarından 347 gerçek, 1.533 tüzel kişi olmak üzere toplam 1.880 üye bulunmaktadır (Tablo.3.18).

Tablo 3.18: Kırıkkale Ticaret ve Sanayi Odasına Kayıtlı Üyelerin Meslek Gruplarına göre Dağılımı (2011)

Meslek Grubu	Üye Sayısı (Şahıs)	Üye Sayısı (Tüzel)
Gıda Meslek Grubu	31	154
Tarım, Orman ve Hayvancılık Mes. Grubu	20	164
Tekstil Meslek Grubu	23	55
Madencilik ve İmalat Meslek Grubu	19	125
Ev Eşyası, Mob. Ve Züç. Meslek Grubu	23	79
Akaryakıt, Otomotiv ve ulaş. Meslek Grubu	50	379
İnşaat Malzemeleri Meslek Grubu	23	53
Sigorta, Finans, G.Menkul ve Sarfl. Mes.Grubu	38	79
Konut Yapı kooperatifi ve İşyeri Yapı Koop. Grubu	0	55
Eğitim ve Sağlık Meslek Grubu	14	97
Otel, Lokanta, Kırt., Matb., Bas.Yayın	9	83
İnşaat Müteahhitlik, Mühendis. Hiz. Grubu	97	210
Toplam	347	1.533

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı(2012); **81 İl Durum Raporu**, s.496, Ankara.

Kırıkkale'nin içinde yer aldığı İç Anadolu Bölgesinde yer alan illerin sanayisine göre değerlendirildiğinde %2'lik paya sahip olduğunu görmekteyiz(Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2012:497). Sanayiye bağlı olarak kurulup, gelişen ve bir sanayi kenti olarak anılan Kırıkkale'nin sanayisinin yatırım ve üretim yönünden desteklenmeye ihtiyacı vardır. Sanayinin düşük kapasite ile çalışması ve istidam oranının düşük kalmasının etkisiyle işgücüne katılım oranı da Kırıkkale'de Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiştir(Tablo 3.19).

Tablo 3.19: Türkiye ve Kırıkkale’de İşgücü Göstergeleri (2009-2010)

Türkiye	İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı(%)	İstihdam Oranı (%)
2009	14.00	47.90	41.20
2010	11.90	48.80	43.00
Kırıkkale			
2009	19.30	40.00	32.30
2010	12.00	42.40	37.30

Kaynak: Kırıkkale Belediyesi(2012), **Seçilmiş Göstergelerle Kırıkkale 2012** , s.9

Kırıkkale’de coğrafi yapının ve iklimsel şartların elverişli olması nedeniyle hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerde önemli bir ekonomik uğraş alanıdır. Tarım ve hayvancılık kent ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir. Kırıkkale’nin tarımsal üretim değerinin Türkiye ekonomisi içindeki durumu tablo 3.20 ‘de görülmektedir.

Tablo 3.20: Türkiye’de ve Kırıkkale’de Tarımsal Üretim Değeri (2007-2010)

Türkiye	Yıllar	Bitkisel Üretim Değeri (BinTL)	Canlı Hayvan Değeri(BinTL)	Hayvansal Ürün Değeri (BinTL)
Türkiye	2007	56.787.424	24.666.222	22.921.524
	2008	66.010.114	25.521.071	23.816.982
	2009	68.267.486	28.145.579	26.610.721
	2010	80.038.126	46.873.045	38.128.120
Kırıkkale	2007	129.724	55.917	58.738
	2008	163.559	65.958	55.800
	2009	271.228	130.632	88.207
	2010	255.447	188.490	111.485

Kaynak: Kırıkkale Belediyesi(2012), **Seçilmiş Göstergelerle Kırıkkale 2012**, s.178

Kırıkkale 463.000 hektar bir büyüklüğe sahip olup, bunun 306.506 hektarı tarımsal üretim için kullanılmaktadır (Tablo.3.21). Tarımsal faaliyette kullanılan bu alan içinde 181.998 hektar ile en büyük paya tarla arazisi sahiptir (Tablo.3.22). İlçelerde ve köylerde insanlar geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır.

Tablo 3.21:Kırıkkale’de Arazi Durumu

Kullanım Şekli	Alan (Hektar)	Oranı (%)
Tarıma Elverişli Alan	306.506	66.2
Orman ve Fundalık Alan	44.694	9.7
Çayır ve Mera Arazisi	69.275	15
Tarım Dışı (Taşlık, Bataklık, Yol vb.)	42.525	9.1
Toplam	463.000	100

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

Kırıkkale'nin coğrafi şartları ve iklimsel özelliklerinden dolayı daha çok kuru tarım yapılmakta, mevsimsel şartlara bağlı olarak üretim miktarında dalgalanmalar görülmektedir.

Kırıkkale ilinde çok sınırlı miktarda sulu tarım yapılmaktadır. Oysaki yörede önemli miktarda sulu tarıma elverişli arazi bulunmaktadır. Mevcut su kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması ve ayrıca yeni yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının geliştirilmesi halinde Kırıkkale'de sulu tarımda önemli ilerlemeler sağlanacağı ve dolayısıyla il ekonomisine önemli ölçüde faydalar getireceği açıktır(Yıldız ve Yeğnidemir, 2003: 554).

Tablo 3.22:Kırıkkale'de Tarımsal Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu

Arazi Biçimi		Alanı (Hektar)	Oranı (%)
Tarla Arazisi	Hububat	162.371	53
	Baklagiller	4.762	1.6
	Endüstri, Yumru Bitk. Ve Yağl. Tohumlar	13.040	4.3
	Nadas	119.306	38.9
	Yem Bitkileri	1.826	0.6
Bağ-Bahçe Arazisi	Meyve Arazisi	469	0.2
	Sebze Arazisi	2.359	0.8
	Bağ Arazisi	2.373	0.8
Toplam		306.506	100

Kaynak : www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

Kültür arazisi diye tabir edilen tarıma elverişli alanların büyük bir kısmı tarla olarak kullanılmakta ve buralarda hububat (buğday, arpa vb.) yetiştirilmektedir. Bunu yanı sıra sulama açısından uygun olan yerlerde ve su havzalarında meyve ve sebze üretimi yapılmaktadır. Az da olsa baklagiller (nohut, fasulye, yeşil mercimek vb.) ve endüstri bitkileri de (şeker pancarı, ay çekirdeği) üretilmektedir.

2.KIRIKKALE’NİN KENTLEŞMESİ VE SANAYİLEŞMESİNİN KENTLEŞEMEYE ETKİSİ

2.1.Bir Sanayi Kenti Olan Kırıkkale’de Kentleşme ve Yerleşme

Kırıkkale’de yerleşimin başlangıcı olarak ilk askeri mühimmat fabrikasının kurulması, devamında diğer fabrikaların kurulması ve bunların sosyal tesis ve lojmanlarının oluşturulmasını kabul edebiliriz. Fabrika personelinin barınma ihtiyacını karşılamak için oluşturulan lojmanlar Kırıkkale’nin ilk düzenli yerleşim alanları olmuştur.

Kırıkkale’nin mekânda yerleşim ve gelişimini; ilk kuruluş yılları, fabrika sayılarının artması ve sivil işçilerin çalışmaya başladığı 1930’lardan sonraki dönem, 2.Dünya savaşının sona erdiği 1945’lerden sonraki dönem ile il statüsüne yükseldiği 1989 yılından sonraki dönem olarak dört evrede inceleyebiliriz.

Kentin doğuş aşaması olarak ta niteleyebileceğimiz ilk evre; ilk fabrika temelini Kızılırmak’tan iç tarafa, doğuya ve Kaletepe’nin güney eteğine atılmasıdır. Burası oldukça düzlük ve Çoruhözü deresinin de kenarındır. Diğer fabrikalar buradan doğuya ve batıya uzanır, Kızılırmak’a dayanır. Bir kısmı ise ırmak boyunca güney ve kuzeye sıralanır. Hepsi de ırmağın doğusunda yani Kırıkkale tarafında yer alır. İlk gelişme bölgesi sanayi bölgesidir. Demiryolu uzandığında, fabrikalarla kentin yerleşim bölgesi arasında sınır teşkil eder. İstasyonda bu iki kesim arasında kurulur. Güneyi sanayi bölgesi, Kuzeyi yerleşim alanı olur. İlk devrede fabrikaların idari ve teknik personeli tren istasyonu civarında yapılan sosyal tesisler ve az sayıda lojmana yerleşir(Atalay, 1983: 62).

Fabrikaların ilk kuruluş yıllarında işgücü ihtiyacının askerlerce karşılanması ve askerlerin kışlalarında kalması ilk anda barınma ihtiyacı açısından bir sıkıntı doğurmamıştır. Bu dönem de fabrikalarda az sayıda ki sivil işçilerde bölgedeki birkaç handa yada bekar evlerinde barınmaktadır. Daha sonraki yıllarda konut alanlarının gelişmesiyle bu bölge bugünkü Fabrikalar Mahallesi oluşturmuştur.

1931’lerden itibaren hizmete açılan fabrika sayısı ve işçi sayısı artar. İkinci evre olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde köylere gidilerek işçi getirilmeye çalışılır. Askerliği biten işçilerin kalması teşvik edilir ve bir kısmı kalır. Köylerden gelenlerde kendilerine plansız, kerpiç evler yapmaya başlarlar. Henüz belediye teşkilatı yoktur ve rastgele yerleşim alanları gelişmeye başlar. Kırıkkale 1941 yılında belediye, 1944

yılında da ilçe olmuştur ve küçük bir kasaba görünümü almıştır(Atalay, 1983: 64). MKEK'nin yatırımlarının arttığı yıllar olan 1935-1940 yılları arasında kentin nüfusu %100, 1950-1955 yılları arasında da %90 artmıştır(Yaylı, 1998: 45).

Bu dönemin ilk yıllarında fabrikada çalışmak için gelenlerin barınmak için geliştirdiği yerleşim alanları, bu gelişmeleri denetleyecek bir belediye teşkilatının da bulunmaması dolayısıyla plansız gelişmiştir.

Bu plansız gelişme sonucu artan nüfusun konut ihtiyacı gecekondularla karşılanmıştır. Kentsel üst yapı kurumları oluşmamış ve yeterince sosyal hizmetler getirilememiştir(Pehlivanlı, 2012: 34). İlk Kırıkkale imar planı 1954'te basit şekliyle hazırlanmıştır. Bu plan yalnızca kent merkezini ele aldığından yetersiz kalmıştır. Kentin bütününe esas alan ilk imar planı 1967'de gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışmada uygulama yetersizliklerinden dolayı tamamlanamamış, 1976 ve 1985'te bu plana ilaveten ek imar planları yapılmıştır(Orhan ve Maden, 2003: 105).

Plansız gelişen bu dönemde (1931-1941 yılları) 6 mahalle daha oluşmuştur. Ovacık, Yenidoğan, Hüseyin Kahya, Tepebaşı, Gürler ve Kurtuluş mahalleri, devlet daireleri ve okulların kurulma ve açılması bu dönemdedir(Altın, 2004: 58).

Üçüncü evre; nüfus artışını yoğunlaştığı ve köylerin dışa açılmaya başladığı 1945'lerden sonraki dönemdir. Daha önceleri zorlanarak çalışmaya gelirken, bir kısım işini terk edip köyüne giderken, bu dönemde çalışmak isteyen de artmıştır. 1950'lerde yaygın göç olayı ülke çapında gelişirken Kırıkkale bir sanayi kenti olarak istihdam imkânına fazlası ile sahip olduğu için bu göçten nasibini almıştır. 1955'ler de konut alanları devlet karayolunun üzerine, kuzeye taşmış, doğuya da genişlemiştir. 1960'da 15 mahalleye ulaşmış, 1970'te 3 km. mesafedeki Kırık Köyü ile konut alanları birleşmiştir. Sanayi bölgesini çevreleyerek, güneyde de iki mahalle [Karşıyaka ve Kızılırmak] meydana gelmiştir. 1975'te 19 mahalle varken 1983'te 22 mahalleye ulaşmıştır. Kuzeyde Kırık Köyü tepelerine uzanırken, batıda da Yahşihan'la birleşme yolunda, doğuda ise Mahmutlar Köyü mahalle olmaya doğru gitmektedir(Atalay, 1983: 64).

Kırıkkale 1945 ve 1950'lerdeki nüfus artışı ve hızlı göç olayı ile sadece yakın çevredeki köylerden değil; Orta, Doğu ve Güneydoğu ile Karadeniz Bölgesi illerinden hızlı bir nüfus akışı olmuş ve Kırıkkale "Büyümüş Köy" imajını bu dönemde kazanmıştır(İl Yıllığı, 1999: 12). Askeri fabrikaların kurulmasıyla birlikte bölgeye doğru yaşanan yoğun göç sonucu Kırıkkale Türkiye'nin yoğun nüfuslu belli başlı kentlerinden olmuş ve bunun sonucu olarak kentin bir kısım meselelerini çözmek de

güçleşmiştir. Dolayısıyla yerel idareciler ve kentin ileri gelenleri, bazı problemlerin daha üst bir mülki idare birimi olan il merkezi haline gelirse çözüleceği fikrinden hareketle Kırıkkale'nin il yapılması girişimlerinde bulunmuşlardır(Pehlivanlı, 2012: 35). Bu girişimler olumlu sonuçlanmış ve Kırıkkale 21 Haziran 1989 tarihli Resmi Gazete 'de yayımlanan 3578 Sayılı kanunla il statüsüne yükselmiştir.

Ankara'ya bağlı bir ilçe iken 1989 yılında il statüsüne yükselmesi ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönem Kırıkkale'nin mekânda yerleşim ve gelişimin son evresini oluşturmaktadır. İlk kuruluş yıllarından bu döneme kadar Kırıkkale gelişerek büyümeye devam etmiştir. Bu büyüme ve gelişme süreci geçmişin dönemin plansız ve çarpık kentleşmesi, altyapı sorunlarını da günümüze taşıyarak gelişmiştir. Son dönemlerde planlı ve sağlıklı kentleşme adına TOKİ (Toplu Konut İdaresi) tarafından projeler uygulamaya başlanmış, modern konut alanları oluşturulmuştur. Yakma kaynaklı hava kirliliğini azaltmak için kentte doğalgaz kullanılmaya başlanmış ve kentin büyük bir bölümüne ulaştırılmıştır.

Kırıkkale kentinin coğrafi olarak yerleşmesi kentin kuzeyinden Ankara-Samsun karayolunun güneyi boyunca ve Ankara-Kayseri karayolunun kuzeyi boyunca olduğu görülür. Kızılırmak Kırıkkale ile Bahşili ilçesi arasında sınır oluşturmaktadır. Bu bölgede MKEK fabrikalarının bulunması konut yapımını sınırlamış, kent daha çok Kırık Köyünden geçen çevre yolu (Ankara-Samsun) ile kuzey ve doğuya doğru yatay olarak büyümüştür. Son dönemlerde Kırıkkale'nin; üniversitenin Yahşihan'da kurulması, TOKİ'nin bu bölgelerde planlı kentleşme adına projeler gerçekleştirmesi ve arsa üretiminin daha uygun olması nedeniyle batıya doğru gelişmekte olduğunu görmekteyiz.

Kırıkkale daha önce 26 mahalleden oluşmakta iken belde belediyesi statüsündeki Aşağı Mahmutlar ve Çullu köylerinin 29 Mart 2009 tarihli Genel Mahalli İdareler seçiminden sonra, 5393 sayılı Belediye Kanununun 8. Ve 11. Maddelerine göre yapılmış olan birleşme ve katılmalar çerçevesinde Kırıkkale'nin mahalleleri olmaları sebebiyle ve buralardan 7 mahalle daha eklenmesiyle 33 mahalleden oluşan bir kent olmuştur.

Kentin yönetim birimlerine ait hizmet binaları kentin merkezinde yer almaktadır. Cumhuriyet meydanı etrafında Valilik, İl Emniyet Müdürlüğü, Adliye, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bulunmaktadır. Ticari etkinliğin çoğu

ve finans kurumları da kent merkezindeki cadde boylarında (Zafer, Bankalar ve Doğu Caddesi) faaliyetlerini sürdürmekte ve bu bölgelerin canlılığına katkıda bulunmaktadır.

Eğitim kurumları ise her mahalleye yayılmış durumdadır. Bu gün itibarıyla her mahallede ilköğretim okulları vardır. 1992 yılında kurulan Kırıkkale üniversitesi kentin eğitim ve kültür hayatına önemli katkı sağlamaktadır. Sağlık kuruluşlarından Yüksek İhtisas Hastanesi hariç diğerleri kent merkezinde fabrikalar mahallesinde aynı bölgede kümelenmişlerdir. Devlet Hastanesi, Hacı Hidayet Doğruer Kadın Doğum Hastanesi ve Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi bu bölgede yer almaktadır. Yüksek İhtisas Hastanesi ve Sağlık İl Müdürlüğü Bağlarbaşı Mahallesi Ankara-Kayseri ve Ankara-Samsun yol ayrımı kavşak noktasına yakın bir konumda bulunmaktadır. Sağlık ocakları mahallelere dağılmış vaziyettedir.

2.2.Kırıkkale'nin Sanayileşmesi ve Sanayi Kuruluşları

Sanayileşme, ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan vazgeçilmez bir süreç olmakla birlikte bilgi toplumuna giden yolunda temel taşlarından biridir. Özellikle son yıllarda yaşadığımız ekonomik istikrarsızlıklar; ülkemizin giderek sanayileşme ve üretim sürecinden uzaklaşmasına ve rant ekonomisine yönelmesine sebep olmuştur. Bu gelişme, ülkemizin dünya ülkeleri ile olan rekabet gücünü de olumsuz yönde etkilemiştir(Erginöz, 2003: 439).

Osmanlı Devletinin uzun yıllar süren savaşlar ve sosyal olaylar sonucu yıkılması üzerine yerine Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında askeri ve siyasi alandaki başarıların sürdürülebilir olması için ekonomik olarak da güçlü olunması vurgulanmıştır. Buradan hareketle güçlü bir ekonominin sanayileşme ile sağlanacağına inanılmıştır. Sanayileşme için yasal ve kurumsal çalışmalar başlatılmış, bu konuda geliştirilen politikalar doğrultusunda sanayi planları hazırlanmıştır. Milli bir sanayi oluşturmak için hazırlanan planlar çerçevesinde Türkiye'nin değişik bölgelerinde sanayi kuruluşları kurulmuş, fabrikalar açılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin askeri alandaki mühimmat ihtiyacını karşılamak için Kırıkkale'de fabrikalar kurulmuştur.

Fabrikaların kuruluş yeri olarak Kırıkkale'nin tercih edilmesinin sebepleri arasında Başkent Ankara'ya çok yakın olması, demiryolunun içerisinden geçmesi, Kızılırmak'ın bulunması, Yahşihan istasyonun Kurtuluş Savaşında nakliye yönünden üzerine düşeni layığı ile yerine getirmesi ve stratejik yönden Orta Anadolu'nun ortasında yer alması gibi unsurlar bulunmaktadır. Çünkü Kırık Köyü arazileri üzerine kurulması planlanan

fabrikalar Cumhuriyet Hükümetinin ilk sanayi kuruluşları arasında yer almaktadır(Altın, 2009: 265).

Kırıkkale’de sanayileşme denildiğinde kastedilen, tamamen devletin silah sanayi fabrikalarıdır. Organik bir sanayileşme değildir. 1925 yılında başlayan fabrika kurulması 1939’lara kadar devam eder. Sıra ile, 1928’de Mühimmat, Kuvvet Merkezi ve Pirinç, 1932’de Çelik, 1933’de Barut, Top ve Silah fabrikası işletmeye açılmıştır. Son işletmeye açılan fabrika silah fabrikasıdır. 1972’de ise Çelik Çekme Boru fabrikası bu seriye eklenmiştir. Hepsi de silah sanayi için üretim yapmışlardır(Atalay, 1983: 66). Görüldüğü gibi Kırıkkale’de sanayileşme büyük oranda kamu yatırımlarına dayalı olarak gelişme göstermiştir. Kamuya dayalı bu sanayi kuruluşları, metal ve silah sanayi alanında yoğunlaşmışlardır. Bu süreçte kamu sanayinin siparişleri doğrultusunda özel sektöre dayalı küçük ölçekli işletmelerde kurularak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Böylece kamu sektörü özel sanayinin de kurulup, gelişmesinde öncü rol oynamıştır.

Kırıkkale’nin sanayileşmesinde MKEK fabrikalarından sonra önemli bir yer tutan TÜPRAŞ OAR’sidir. Kuruluş çalışmalarına 1976 yılında başlanılan TÜPRAŞ OAR’si 1986 yılında işletmeye açılmıştır. Adana-Ceyhan’dan borularla getirilen ham petrol burada işlenerek Orta Anadolu Bölgesinin petrol ihtiyacını karşılamaktadır. Rafinerinin bulunduğu bölgede özel sektöre ait depolama ve dolum tesisleri kurulmuştur.

1980 sonrası benimsenen ekonomik politikaların sonuçlarından sanayisi kamuya dayalı gelişme gösteren Kırıkkale’de etkilenmiştir. İhracata dayalı kalkınma modelinin uygulandığı 1980’li yıllardan sonra ülkemizde ekonomik faaliyetlerin ve sanayinin mekânsal dağılımı bir değişim süreci geçirmiştir. Bunun sonucunda; İstanbul, Adana ve Ankara gibi geleneksel bölge merkezlerinden, sanayi, çevre illere yayılmış ve kamu sanayi yatırımlarının yoğun olduğu illerde sanayi gerilemiştir. Türkiye’de 80 sürecinin zarar verdiği illerin başında Kırıkkale gelmektedir. Kırıkkale’de başlıca nedeni ise kamu işletmelerinin kapatılması, küçültülmesi veya özelleştirilmesi uygulamalarıdır(Bülbül, 2003: 429).

Gelişen süreçte kentin kamuya dayalı sanayileşmesinin sürdürülebilir olmaktan çıkması, özel sektöre dayalı bir sanayileşme sürecini başlatmıştır. Bu sürece yönelik olarak kentin sanayileşmesinde özel sektörün önemli rol üstlenmesi için Kırıkkale-Ankara karayolu kenarında 150 hektar alanda I. Organize Sanayi Bölgesi kurma çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmalarla altyapısı tamamlanan I. Organize Sanayi Bölgesi 2001 yılında sanayicilerin hizmetine açılmıştır. Organize sanayi

bölgesinin ulaşım açısından avantajlı bir konumda kurulması, işletmelerin ürünlerini pazara ulaştırmasını kolaylaştırırken, Kırıkkale'nin teşvik politikalarıyla desteklenmesi de özel sektörün organize sanayi bölgesinde yatırım yapmasını özendirmiş ve desteklemiştir. Kırıkkale'de I. Organize Sanayi Bölgesinin yatırımcıdan büyük ilgi görmesi II. Organize Sanayi Bölgesinin kurulması çalışmalarını başlatmıştır. Yer olarak ulaşım açısından avantajlı bir konumda bulunan Kırıkkale-Kırşehir karayolu üzerindeki Keskin-Cankurtaran köyü mevki seçilmiştir. İlk etap altyapı çalışmaları tamamlanarak işverenlere arsa tahsisine başlanmıştır; bunlardan kuruluşu tamamlanan işletmeler üretime geçerken, diğer arsa tahsisi yapılan firmalar kuruluş çalışmalarına devam etmektedir.

Günümüzde Kırıkkale sanayi yapısı; kamu ve özel sektöre ait büyük imalat sanayi kuruluşları (MKEK fabrikaları ve Tüpraş rafinerisi) ile orta ve küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Kamu sanayi kesimine dayalı olarak gelişen Kırıkkale imalat sanayi; savunma, metal ve Petro-kimya sanayinin yanı sıra özel sektöre dayalı olarak tarım makineleri, gıda ve yem sanayi, toprak, tekstil, ağaç ve mobilya işleri sanayi alanında da gelişme göstermektedir. Kırıkkale ilinde sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı 212'dir. İç Anadolu Bölgesindeki illerin sanayisine göre bir değerlendirme yapıldığında; Ankara %45 ile birinci sırada yer alırken onu Konya (%24), Kayseri(%10) ve Eskişehir(%5) izlemektedir. Bölge içinde Kırıkkale %2'lik bir paya sahip olup, sanayinin gelişiminin desteklenmesi gerekmektedir. Kırıkkale'de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu küçük ölçekli işletmelerden oluşurken, %5'i orta ölçekli ve %4'ü büyük ölçekli işletmelerdir(Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2012: 496-498). Kırıkkale'de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.23: Kırıkkale İlinde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (2011)

Sektörler	Oranı (%)
Gıda Ürünleri İmalatı	27
Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı Makine Teçhizatı Hariç	8
Diğer Madencilik ve Taşocakçılığı	8
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı	7
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	7
Tekstil Ürünleri imalatı	7
Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı	6
Mobilya İmalatı	5
Plastik ve Kauçuk Ürünleri İmalatı	5
Ana Metal Sanayi	4

Tablo 3.23: Devamı, Kırıkkale İlinde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (2011)

Rafine edilmiş Petrol Ürünleri ve Yakıt İmalatı	4
Römork ve Yarı Römork İmalatı	2
Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya hariç)	2
Petrol ve gaz çıkarımı ile ilgili hizmet faaliyetleri	2
Giyim Eşyası İmalatı	1
Bilgisayarların elektronik ve optik ürünlerin imalatı	1
Elektrikli teçhizat imalatı	1
İçecek imalatı	1
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	1
Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	1

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı(2012); **81 İl Durum Raporu**, s.497, Ankara.

Kırıkkale’de sanayinin daha ileri düzeye taşınması için gereken potansiyel olmasına rağmen, sanayileşme istenilen seviyeye çıkarılamamıştır. Bunun sebepleri arasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin pazarlama ve finansmanı sorunu olması, bu nedenle düşük kapasite ile çalışmaları gösterilebilir. Bu sorunları giderici tedbirler alınarak; teşvik politikalarının, ulaşım, enerji, işgücü gibi imkânların verdiği avantajların fırsata çevrilmesi sağlanarak Kırıkkale sanayisinin daha ileri düzeye çıkarılması sağlanabilir.

2.2.1.MKEK ve Kırıkkale Fabrikaları

MKEK’nin tarihsel gelişim sürecine baktığımızda kökeni Osmanlı Devleti dönemine kadar dayanmaktadır. II. Mahmut döneminde silah sanayiinde faaliyet gösteren Tüfekhane, Baruthane, Fişekhane, Tophane gibi tesislerin Tophane-i Amire Müşirliği (1832-1908) adı altında birleşerek bir kuruma bağlanmasıyla oluşan yapı MKEK’nin kökenini oluşturmaktadır. İlerleyen yıllarda (1909-1922) bu kurum İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü adını alarak çalışmalarını sürdürmüştür(Oğuz, 2006: 7-9).

Milli Mücadele sırasında harp sanayinin tek elden ve düzenli yürütülebilmesi, cephelerin ihtiyaçlarının planlanabilmesi için bazı düzenlenmelere gidilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâlet’inin 10 Ocak 1921 tarihli emriyle “İmalat-ı Harbiye Umum Müdürlüğü” Ankara’da kurulmuştur(Pehlivanlı, 2012: 32).

Cumhuriyetin ilanı ile beraber (1923-1950) İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü; Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne dönüşmüş ve MKEK adı altında yeniden yapılandırıldığı 1950 yılına kadar bu isimle faaliyetlerine devam etmiştir. Kamu sanayi kuruluşlarının yeniden yapılandırılması çalışmaları kapsamında iktisadi ve ticari esaslar çerçevesinde faaliyet göstermek üzere 08 Mart 1950 tarihinde Makine ve Kimya

Endüstrisi Kurumu (MKEK) kurulmuştur. Bu kurumun kurulmasıyla Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı çalışan işletme ve fabrikalar bu kuruma devredilmişlerdir.

Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumuna bağlı 5 fabrika, 1 işletme ve 1 hurda müdürlüğü Kırıkkale’de bulunmakta olup, bu birimlerde toplam 3.016 kişi istihdam edilmektedir (Tablo.3.24).

Tablo 3.24: MKEK Kırıkkale Fabrikaları/Destek Birimleri Personel Durumu (2011)

Birim Adı	Personel Durumu			
	Memur	Sözleşmeli	İşçi	Toplam
Mühimmat Fabrikası Müdürlüğü	21	351	763	1.135
Silah Fabrikası Müdürlüğü	9	160	438	607
Pirinç Fabrikası Müdürlüğü	13	69	213	295
Barut Fabrikası Müdürlüğü	10	127	159	296
Ağır Silah ve Çelik Fabrikası Müd.	16	137	305	458
Destek Tesisleri İşletme Müd.	11	62	92	165
Hurda Müdürlüğü	3	42	15	60
Toplam	83	948	1.985	3.016

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr(04.05.2012)

2.2.1.1.Bölge Müdürlüğü (Destek Tesisleri İşletme Müdürlüğü)²

Bölge Müdürlüğü 1925 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı Grup Müdürlüğü olarak kurulmuştur. Müdürlük 1950 yılına kadar Kırıkkale fabrikalarının personel atama, malzeme ikmal, idari, sosyal ve telekomünikasyon hizmetlerini karşılayan bir ünite olarak çalışmıştır. 1 Nisan 1950 tarihinde Bölge Müdürlüğüne dönüşmüş ve 06.12.1990 tarihinde Genel Müdürlüğün 491 sayılı kararı ile Elektrik Fabrikası Makineleri ile birleştirilmiştir. Günümüzde Destek Tesisleri İşletme Müdürlüğüne dönüşen Bölge Müdürlüğü bağlı; fabrikaların enerji, telekomünikasyon, sosyal tesisler, inşaat, bakım-onarım gibi işlerini yürütmektedir.

² MKEK Kırıkkale fabrikaları ile ilgili bilgiler Kırıkkale İl Yıllığı’99, s.102-123 ve www.kirikkale.gov.tr’den derlenmiştir.

2.2.1.2.Mühimmat Fabrikası

1925 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı bir fabrika olarak temeli atılan Mühimmat Fabrikası, 15cm. çapına kadar olan mühimmatların deneme üretimine 1929 yılında başlamıştır.

1950 yılında; 8 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı kanunla kurulan MKEK'ye devredilmiştir. MKEK 8 Haziran1984 tarih ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak yeniden teşkilatlanmış ve Mühimmat Fabrikası da yine bu kuruluşa bağlanmıştır.

Mühimmat fabrikası MKEK Yönetim Kurulunun 19 Aralık 1990 tarih ve 515 sayılı kararı ile; Mühimmat, Hassas Mekanik ve İmla Fabrikası şeklinde üç fabrika olarak faaliyetlerini sürdürürken, Yüksek Planlama Kurulunun 25.02.1993 tarih ve 93T/19 sayılı kararı ile Mühimmatsan (Mühimmat Sanayi ve Ticaret A.Ş.) adı altında birleştirilerek 01.05.1993 tarihinden itibaren faaliyetine başlamış ve Mühimmat Fabrikası olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.2.1.3. Silah Fabrikası

Türk Silahlı Kuvvetlerinin hafif silah ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1935 yılında kurulan fabrika, 1939 yılında “2 Nolu Tüfek İşletmesi” adı altında ve çok kısa bir süre sonra da bağımsız bir müdürlüğe dönüşerek faaliyetlerine başlamıştır.

1950 yılında Askeri Fabrikalar Müdürlüğü'nün MKEK adıyla bir İktisadi Devlet Teşekkülüne (İ.D.T) dönüşmesiyle birlikte, işletme bu kuruma bağlı bir müdürlük olarak faaliyetlerine devam etmiştir. İşletmenin adı 1968 yılında “Silah ve Tüfek Fabrikası” olarak değiştirilmiştir. 1990 tarihinde “Silahsan Hafif Silah Sanayi ve Ticaret A.Ş.” ye dönüşen fabrika 01.04.2003 tarih ve 2003T/1 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile “Silah Fabrikası” olarak faaliyetine devam etmektedir.

Günümüz itibarıyla bir çok ülkenin silahlı kuvvetlerinde kullanılan; G3, A3, G3A4 otomatik piyade tüfeği, MG3 makineli tüfek, MP5 A3 makineli tabanca, T-40 bomba atar gibi silahlar üretilmektedir. Ayrıca piyasaya yönelik olarak 7.65 ve 9mm. Tabanca ile 12-16 kalibrelik av tüfeği de üretilmektedir.

2.2.1.4.Barut Fabrikası

Kuruluş çalışmalarına 1936 yılında başlanıp 1937’de temeli atılan barut fabrikası 1939’da işletmeye açılmıştır. Fabrikada top ve tüfek barutu üretilmeye başlanmıştır.

1959-1962 yılları arasında ilave yatırımlar yapılarak üretim kapasitesi arttırılmıştır. Uluslar arası standartlara uygun üretim yapmak için 1988 yılında yenileme çalışması yapılmıştır.

MKEK Yönetim Kurulunun 16.07.1992 gün ve 201 sayılı kararı ile Kırıkkale Barut Fabrikası’nın Nitroselülöz Sanayi ve Ticaret A.Ş. olarak bağlı ortaklık haline getirilmesine karar verilmiştir. Bu gün itibarıyla Yüksek Planlama Kurulunun 06.02.2003 tarih ve 2003T/1 sayılı kararı ile Barut Fabrikası olarak faaliyetine devam etmektedir.

2.2.1.5. Pirinç Fabrikası

1928 yılında “Pirinç Döküm ve Haddehanesi” adıyla fabrika statüsünde hizmete açılmış ve 1950 yılında MKEK bünyesine alınarak “MKEK Pirinç Fabrikası” adını almıştır. 1984 yılında yayınlanan 233 sayılı yasayla, KHK ve MKEK Ana Statüsü hükümlerince de 1993 yılında “Prinçsan A.Ş.” adını alarak bağlı ortaklık statüsüne kavuşmuştur.

Demir dışı metal sektöründe ülkemizde kurulan ilk fabrikadır. Askeri ihtiyaçlara yönelik olarak kovan pulları, kovan ve gömlek yüksükleri, sevk çemberleri, her nevi pirinç, bakır, kurşun, alüminyum mamul ve alaşımları üretilmektedir.

Yüksek planlama kurulunun 06.02.2003 tarih ve 2003T/1 sayılı kararı ile Pirinç Fabrikası olarak faaliyetine devam etmektedir.

2.2.1.6. Ağır Silah ve Çelik Fabrikası

Ağır silah ve çelik fabrikası; 1932 yılında işletmeye açılan Çelik fabrikası ile 1939 yılında işletmeye açılan Top fabrikasının birleşmesinden meydana gelmektedir. Çelik fabrikası ülkemizin çelik mamul ihtiyaçları doğrultusunda 13.01.1931’de temeli atılmış

ve 01.01.1932'de hizmete açılmıştır. Top fabrikası ise ordunun ağır silah ihtiyacı doğrultusunda 1937'de kuruluş çalışmaları başlatılarak 1939'da hizmete açılmıştır.

1989 yılında YPK (Yüksek Planlama Kurulu) kararı ile Çelik ve Ağır Silah Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Çeliksın A.Ş.) olarak düzenlenen fabrikaya 1990'lı yıllarda üretimi sona eren Top fabrikası 'da katılmıştır. Fabrika; YPK'nın 06.02.2003 tarih ve 2003T/1 sayılı kararı ile Ağır Silah ve Çelik Fabrikası olarak faaliyetine devam etmektedir.

2.2.1.7. Hurda Fabrikası

1952 yılında kurulmuş bulunan Maden Hurdacılığı Türk Anonim Şirketinin tasfiyesine müteakip bu şirketin görevleri ilgili bakanlığın onayı ile, 1938 yılında kurulan Mühimmat Fesih ve Hurda İşletme Müdürlüğüne verilmiştir.

1966 yılında Hurda Tedarik Müdürlüğü adı altında İkmal Dairesi Başkanlığına bağlanan işletme, daha sonra 1974 yılında Hurda İşletmesi Müdürlüğü şeklinde teşkilatlandırılarak Genel Müdürlüğe bağlı birim olarak faaliyetini sürdürmüştür. YPK'nın 25.02.1993 tarih ve 93T-19 sayılı kararı ile iki müdürlük birleştirilerek MKEK Hurda İşletmeleri A.Ş. (Hurdasan) adı altında bağlı ortaklık haline getirilmiş ve YPK'nın 06.02.2003 tarih ve 2003T/1 sayılı kararı ile Hurda Fabrikası olarak faaliyetine devam etmektedir.

2.2.2. Tüpraş Kırıkkale Orta Anadolu Rafinerisi

1976 yılında temelleri atılan Tüpraş Orta Anadolu Kırıkkale Rafinerisi 1986 yılında üretime başlamış, kentin sosyo-ekonomik hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Tüpraş Kırıkkale OAR'si başta Kırıkkale olmak üzere Ankara, Amasya, Tokat, Yozgat, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Kırşehir, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Karaman, Konya, Afyon, Eskişehir gibi kentlerimizin petrol ürünleri ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur.

Kuruluş yeri olarak ürünün pazar durumu, ham su ve ulaşım gibi kriterler doğrultusunda Kırıkkale-Hacılar kasabası seçilmiştir. Kırıkkale rafinerisinin işlemek amacıyla ham petrol ihtiyacı Adana-Ceyhan'daki petrol terminalinden karşılanmaktadır. Ham petrol buradan 447 km. uzunluğundaki borularla rafineriye ulaştırılmaktadır. Yıllık 5 milyon ton ham petrol işleme kapasitesine sahiptir.

2.2.3.Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri

Büyük ölçekli (MKEK fabrikaları ve Tüpraş OAR'si) sanayi kuruluşlarının yanı sıra kentin ekonomik hayatına önemli katkıda bulunan küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşları da faaliyet göstermektedir.

Küçük ve orta ölçekli firmaların çalışmaları için Küçük Sanayi Sitesi ile Organize Sanayi Bölgesi tesis edilmiş, hizmete açılmıştır. Küçük sanayi sitesinden birisi Yahşihan'da diğeri ise Keskin'de bulunmaktadır.

Gelişmiş yörelerde, yoğun sanayileşmenin meydana getirdiği düzensiz şehirleşmenin ve çevre kirliliğinin önlenmesi ile tarım arazilerinin korunması, geri kalmış yörelerde ise sanayinin teşviki bakımından sanayi altyapısının hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, 1960'larda başlatılan "planlı kalkınma" çerçevesinde Organize Sanayi Bölgeleri uygulamasına geçilmiş, kurulmasına büyük önem verilmiştir(Ergüder, 2003: 517).

Kırıkkale'de özel sektör kuruluşlarının üretimlerini; ulaşım, enerji gibi altyapı hizmetlerinin oluşturulduğu modern bir yerde yapmaları amacıyla organize sanayi bölgeleri oluşturulmuştur.

Kırıkkale Organize Sanayi Bölgesi 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu hükümlerine göre kurulmuş bir özel hukuk tüzel kişiliğidir(Ergüder, 2003:518).

Organize Sanayi Bölgesi; sanayi tesislerinin gelişmesi için altyapı, enerji, ulaşım ve diğer hizmetler gibi imkânlar tanırken, çevreye verilebilecek zararın minimize edilmesini sağlamaya yarayan sanayi faaliyetlerinin organize biçimde toplandığı alanlardır(Yurdakul, 2005:46).

Organize sanayi bölgelerinin kurulmasındaki en önemli amaçlardan biri de sanayi kuruluşlarının ülke düzeyinde dengeli dağılımını sağlayarak bölgesel kalkınma ve gelişmeye destek olmaktır. Çünkü gelişmemiş ya da az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere ekonomik gerekçelerle göçler yaşanmaktadır. Bu göçler sonucu çarpık ve düzensiz kentleşme, buna bağlı çevresel ve toplumsal bir çok sorunda beraberinde gelmektedir. Bunu önlemek için ülke genelinde dengeli kalkınmayı sağlamak ve toplumun refah seviyesini yükseltmek amacıyla oluşturulan politikalardan biri de organize sanayi bölgeleri kurulmasıdır. Özellikle kalkınma ve gelişme seviyesi istenilen

düzyeyde olmayan kentlerde, organize sanayi bölgeleri kurulmasına önem verilmiş, sanayi kuruluşlarını buralara çekmek için teşvik politikaları geliştirilmiştir.

Kırıkkale’de kamu ağırlıklı bir sanayi yapısı mevcuttur. 1980 sonrası benimsenen ekonomik politikalar sonucu kamu sanayi işyerlerinde bir daralma görülmüş, istihdam azalmıştır. Bu durumdan Kırıkkale olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuzluğu gidermek ve kentte özel sektöre dayalı bir sanayileşme geliştirmek için Kırıkkale-Yahşihan ile Keskin-Cankurtaran mevkiinde organize sanayi bölgesi kurulmuştur.

Kırıkkale-Ankara karayolu üzerine Yahşihan ilçe sınırları içinde kurulan I. Organize Sanayi Bölgesi altyapı hizmetlerinin tamamlanması ile birlikte 2001 yılında hizmete girmiştir. I. OSB’de 68 parsel girişimcilere tahsis edilmiştir. Bunlardan 41’i üretime başlamış, 5’i inşaat, 14’ü hafriyat ve proje aşamasındadır. I. OSB’de üretime geçen tesislerden 20’si metal-makine-teçhizat, 6’sı gıda, 1’i kağıt, 1’i inşaat, 6’sı mobilya, 3’ü petrokimya, 2’si plastik ve 2’si yem sektöründe üretim yapmaktadır. Kırıkkale’de II. Organize Sanayi Bölgesi Keskin-Cankurtaran mevkiinde kurulmuş, I. Etap 28, II. Etap 59 olmak üzere toplam 87 parselden oluşmaktadır. Burada da 15 firmaya arsa tahsisi yapılmış, 2’si üretime geçmiş, 5’i inşaat ve 8’i proje aşamasında bulunmaktadır (Tablo:3.25).

Tablo 3.25: Kırıkkale ve Keskin Organize Sanayi Bölgeleri Genel Durumu (2011)

Genel Bilgiler	Kırıkkale OSB	Keskin OSB	
		I.Etap	II. Etap
Proje Alanı	150 Hektar	66 Hektar	87 Hektar
Toplam Parsel Sayısı	70 Adet	28 Adet	59 Adet
Firma Sayısı	59 Adet	15 Adet	1Adet
Tahsis Edilen Parsel Sayısı	68 Adet	15 Adet	1Adet
Boş Parsel Sayısı		13Adet	58Adet
Üretime Geçen Tesis Sayısı	41Adet	2Adet	
Gayrı Faal Tesis Sayısı	7Adet		

Tablo 3.25: Devamı, Kırıkkale ve Keskin Organize Sanayi Bölgeleri Genel Durumu (2011)

Hafriyatını Yapan Firma sayısı	7Adet		
İnşaat Aşamasındaki Firma Sayısı	4Adet	5Adet	
Proje Aşamasında	7Adet	8Adet	1Adet
Boş Arsa	2		
Faaliyete Geçen Tesislerde Toplam İstihdam	1.800 kişi	20 kişi	
Yönetim Durumu	Özel Sektör	Müteşebbis Heyet	

Kaynak: www.kirikkale.gov.tr (04.05.2012)

2.2.4.Sanayileşmenin Kırıkkale'ye Etkileri

Daha çok ekonomik kalkınmanın ön koşulu olarak algılanan sanayileşme; sadece ekonomik bir olgu olmayıp, toplumların sosyo-kültürel yapısında da değişime ve dönüşüme neden olan bir süreci ifade etmektedir. Sanayileşmeyle beraber toplumsal bir dönüşüm yaşanmaktadır. Sanayileşmenin bir fonksiyonu olarak kentleşme süreci başlamakta ve ortaya kent toplumu çıkmaktadır. Sanayileşmenin yarattığı sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel değişim bu toplum yapısında yaşanmaktadır.

Sanayileşme sonucu kentleşen Kırıkkale'de de sanayileşmenin etkisi önce kentleşme olarak kendisini göstermiştir. Diğer bütün sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel değişimler kentleşme sürecine paralel olarak gelişme ve değişim göstermiştir. Sanayileşme Kırıkkale'de ekonomik hayattan aileye, eğitimden kentsel çevrenin oluşumuna kadar geniş bir alanda değişime neden olmuştur.

Kırıkkale'de sanayileşmenin ilk etkilediği olgu kentleşmedir. Kentsel dokudan önce sanayi kuruluşları belirmeye başlamıştır. Fabrikaların teknik ve idari personeli için yapılan sosyal tesis ve lojmanlar ile fabrika binaları kentin ilk yapıları olmuş, kentin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Fabrika sayısının artması sonucu ihtiyaç duyulan işgücünün çevre ilçe ve köylerden temin yoluna gidilmiş, çevre yerleşim birimlerinden gelen göçlerle kentleşme süreci başlamıştır. Bu sürecin planlamadan uzak bir şekilde gelişmesi, günümüze kadar gelen kentsel sorunların başlangıç noktasını oluşturmuştur.

1950'lere gelindiğinde Türkiye'de yaşanan toplumsal değişim sürecinden Kırıkkale'de etkilenmiştir. Bu zamana kadar yavaş bir gelişme gösteren demografik süreç hızlanmıştır. Sanayinin yarattığı istihdam etkisi ve ulaşım imkânlarının gelişmesine paralel olarak Kırıkkale büyük bir göç akınına uğramış, nüfus hızla artış sürecine girmiştir. Sanayileşmeye bağlı olarak göçün etkisiyle Kırıkkale'nin nüfusu Türkiye ortalamasının üzerinde bir artış oranına ulaşmıştır. Ülkenin her tarafından göç almış ve sosyo-kültürel yapıda değişim yaşanmıştır.

İlk dönemlerde gelenlerin büyük bir kısmının köy kökenli olması ve köyle ilişkilerini yoğun bir şekilde devam ettirmesi, kentlileşme sürecini engellemiştir. Köyden kente göçen bu insanların köy kültürünü kente taşımaları, köydeki tutum ve davranışlarına, yaşamlarına burada da devam etmeleri kentlileşmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Kentte kalış süreci uzayan insanlar köyde sergiledikleri tutum ve davranışlarını terk ederek, kente özgü yaşam tarzını benimsemeye başlamışlardır. Ayrıca; farklı il ve bölgelerden gelenlerin "hemşeri dernekleri" adı altında örgütlenmeleri, kentle bütünleşmeyi geciktirmiş ve bir Kırıkkale'lilik bilincinin oluşmasını engellemiştir.

Kırıkkale'nin kuruluşunda yegâne faktör olan sanayileşme, yarattığı doğrudan ve dolaylı etkiyle kentin ekonomisine olumlu katkı sağlamıştır. Sanayi sektöründeki yüksek ücretler kentin ticari hayatını da olumlu yönde etkilemiş ve sanayileşmenin yarattığı gelir etkisiyle ticari hayat canlanmıştır. Yine fabrikaların siparişlerine bağlı olarak gelişen özel sektör imalat sanayide kentin ekonomik gelişimine destek olmuştur.

Sanayileşmenin etkilediği diğer bir alanda eğitim ve meslekler olmuştur. Sanayileşme sürecinde yeni meslekler ortaya çıkmakta, bu meslekler belirli bir eğitimi ve uzmanlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu duruma ve ihtiyaca bağlı olarak eğitim kurumları teşekkül etmektedir. Daha önceleri köyden kente gelenlerin büyük çoğunluğunun mesleği çiftçilik iken bunların çocukları kente özgü mesleklere yönelmişler ve meslek edinmişlerdir. Böylece kuşaklar arasında kentlileşme süreciyle beraber mesleki farklılaşmada başlamıştır. Sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücü doğrultusunda eğitim kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Fabrikalara vasıflı işgücü yetiştirmek için ilk gelişen eğitim kurumları; Askeri Sanat Okulu ve Çıracık Okuludur. Ayrıca sanayileşmeye bağlı gelişen kentleşme sürecinde artan nüfusun ihtiyacı

doğrultusunda genel eğitim kurumları açılmış, kentin eğitim seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuşlardır.

Sanayileşme ve buna bağlı olarak gelişen kentleşme sürecinden en fazla etkilenen, değişime uğrayan sosyal kurumlardan biride ailedir. Kırıkkale’de sanayileşmenin etkisiyle gelişen göçün ilk yıllarında hâkim olan aile tipi geniş ailedir. İlerleyen dönemlerde ailelerin eğitim, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısındaki değişime bağlı olarak çekirdek aile yapısına geçiş yaşanmıştır. Yine bu süreçte kadınlar çalışma hayatında daha aktif rol almaya başlamışlardır.

Kırıkkale’de sanayileşmeyle beraber gelişen kentleşme süreci iyi yönetilmediği için ortaya plansız gelişen bir kent çıkmıştır. Sanayi kuruluşları ve kentin yer seçiminin planlamadan uzak olması, fabrikalarla mahallelerin iç içe gelişmesine neden olmuştur. Özellikle fabrikaların askeri mühimmat üreten sanayi kuruluşları olduğu düşünüldüğünde; fabrikalarda meydana gelen kazalar sonucu can ve mala yönelik büyük zararlar oluşması olasıdır. Geçmişte fabrikalarda büyük kazalar olmuş ve kent büyük tehlikeler atlatmıştır. Bu kazalardan hafızalarımızda yer eden 3 Temmuz 1997 tarihli kaza olup, kaza sonucu kent merkezi can güvenliği açısından boşaltılmıştır.

Sonuç olarak; sanayileşmenin gelişim sürecinde toplumların ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel yapılarında meydana getirdiği değişimlerin büyük bir kısmı Kırıkkale kent örneğinde gerçekleşmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

“Sanayileşmenin Kentleşmeye Etkisi: Kırıkkale Örneği” isimli bu tez çalışmasında kentlerin geçmişten günümüze nasıl bir gelişim gösterdiği, dönemlere göre kentlerin ekonomik, kültürel, fiziki vb. alanlarda hangi özellikler taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Evrensel açıdan önemli sonuçlar doğuran Sanayi Devrimi'nin kentleşme üzerinde nasıl bir rol oynadığı ve kentleşmeyi nasıl etkilediği; sanayileşme-kentleşme ilişkisi açısından konu incelenmiştir. Sanayi kuruluşları, kuruldukları bölgelerde ya var olan kentleri büyütmüşler ya da yeni bir kentin doğup-büyümesini sağlamışlardır. Bu görüşü desteklemek için ülkemizden somut bir örnek olan ve daha önce kurulduğu yerde bir kent olmayan, sanayileşme ile birlikte doğup-büyüyen Kırıkkale'nin kuruluşu ve gelişimi araştırılmıştır.

Toplumların kültürel, sosyal, ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği yerler olan kentler; ilkçağlardan günümüze kadar değişik dönemlerde ortaya çıkan ekonomik, siyasal, teknolojik, dinsel alanlarda ortaya çıkan gelişmelerden etkilenerek gelişme göstermişlerdir.

Kentler, fiziki yapısı ve işlevlerinin çeşitliliği sebebiyle daha küçük yerleşim birimi olan köylerden ayrılmaktadır. Kentler daha yoğun ve heterojen bir nüfus yapısına sahip, ekonomik faaliyetlerin daha çok sanayi ve hizmetler sektöründe yoğunlaştığı, mal ve hizmetlerin üretim, tüketim, dağıtım ve denetimi sürecinde etkin rol oynayan sosyal bakımdan nüfusun tabakalaştığı, mesleki uzmanlaşmaların görüldüğü yerleşim alanlarıdır.

İlkçağlardan sanayi devrimine kadar geçen zamanda kentler çok hızlı bir gelişim süreci gösterememişlerdir. Batı ve Doğu toplumlarında farklı dönemlerde ortaya çıkan kentlerin gelişimi de farklı olmuştur. Sanayi devrimine kadar olan dönemlerde kentler gıda ve hammadde ihtiyaçlarını karşılamak bakımından dışarıya bağımlı olmaları nedeniyle birer pazar niteliğindedirler. Bunun yanında dinsel ve siyasal fonksiyonu öne çıkan kentlerde mevcuttur. Mesleki anlamda uzmanlaşma ve farklılaşma çok azdır. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşamakta ve tarımsal faaliyette bulunmaktadırlar. Genel nüfus içerisinde kentsel nüfus oranı çok az olup, nüfusu belli bir büyüklüğe erişmiş kent sayısı fazla değildir.

Modern anlamda kentleşmenin sanayi devrimi ve sonrasındaki gelişmelerle başladığı genel kabul gören, yaygın ve baskın bir görüştür. Hiç şüphesiz sanayi devriminden öncede kentler mevcuttur. Fakat bu kentlerde ekonomik faaliyetlerin, yönetimin belli bir aile ya da zümrenin elinde bulunduğu tabakalı bir toplum yapısına sahip olması, eğitim seviyesinin düşük olması, teknolojik yetersizlik nedeniyle emek yoğun bir üretim yönteminin kullanılması, toplum düzeninin sağlanmasında sosyal normların uygulanması noktalarında modern kent anlayışından ayrılmaktadır.

İngiltere’de ortaya çıkıp önce Avrupa ülkelerini ve daha sonra bütün dünyayı etkileyen sanayi devrimi önemli toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte üretim tekniği ve ilişkileri değişmeye başlamış, bu değişim beraberinde diğer toplumsal değişimleri de getirmiştir. Bu değişmelerin başında toplumsal yaşam ve yerleşme biçimi gelmektedir. Sanayileşme ile beraber rekabetçi ve kütleli üretime dayalı bir ekonomik yapı oluşmuş, toplum içinde bireyler yetenekleri ve eğitim durumlarına göre statüleri yükselmeye başlamış, bireysel ilişkilerde pozitif hukuk normlarının geçerli olduğu bir örgütlenmeye dayalı yeni bir toplum yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu değişime feodal toplumun ayak uyduramaması sonucu feodal toplum yıkılarak yerini sanayi toplumu almaya başlamıştır. Bu süreçte siyasal hareketlerle beraber sanayileşme hareketleri de birbirine paralel yürümüştür.

Bu değişmelerin içinde yaşandığı kentlerde kaçınılmaz olarak bu değişimin sonucundan etkilenmiştir. Üretim tekniklerindeki gelişmeyle beraber bir yandan tarımda modernleşme yaşanırken diğer yandan da geleneksel üretim yerleri olan atölyelerin yerini modern üretim tekniklerine dayalı fabrika sistemi almaya başlamıştır. Bu süreç yaşanırken tarımda işgücü fazlalığı ortaya çıkmış ve sanayi alanında işgücü talebi oluşmuş, kırsal alandan sanayi bölgeleri ve kentlere doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Böylece sanayileşme ve göç sonucu oluşan nüfus hareketliliği birbirini etkilemiştir. Göç sadece bireylerin bir yer değiştirme hareketi olarak kalmamış, toplumların çözülerek kırsal bölgelerin nüfuslarının azalmasına ve kentlerde nüfus birikimine sebep olmuştur. Bu yer değiştirme ile beraber insanların meslekleri, aile yapıları, sosyal statüleri kısaca yaşam tarzı değişmeye başlamış ve yeni toplumsal bir yapı doğmuştur. Sanayileşme sonucu ortaya çıkan bu toplumsal yapıya “sanayi toplumu” denilmektedir. Sanayi toplumu ile kent toplumu aynı özelliklere sahip olup,

ikisi bir arada incelenir hale gelmiştir. Yapılan bu tez çalışmasında aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1-Sanayi Devrimin etkisiyle gelişen sanayileşme sonucunda ve etkisinde ortaya çıkan kentleşmenin ilk örnekleri, bu olgunun ilk ortaya çıktığı Avrupa ülkelerinde görülmüştür. Daha sonra sanayileşmenin geliştiği diğer ülkelerde de sanayileşmenin sonucuna bağlı olarak gelişen kentleşme hareketleri gözlenmiştir.

2-Türkiye’de 1950’lere kadar yaşanan sanayileşme hareketi toplumun genelinde bir göç olgusu yaratacak düzeyde olmamıştır. Bu sebeple kentleşme hızında 1950’lere kadar yavaş bir tempoda gelişmiştir.

3-Kentleşmenin yavaş olduğu 1950’lere kadar Türkiye’de nüfusun %25’i kentlerde %75’i kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 1950’lerden sonra uygulanan politikaların etkisiyle sosyo-ekonomik alandaki gelişmelerin sonucu Türkiye hızlı bir kentleşme sürecine girmiş ve günümüzde toplumun %77’si kentlerde %23’ü kırsal bölgelerde yaşar hale gelmiştir.

4-1950’lerden sonraki süreçte kentleşme (nüfus birikimi yönüyle) sanayileşmeden hızlı geliştiği için bu sürece bağlı olarak kentleşme sorunları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olmasından dolayı kentleşmesi de gelişmiş ülke kentleşmelerinden ayrılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde sanayileşmeye bağlı gelişen büyüme sonucu kentleşme gelişirken, Türkiye’de sanayileşmeden daha hızlı gelişen kentleşme yaşanmaktadır.

5-Kırıkkale’de tamamen sanayileşmenin fonksiyonun sonucu olarak ortaya çıkan kentimizdir. Kırıkkale’nin gelişim süreci ve ortaya çıkan kentleşme sorunları yönüyle Türkiye’nin diğer sanayi kentleriyle benzerlikleri görülmektedir.

Ülkeler sosyo-ekonomik açıdan gelişmenin temelini sanayileşmeye dayandığı varsayımından hareketle politikalar üretmişlerdir. Sanayileşme ile beraber toplumların sosyal ve ekonomik yapısı değişmekte, yeni alışkanlıklar kazanmakta, toplum yapısındaki bu değişme kentleşmeye ve kentlerin fiziki yapısına da yansımaktadır. Modern anlamda kentleşme sanayileşmenin bir sonucu olarak düşünülmüş, bu düşünceden hareketle sanayileşme ve kentleşme birlikte incelenir hale gelmiştir. Sanayileşme kentleşmeyi pozitif yönde etkilerken kentleşmede üretim-tüketim ilişkileri

bakımından sanayileşmeyi etkilemiştir. Kentleşme sanayileşmenin en önemli toplumsal sonucu olarak kabul edilmiştir. Kentleşme konusu incelenirken genellikle gelişmiş ülkelerdeki kentleşme ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kentleşme süreci birbirinden ayrılarak incelenmektedir. Kentleşme büyük oranda sanayileşmenin etkisinde geliştiği için sanayileşme ve kalkınma aşamasını tamamlamış ülkeler gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde nüfus büyük oranda kentleşmiş, bu süreçte ortaya çıkan sorunlar aşularak, yaşanabilir, altyapısı tamamlanmış modern kentler meydana gelmiştir. Oysa az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu süreci henüz tamamlamadıkları için kentleşmeleri de sorunludur. Tam olarak sanayileşip, gelişmemiş olan bu ülkelerde kentleşme sanayileşmeden daha hızlı olduğu için nüfus birikimi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sanayileşmenin etkisinden yoksun şekilde ortaya çıkan kentleşme sonucu hizmetler sektörü gelişme göstermekte ve daha çok demografik ölçüye uygun kentleşme ortaya çıkmaktadır. Sosyo-kültürel ve ekonomik yönden gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme özellikleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Henüz tam olarak gelişme ve kalkınma sürecini tamamlamayan Türkiye'deki kentleşmede daha çok gelişmekte olan ülkelerin kentleşmesinin özelliklerini taşımaktadır.

Yukarıdaki anlatılanlar çerçevesinde sanayileşme kentleşme arasındaki ilişki ve Türkiye'deki bu ilişki sürecinin gelişimiyle ilgili aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır.

1-Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülkenin siyasi bağımsızlığının ekonomik güçlenmeyle desteklenmesi için sanayileşmeye önem verilmiştir. Bu süreçte sanayileşmeyi destekleyici yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede sanayi yatırımlarını finanse etmek için banka ve kamu kurumları oluşturulmuş, sanayileşme planları yapılmıştır. Bütün bu çalışmalara rağmen istenilen sanayileşme ve buna bağlı gelişecek kentleşme de gerçekleşmemiştir.

2- 1950'lerden sonra uygulanan sosyo-ekonomik politikalar sonucu kentleşme hızlanmıştır. Tarımda modern üretim tekniklerinin kullanılmaya başlanması, kentlerde başlayan sanayileşme hareketi, ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki gelişmeler toplumsal değişim sürecini hızlandırmış ve dinamik bir hale getirmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin sonucu olarak kırsal bölgelerde çözülme ve kentlerde nüfus yoğunlaşması olmuştur.

3-Türkiye'deki kentleşme özellikleri itibarıyla gelişmiş ülkelerin kentleşmesinden farklılıklar göstermektedir.

4-Yaşanan süreçte sanayinin bölgeler arasında dengesiz dağılımının sonucu olarak kentleşme açısından farklılıklar oluşmuştur. Sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş bölgelerimiz aynı zamanda sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve buna bağlı kentleşmenin de yoğun olduğu, ülkenin büyük kentlerinin kümелendiği bölgeler olarak dikkat çekmektedir.

5-Kentleşme oranı sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş bölgelerimizde daha yüksek iken gelişmemiş bölgelerimizde daha düşüktür.

6-Ülkenin dengeli bir şekilde sanayileşmesi ve buna bağlı olarak gelişecek kentleşmenin de dengeli olması için hazırlanan kalkınma planlarında bu konulara yer verilmiş, bu süreçte ortaya çıkan sorunlar belirtilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

7-Kentin kurulduğu alan tamamen boş bir arazi iken burada kurulan fabrikaların etkisiyle kurulup gelişen Kırıkkale'de görülen sorunlar Türkiye'deki diğer sanayi kentlerinde ortaya çıkan sorunlarla benzeşmektedir. Bu sorunlar;

A-Ekonomik Sorunlar: Türkiye genelinde olduğu gibi Kırıkkale'de de görülen ekonomik sorunların başında işsizlik gelmektedir. Kırıkkale'de istihdama büyük katkısı olan kamuya ait fabrikaların izlenen ekonomik politikalara bağlı olarak istidam daralması yaşaması, özel sektöre ait küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin düşük kapasite ile çalışıp istihdama katkısının az olması sonucu işsizlik önemli bir ekonomik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi sektörü yarattığı etki (istihdam, üretim ve gelir etkisi) ve diğer sektörlerle ilişkisi bakımından işsizlikle mücadelede büyük önem taşımaktadır.

B-Sosyal Sorunlar: Kentlerde ortaya çıkan sosyal sorunların başında kentlileşememe ve kentle bütünleşememe gelmektedir. Kırdan kente göçenler kendi yaşam tarzlarını ve kültürlerini kente taşımakta, buralarda da eski yaşamlarını sürdürmek istemektedirler. Bu durumda kentle bütünleşmeyi önlemekte, bireylerin yaşadığı kenti benimsemesi zorlaşmaktadır. Kırıkkale nüfusunun büyük oranda kır kökenli olması, Türkiye'nin değişik bölge ve illerinden insanların yaşaması ve kendi aralarında örgütlenmesi kentle bütünleşmeyi geciktirici bir rol oynamış, ortak bir "Kırıkkalelilik" bilincinin gelişimi

önlenmiştir. Özellikle seçim dönemlerinde hissedilen bu duruma bağlı olarak kentin ortak sorunlarına yaklaşımda birliktelik sağlanamamıştır. Diğer yandan kentin sosyo-kültürel gelişimine katkı sunması gereken üniversite bu misyonunu tam olarak yerine getirememektedir.

C-Konut Yetersizliği ve Gecekondu Sorunu: Kırıkkale'nin ilk kuruluş yıllarından itibaren sürekli göç alarak büyümesini sürdürmesi, gelen insanların barınma ihtiyacını karşılayacak yeterli konutun bulunmaması sonucu gecekondu sorunu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda kentin gelişiminin yönlendirilmesinde yetersiz kalınması, planlamanın tam olarak uygulanmaması ortaya çarpık kentsel bir yapı çıkarmıştır.

D-Çevresel ve Altyapı Sorunları: Kırıkkale'deki çevresel ve altyapı sorunlarının temelinde hızlı ve plansız kentleşme yatmaktadır. Kent içi ulaşımda ana yolların yetersiz oluşu, otoparkların azlığı trafik sorunlarına yol açmaktadır. Kentte yer alan çocuk parkların çoğu niteliksiz ve yetersizdir. Kent insanın boş zamanlarını değerlendirebileceği sosyal donatılar yoktur. Evsel atıkların çevreye gelişi güzel bırakılması sağlık ve görsellik açısından karşımıza çıkan bir çevresel sorundur. Yerleşim alanları ile sanayi kuruluşlarının yan yana olması güvenlik ve çevresel açıdan ortaya çıkan diğer bir sorundur.

E-Yönetim ve Hizmet Sorunları: Kent hizmetlerinin büyük çoğunluğu yerel yönetimlerce karşılanmaktadır. Türkiye'de yerel yönetimlerin ekonomik ve yetki bakımından merkezi idareye bağımlılığının fazla olması, yerel yönetimlerin görevlerini yerine getirmesinde sıkıntılara yol açmaktadır. Kırıkkale'de yerel yönetimin görevini tam manasıyla yerine getirememesinde bu durumun rolü vardır.

Tez konusu olan Kırıkkale, Cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan sanayileşme politikaları sonucu burada silah sanayine dayalı fabrikaların kurulmasıyla kentleşmiş bir ilimizdir. Kırıkkale'nin kurulup, gelişmesi süreci; sanayileşmenin kentleşmeyi etkileyeceği ve geliştireceği tezini doğrulamaktadır.

Kırıkkale'nin kurulduğu yer boş bir arazi iken coğrafi olarak avantajlı bir konumda bulunması, ulaşım açısından yeterli bir düzeyde olması ve yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin idare merkezi olan Ankara'ya yakınlığı ile bölgenin ileri gelenlerinin desteği sonucu bu bölgede silah sanayinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar sonucu fabrikalar kurularak sanayi gelişmeye başlamış ve bunun sonucu olarak

ülkemizin değişik bölgelerinden nüfus çekmeye başlamış, sanayileşmenin sonucu olarak bir kent ortaya çıkmıştır.

Sanayi Devrimi sonucu Avrupa ülkelerinde sanayiye bağlı olarak doğup-gelişen kentlerde olduğu gibi Kırıkkale'nin kentleşmesi; demografik özellikleri, sosyal yapısı vb. alanlarda ortaya çıkan özellikleriyle benzerlikler göstermektedir. Sanayileşmeye bağlı olarak gelişen göç sonucu Kırıkkale'de heterojen bir toplum yapısı oluşmakta, nüfus yoğunlaşması yaşanmakta, gelişen ekonomik yapıya ve göçe bağlı olarak kültürel bir değişim yaşanmaktadır. Sanayileşmenin çekim etkisi sonucu yaşanan yoğun göç sağlıksız kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Kentleşmeyi planlayıp, yönlendirecek olan belediye teşkilatının geç kurulması, kentsel planlamanın öngörülerin gerisinde kalması ortaya sorunlu bir kent yapısı çıkarmıştır.

Bu çerçevede yukarıda değinmeye çalıştığım Kırıkkale ile ilgili sorunların çözümüne yönelik olarak şu önerilerde bulunabilirim.

1-Kamu sanayi kuruluşlarındaki istihdam kaybının Kırıkkale ekonomisine olumsuz yansımalarını gidermek için kentin yöneticileri, siyasileri ve işadamlarına büyük görevler düşmektedir. Türkiye'de yürürlükte olan teşvik sisteminin Kırıkkale için sağladığı avantajlar ve altyapısı hazır OSB'lerin sunduğu imkanlar doğrultusunda özel sektör yatırımları buraya çekilebilir. Bunun için projeler geliştirilebilir. Örneğin İstanbul'un art bölgeleri olan Sakarya, Çorlu, Çerkezköy ile aralarındaki ekonomik ilişkinin bir benzeri Anakara ile Kırıkkale arasında kurulabilir.

2-Sanayi üniversite işbirliği çerçevesinde Kırıkkale Üniversitesinden faydalanılabilir. Bu çerçevede gerekli etüt çalışmaları yaptırılıp, Kırıkkale'de gelişme potansiyeli yüksek imalat sektörleri belirlenerek projeler geliştirilebilir.

3-Özellikle kent merkezinde yaşanan trafik problemini çözmek için düzenleyici tedbirler alınmalıdır. Eksik olan yerlerde gerekli trafik işaretlemelerinin yapılması, bazı yerlerin araç trafiğine belirli saatlerde açılması, ihtiyaç duyulan yerlerde üst geçit yapılması bu çerçevede düşünülmesi gereken tedbirlerin başında gelmektedir.

4-Kent merkezinde ve mahallelere dağılmış vaziyette bulunan parkların niteliklerinin arttırılarak, işlevsel hale getirilmesi gerekir.

5-Kentin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte kontrolsüz ve plansız gelişmenin sonucu ortaya çıkan gecekondu sorunu TOKİ ile işbirliğine gidilerek kentsel dönüşüm uygulamaları çerçevesinde çözüme kavuşturulabilir.

6-Kentte ortak bir “Kırıkkalelilik” duygusu oluşturulması ve geliştirilmesi için politikalar üretilerek uygulamaya konulmalıdır. Böylece kentte yaşayanlarda ortak bir duygu oluşumu ve gelişimi sağlanarak, kentin sorunlarına sahip çıkma noktasında ortak hareket etmeleri teşvik edilebilir. Bu süreçte Kırıkkale’deki sivil toplum örgütleri, kamu kurum ve kuruluşları ile Kırıkkale Üniversitesine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu süreçte üniversitenin aktif olarak görev alması, üniversite ile Kırıkkale’nin bütünleşmesini de kolaylaştıracaktır.

Sonuç olarak sanayileşmeye sadece ekonomik bir olgu olarak bakılmamalıdır. Doğurduğu sonuçlar bakımından sanayileşme ekonominin yanı sıra toplumun sosyal yapısında ve yerleşim bölgelerinde meydana gelen değişimlerde de en büyük etkiye sahip bir gelişmedir. Sanayi açısından gelişmiş yerler yarattığı işgücü talebi nedeniyle yoğun göç akımına uğrayan bölgelerdir. Sanayileşmeye bağlı olarak gelişen göç aynı zamanda kentleşmeyi de geliştirdiği için ülkeler; sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan ülke genelinde dengeli bir kalkınmayı sağlamak ve buna bağlı gelişecek kentleşmeyi sağlıklı bir zeminde devam ettirebilmek için sanayileşme politikalarına önem vermektedirler. Sağlıklı ve dengeli kalkınmanın temeli sanayileşme ve kentleşmenin bir arada düşünüldüğü, planlandığı politikalar oluşturmak ve bu politikaları uygulamaya geçirmektir.

KAYNAKÇA

ADİYAMAN, Kadriye (2008); **Kentleşme Sürecinde Türkiye ve Kent Kimliği**, Selçuk Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

AKGÜR, Z.Gökçe (1997); **Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik (1970-1993)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

AKTÜRE, Sevgi (1985); **Osmanlı Devletinde Taşra Kentlerindeki Değişimler**, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul

ALTIPARMAK, Aytekin; **Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi** , http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/03_Altiparmak.pdf, (Erişim Tarihi:13.03.2012)

ALYILMAZ, Cengiz(2002); **Eski Türk Şehirleri ve Semerkant**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:20, Erzurum

ALTIN, Yakup(2004); **Tarihten Günümüze Her Yönüyle Kırıkkale 2004**, Çetin Matbaası, Kırıkkale

ALTIN, Yakup(2009); **Kırıkkale 2009**, Pusula Gazetesi Yayınları, Kırıkkale

Ana Britannica Ansiklopedisi(1989), Cilt 13, Ana Yayıncılık, İstanbul

ARISOY, İbrahim(2008); **Türkiye’de Sanayi Sektörü-İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi**, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/Arisoy-Sanayi-Büyüme.pdf>, (Erişim Tarihi:14.12.2012)

ASLIYÜCE, Erdoğan(1974); **Her Yönüyle Kırıkkale**, Kırıkkale’yi Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayını, Kırıkkale

ATALAY, Beşir(1983); **Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)**, DPT Yayınları, Ankara

AVCI, Sedat(2000); **Türkiye’nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları**, Coğrafya Dergisi, sayı:8, İstanbul.

AYDOĞAN, Ahmet(1989); **Şehir ve Cemiyet**, İz Yayıncılık, İstanbul

BAKIR, Abdulhaluk ve Pınar ÜLGEN ; **Geç Ortaçağlarda Avrupa’da Kent ve Kentsel Yaşam Hakkında Bir Değerlendirme**, http://www.2.bayar.edu.tr/sosyal/dergi6/Bakir_Ulgen.pdf, (Erişim Tarihi:01.02.202)

BAL, Hüseyin(2002); **Kent Sosyolojisi**, Fakülte Kitapevi, Isparta

BENEVOLO, Leonardo(2006); **Avrupa Tarihinde Kentler**, (çev. Nur NİRVEN), Literatür Yayınları, İstanbul

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı(2012); **81 İl Durum Raporu** , Ankara.

BORATAV, Korkut(2008); **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Kitapevi, Ankara

BULUT, Yahya ve Ömer ATABEYOĞLU; **Kent Planlamasında Peyzaj Mimarlığının Yeri ve Önemi**, [http://www.artvin.edu.tr/karok3/v.cilt/\(1494-1503\).pdf](http://www.artvin.edu.tr/karok3/v.cilt/(1494-1503).pdf), (Erişim Tarihi:22.11.2011)

BUMİN, Kürşat(1990); **Demokrasi Arayışında Kent**, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul

BÜLBÜL, Duran(2003); **Türkiye’de Planlı Dönemde Uygulanan Teşvik Politikaları ve Kırıkkale**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

CEM, İsmail(1995); **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul

CHAUNCY, D.Harris ve ULLMAN, Edward L.(2002); **Kentin Doğası**, 20.Yüzyıl Kenti, (Der. Bülent DURU ve Ayten ALKAN), İmge Kitapevi, Ankara

ÇABUK, Suat ve Kemal DEMİR(2010); **Türkiye’de Metropolitan Kentlerinin Nüfus Gelişimi**, Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi Sayı :28, Kayseri.

ÇAN, Fatih; **Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi**, <http://www.fka.org.tr/sayfaDownload/kentleşme.pdf>, (Erişim Tarihi:16.12.2011)

ÇETİNER, Ayten(1991); **Kentleşme Sürecinde Kentsel Yerleşme Düzeni ve Organizasyonu**, Kentleşme ve Kentleşme Politikaları, (Ed. Hande SUHER), Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul.

ÇIVGIN, İzzet ve Remzi YARDIMCI(2007); **İlkçağ Tarihi**, Maya Akademi Yayını, Ankara.

DEMİR, Ömer ve Mustafa ACAR(2005); **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara.

DENİZ, M.Hacıoğlu(2009); **Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi Sayı:19, İstanbul.

DİE(1973); **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, DİE Matbaası, Ankara.

DOĞAN, İsmail(2008); **Sosyoloji Kavramları ve Sorunlar**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara

DOĞRU, Halime(1995); **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

DPT(1995); **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara.

DPT(2000); **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, Ankara.

DPT(2003); **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması(2003)**, Ankara.

DPT(2007); **Yerleşme-Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayınları, Ankara.

DURU, Bülent ve Ayten ALKAN(2002); **20. Yüzyıl Kenti**, İmge Kitapevi, Ankara.

ERJEM, Yaşar(2009); **Mersin’de Göç, Kentleşme ve Sosyal Problemler**, Mersin Valiliği Yayınları, Mersin.

ERSOY, Melih(2007); **Kent Planlama Kuramları**, İmge Kitapevi, Ankara.

ERTÜRK, Hasan(2009); **Kent Ekonomisi**, Ekin Yayınları, Bursa.

EROĞLU, Nadir(2007); **Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)**, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi Cilt: 23 Sayı 2, İstanbul.

ERKAN, Rüstem(2010); **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Bilim Adamı Yayınları, Ankara.

ERKAN, Hüsnü(1993); **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

ERKAL, Mustafa(1987); **Sosyoloji**, Filiz Kitapevi, İstanbul.

ERGİNÖZ, A.Selçuk(2003); **Kırıkkale’de Yatırım İmkanları**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

ERKUT, Gülden(1991); **Kentleşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu**, Kentleşme ve Kentleşme Politikaları,(Ed. Hande SUHER), Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul.

ERGÜDER, Erkal(2003); **Organize Sanayi Bölgesi, Kırıkkale’nin Kalkınmasındaki Rolü ve Öneriler**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

EKİN, Nusret(1994); **Endüstri İlişkileri**, Beta Basım, İstanbul.

ES, Muharrem ve Hamza ATEŞ(2004); **Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, <http://www.iudergi.com.tr/index.php/Sosyalsiyaset/article/viewfile/218/206> (Erişim Tarihi:21.11.2011)

ESER, Uğur(1993); **Türkiye’de Sanayileşme**, İmge Kitapevi, Ankara.

GIDEON, Sjoberg(2002); **Sanayi Öncesi Kent**, 20. Yüzyıl Kenti, (Der. Bülent DURU ve Ayten ALKAN), İmge Kitapevi, Ankara.

GÖKOVA, A. Kürşat ve C.Cahit YEŞİLBURSA(2008); **Yeni ve Yakın Çağ Tarihi**, Siyasal Basın Yayın, Ankara.

GÜNGÖRDÜ, Ersin(2001); **Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası**, Nobel Yayın, Ankara.

GÜLTEKİN, Düzgün(2007); **Kentleşme, Konut Sorunu ve Hazine Taşınmazlarının Bu Bağlamda Değerlendirilmesi**, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü (Milli Uzmanlık Tezi), Ankara.

GÜNDOĞDU, Bayram(2005); **Kırıkkale İl Çevre Durum Raporu 2005**, Kırıkkale İl Çevre ve Orman Müdürlüğü Yayınları, Kırıkkale.

<http://www.kirikkale.gov.tr>, (Erişim Tarihi:25.05.2012)

<http://www.kku.gov.tr>, (Erişim Tarihi:28.05.2012)

<http://rapor.tuik.gov.tr>, (Erişim Tarihi:05.06.2012)

<http://www.dpt.gov.tr>, (Erişim Tarihi:02.06.2012)

<http://mgm.gov.tr>, (Erişim Tarihi:16.06.2012)

<http://www.mkek.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 12.02.2013)

<http://www.tupras.com.tr>, (Erişim Tarihi: 12.02.2013)

İLKİN, Akın(1988); **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.

İLKİN, Akın ve Erdoğan ALKİN(1991); **Çevre Sorunları**, TOBB Yayınları, Ankara.

İNAN, Özer(2004); **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitapevi, Bursa.

İSBİR, Eyüp(1986); **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ocak Yayınları, Ankara.

İŞİK, Şevket(2005); **Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri**, Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi, sayı:14, İzmir.

KARADENİZ, Emir(2005); **Kırıkkale'de Şehirselleşme**, Ankara Üniversitesi SBE Coğrafya Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

KARTAL, Kemal(1992); **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme**, Adım Yayıncılık, Ankara.

KARLUK, Rıdvan(2007); **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, İstanbul.

KARAMAN, Kasım; **Türkiye’de Şehirleşme Olgusu ve Gecekondu Sorunu**, <http://firat.edu.tr>. (Erişim Tarihi:08.05.2012)

KAYA, Erol; **Kentleşme ve Kentleşme**, <http://www.erolkaya.com/Wp-content/uploads/kk.pdf>, (Erişim Tarihi:23.11.2011)

KELEŞ, Ruşen(1990); **Kentleşme Politikası**, İmge Kitapevi, Ankara.

KELEŞ, Ruşen(1980); **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

KEJANLI, Türkan(2005); **Anadolu’da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri**, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi Cilt: 4 Sayı 1, Elazığ.

KEPENEK, Yakup ve Nurhan YENTÜRK(2009); **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul.

KELEŞ, İhsan; **Türkiye’de Göç Eğilimleri ve Şehirleşme Süreci**, <http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editör/dergi.pdf>, (Erişim Tarihi:02.05.2012)

KILINÇ, Gökçen ve Nuran Z. GÜLERSOY(2007); **Türkiye’deki İlçelerin Kentleşme Derecelerine Göre İl Olma Potansiyellerinin Değerlendirilmesi**, İTÜ Dergisi Cilt: 6 Sayı 1, İstanbul.

Kırıkkale İl Yıllığı’99(1999); Kırıkkale Valiliği Yayını, Kırıkkale.

Kırıkkale Belediyesi(2012), **Seçilmiş Göstergelerle Kırıkkale 2012**, Kırıkkale

KORALTÜRK, Murat ve Arzu VARLI(2010); **II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadin Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Cilt: IX, İzmir.

KORAY, Meryem(1987); **Endüstri İlişkiler**, Karınca Matbaacılık, İzmir.

KONGAR, Emre(2007); **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, İstanbul.

KURT, Hacı(2003); **Türkiye’de Kent-Köy Çelişkisi**, Siyasal Kitapevi, Ankara.

LEWIS, Mumford(2007); **Tarih Boyunca Kent**, (çev. Gürol KOCA ve Tamer TOSUN), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

MARTİNDALE, Don(2003); **Önsöz**, Max WEBER, Şehir, (çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul.

MEB(2012); **Milli Eğitim İstatistikleri 2011-2012**, Ankara.

OĞUZ, Abdullah(2006); **Kırıkkale’nin Kuruluşunda Silah Sanayii’nin Rolü**, Kırıkkale Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.

ORHAN, Tuncay ve Şehrinaz MADEN(2003); **Kırıkkale’de Yerel Yönetimin Gelişimi**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin(1991); **Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖKÇÜN, Gündüz(1984); **Osmanlı Sanayi (1913-1915 İstatistikleri)** , Hil Yayınları, İstanbul.

ÖKÇÜN, Gündüz(1997); **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurumu Yayın No: 59, Ankara.

ÖRSDEMİR, A. Vural ve Veysel BULUR(2003); **Kırıkkale’nin Kentleşme Süreci ile Ortaya Çıkan Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri** , 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu,(Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

ÖZCAN, Koray(2005); **Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi**, Gazi Üniversitesi MMF Dergisi Cilt :20, Ankara.

ÖZCAN, Koray(2006); **Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme** , <http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/2006/cilt23/sayi-2/21-62.pdf>,(Erişim Tarihi:01.02.2012)

ÖZCAN, Koray; **Erken Dönem Anadolu Türk Kenti, Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Ögeleri** , <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/445.pdf>, (Erişim Tarihi:21.11.2011)

ÖZDEMİR, Mahmut(1990); **Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri**, TOBB Yayını, Ankara.

ÖZSOY, Şevket(2012); **Kırıkkale ve Savunma Sanayi**, Geçmişten Geleceğe Kırıkkale Tarihi ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Kırıkkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Savaş Ofset Baskı, Kırıkkale.

ÖZTÜRK, Mustafa ve Nihat ALTUNTEPE(2008); **Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması**, <http://joy.yasar.edu.tr/makale.pdf>,(Erişim Tarihi:10.05.2012)

PAMUK, Şevket(2005); **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul.

PARASIZ, İlker(2003); **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitapevi, Bursa.

PAUL, K.Hatt ve Albert J. Reiss(2002); **Kentsel Yerleşimlerin Tarihi**, 20. Yüzyıl Kenti, (Der. Bülent DURU ve Ayten ALKAN), İmge Kitapevi, Ankara.

PEHLİVANLI, Hamit(2012); **Köyden Şehire Kırıkkale** , Geçmişten Geleceğe Kırıkkale Tarihi ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Kırıkkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Savaş Ofset Baskı, Kırıkkale.

PİRENE, Henri(2005); **Ortaçağ Kentleri**, (çev. Şadan KARADENİZ), İletişim Yayınları, İstanbul.

PUSTU, Yusuf(2006); **Küreselleşme Sürecinde Kent “Antik Site’den Dünya Kentine”**, <http://www.dergi.sayistay.tr/icerik/der60m7.pdf>. (Erişim Tarihi:02.02.2012)

SAĞLAM, Serdar(2006); **Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara.

SARGIN, Sevil(2006); **Üniversitelerin Şehirleşmeye Etkileri (Isparta Örneği)** , Fakülte Kitapevi, Isparta.

SAKALLI, Bayram(2003); **Kırıkkale'nin Tarihi Yerleri ve Turizm Değerleri**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1573.pdf>, (Erişim Tarihi:25.01.2012)

SEZAL, İhsan(1992); **Şehirleşme**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

SHAMMEDOV, Fuad(2006); **Azerbaycan'da Kentleşme Sanayileşme Süreci Çerçevesinde Bakü Örneği**, Mimar Sinan Üniversitesi SBE Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

SUHER, Hande(1995); **Türkiye'de Kentleşme**, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul.

SUHER, Hande(1991); **Kentleşme ve Kentleşme Politikaları**, Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÜMER, Faruk(1993); **Eski Türklerde Şehircilik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

SÜMER, Faruk; **Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/1015.pdf>, (Erişim Tarihi:13.03.2012)

Tarih İçinde Kırıkkale(2008), Kırıkkale Belediyesi Kültür ve Tarih Yayınları, Kırıkkale.

TATAR, Taner; **Sanayi Sosyolojisi Ders Notu**, <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1046/file/sanayi.pdf>,(Erişim Tarihi:12.11.2012)

TANKUT, Gönül; Olgu ÇALIŞKAN; Tolga LEVENT ve Fikret ZORLU, (2002); **Yeni Ufuklara: Kentler**. Bilim ve Teknik Dergisi Aralık Sayısı eki.

TEKELİ, İlhan(2011); **Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan(1985); **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm**, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan(2001); **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, İmge Kitapevi, Ankara.

TEKELİ, İlhan(2009); **Modernizm, Modernite Ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TOPAL, A. Kadir(2004); **Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi Cilt: 6 Sayı :1, İzmir.

TOPRAK, Zafer(1985a); **Tanzimat'ta Osmanlı Sanayi**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer(1985b); **Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt :5, İletişim Yayınları, İstanbul.

TOKGÖZ, Erdiñç(2001); **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, İmaj Yayınevi, Ankara,

TÜRKDOĞAN, Orhan(2004); **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

TÜRKKAHRAMAN, Mimar(2003); **Kentlilik Bilinci, Kalkınma ve Kırıkkale**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

TÜTENGİL, Cavit Orhan(1983); **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

ULUDAĞ, İlhan(1990); **Türkiye Ekonomisi** , Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitü Yayın No:2, İstanbul.

UTKUCU, Tamer; **Kentleşme ve Kent Planlaması**, http://www.milliemlak.gov.tr/documents/10326/21621/Tamer_UTKUCU.pdf.(Erişim Tarihi:29.11.2011)

ÜNAL, Yücel(1991); **Kentleşme ve Kentleşme için Planlama ve Uygulama Sorunları ve Öneriler**, Kentleşme ve Kentleşme Politikaları, (Ed. Hande SUHER) , Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul.

ÜZÜMCÜ, Adem.; Mehmet DİKKAYA; Deniz ÖZYAKIŞIR (2010); **Türkiye’de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları:1923-2007**, Türkiye’nin Politik Tarihi, (Ed: Adem ÇAYLAK, Mehmet DİKKAYA, Cihat GÖKTEPE ve Hüsnu KAPLI), Savaş Yayınevi, Ankara.

WIRTH, Louis(2002); **Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme**, 20. Yüzyıl Kenti, (Der. Bülent DURU ve Ayten ALKAN), İmge Kitapevi, Ankara.

YAYLI, Hasan(1998); **Yerel Siyasal Elitin Yapısı ve Yerel Yönetim Sorunlarına Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma: Kırıkkale Örneği**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

YENAL, Oktay(2010); **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Osman ve Kerem YEĞNİDEMİR(2003); **Kırıkkale İli Yağış-Akış Özellikleri ve Su Kaynaklarının Geliştirilmesi**, 21. Yüzyılın Başında Kırıkkale Sempozyumu, (Ed. A.Vural ÖRSDEMİR, M. ERDOĞAN ve D. BÜLBÜL), Çelik-İş Sendikası Yayınları, Devran Matbaası, Ankara.

YÖRÜKAN, Ayda(2006); **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Nobel Yayın, Ankara.

YURDAKUL, Emre(2005); **Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi bölgeleri ve Eskişehir OSB Uygulaması**, Osman Gazi Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Eskişehir.

YÜCEŞAHİN, M. Murat., Rüya BAYAR ve E.Murat ÖZGÜR(2004); **Türkiye’de Şehirleşmenin Mekânsal Dağılışı ve Değişimi**, Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafi Bilimler Dergisi, 2(1), Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

1970 Yılında Kırıkkale'nin Keskin ilçesinde doğdu. İlköğretim ve liseyi Keskin'de okudu. 1990 yılında Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde yükseköğretim hayatına başladı ve 1994 yılında mezun oldu. Sefer ÇEKİRGE Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kırıkkale Yurt Müdürlüğünde memur olarak çalışmaktadır.

